T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# ZEYNELABİDİN ÇİÇEK VE EL-MESÂİLU'L-MAKSÛDE ADLI ESERİ

Mehmet Nezir Esin
13912008

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# ZEYNELABİDİN ÇİÇEK VE EL-MESÂİLU'L-MAKSÛDE ADLI ESERİ

Mehmet Nezir Esin
13912008

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar

Diyarbakır 2018

# TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Zeynelabidin Çiçek ve el-Mesâilu'l-Maksûde Adlı Eseri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

01/06/2018

Mehmet Nezir Esin

# KABUL VE ONAY

Mehmet Nezir Esin tarafından hazırlanan "Zeynelabidin Çiçek ve el-Mesâilu'l-Maksûde Adlı Eseri" adındaki çalışma, 01/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[ İ m z a ]

Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar (Başkan-Danışman)

[ İ m z a ]

Doç. Dr. Mustafa Öncü

[ İ m z a ]

Dr. Öğr. Üyesi Halil Akçay

# ÖNSÖZ

İslam dininin yeryüzüne yayılmasıyla Araplar diğer milletlere karışmış ve bir süre sonra Arapça'da dil hataları ortaya çıkmıştır. "Lahn" denilen bu hataların devam etmesi halinde dinî kaynakların yanlış yorumlanmasına sebep olacağından kaygı duyan Müslüman âlim ve yöneticiler, bir takım arayışlar içine girmiş ve Arap gramerinin temelini oluşturan bazı genel kurallar belirlemişlerdir. Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) ile başlayan dil çalışmaları bir süre sonra olgunlaşmış ve nihayetinde çeşitli eserler yazılmış ve ekoller oluşmuştur.

Âlimlerin nahiv ilmi üzerine yoğunlaşmaları ile bu alanda binlerce eser yazılmıştır. Söz konusu eserlerden birisi de el-Curcânî'nin *'Avâmil*'idir. Bu yazma geleneği günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Nitekim 19. Yüzyılda yaşayan el-Berzencî, el-Curcânî'nin *'Avâmil*'ini manzûmeye çevirmiş, günümüz âlimlerinden Zeynelabidin Çiçek de bu manzûmeye şerh yazmıştır.

Bu çalışmamızın amacı Çiçek'in *el-Mesâilu'l-Maksûde fi Şerhi 'Avâmili'l-Manzûme* adlı şerhini çeşitli yönleriyle inceleyip tanıtımını yapmaktır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan teşekkül etmektedir. Giriş bölümünde evvela Arap Dili gramerine genel bir bakış, ardından nahiv ilminin doğuşu, gelişimi, ortaya çıkışını etkileyen faktörler, ekolleri ve bu ilimde telif geleneği ele alındıktan sonra el-Berzencî ve *el-'Avâmilu'l-Manzûme* adlı eseri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde araştırma konumuz olan *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin müellifi olan Zeynelabidin Çiçek'in hayatı ve ilmi yönü hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin yazılış gayesi, şekil ve muhtevası, metodu, üslubu, istişhadı, kullandığı örnekleri ve kaynakları incelenmiştir. Yine bu bölümde Çiçek'in nâzıma yönelttiği eleştiriler ve şerhte yer alan ihtilaflı meseleler örnekleriyle birlikte ele

alınmıştır. Sonuç bölümünde ise *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhle ilgili yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Bu çalışmayı hazırlamada bana yol gösteren ve Zeynelabidin Çiçek (Âmidî) gibi değerli hocaları bana tanıtan, değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mehmet Edip ÇAĞMAR başta olmak üzere emeği geçen Prof. Dr. Hulusi KILIÇ, Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ, Doç. Dr. Mehmet Cevat ERGİN, Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Halil Akçay hocalarıma şükranlarımı sunarım. Benimle beraber Diyanet İşleri Başkanlığı Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Merkezi 1'nci dönem kursiyerleri olan arkadaşlarıma yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak eşime ve çocuklarıma manevi yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Mehmet Nezir Esin

Diyarbakır 2018

# ÖZET

Zeynelabidin Çiçek Hoca'nın *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhi, el-Berzencî'nin nahiv ilminde amiller hakkında manzum olarak telif ettiği *el-'Avâmilu'l-Manzûme* adlı metin üzerine yazılmıştır. Bu çalışmada Çiçek'in *el-Mesâilu'l-Maksûde fi Şerhi 'Avâmili'l-Manzûme* adlı şerhi çeşitli yönleriyle incelenip tanıtımı yapılmıştır. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arap Dili gramerine genel bir bakış, nahiv ilminin doğuşu, gelişimi, ortaya çıkışını etkileyen faktörler, ekolleri, bu ilimde yazma geleneği ve *el-'Avâmilu'l-Manzûme'*nin müellifi olan el-Berzencî ve eseri hakkında bilgiler ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin müellifi olan Zeynelabidin Çiçek'in hayatı ve ilmi yönü hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin yazılış gayesi, şekil ve muhtevası, metodu, üslubu, istişhadı, kullandığı örnekleri, kaynakları ve Zeynelabidin Hoca'nın nâzıma yönelttiği eleştirileri incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhle ilgili yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

**Anahtar Sözcükler:** Arap Dili, Nahiv, Zeynelabidin Çiçek, el-Mesâilu'l-Maksûde, el-Berzencî, el-'Avâmilu'l-Manzûme, Şerh.

# ABSTRACT

Zeynelabidin Çiçek’s book named al-Mesâilu'l-Maksûde is written as a commentary on the text al-'Avâmilu'l-Manzûme has written by al-Berzencî. Berzencî’s book is a poetic work that deals with avamil in the nahv. Çiçek's book al-Mesâilu'l-Maksûde fi Şerhi 'Avâmili'l-Manzûme has been examined and promoted by various aspects in the study. This study consists of introduction and two parts and the result. It was deal with an overview of the grammar of Arabic language and the development of nahiv, the factors affecting its appearance, the schools, the writing tradition and information about al-Barzenci who is the author of al-'Avâmilu'l-Manzûme and his work in the introduction. It was informed about the life and scientific direction of Zeynelabidin Çiçek’s al-Mesâilu'l-Maksûde in the first part of the study. It was examined in purpose of writing of al-Mesâilu'l-Maksûde, the form and content, method, style, examples, sources and criticisms of Zeynelabidin in the second chapter. It was investigated the results of the study on al-Mesâilu'l-Maksûde in the results of the study.



**Key Words:** Arabic Language, Arabic Grammar, Zeynelabidin Çiçek, el-Mesâilu’l-Maksûde, el-Berzencî, el-‘Avâmilu’l-Manzûme, Sharh.

# İÇİNDEKİLER

**Sayfa No.**

**ÖNSÖZ.....I**

**ÖZET.....III**

**ABSTRACT.....IV**

**İÇİNDEKİLER ..... V**

**KISALTMALAR .....VIII**

**GİRİŞ**

**ARAP DİLİ GRAMERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE EL-BERZENCÎ**

**1. NAHİV İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİ ..... 9**

1.1. Doğuşu ve Gelişimi..... 9

1.2. Ortaya Çıkışını Etkileyen Faktörler ..... 11

1.3. Nahiv Ekolleri ..... 11

**2. NAHİV İLMİNDE TELİF GELENEĞİ ..... 15**

2.1. Metin ..... 16

2.2. Şerh..... 21

2.3. Haşiye ..... 25

**3. EL-BERZENCÎ VE EL-'AVÂMİLU'L-MANZÛME ADLI ESERİ ..... 27**

3.1. el-Berzencî en-Nûdehî ..... 27

3.2. el-'Avâmilu'l-Manzûme..... 29

## BİRİNCİ BÖLÜM

## ZEYNELABİDİN ÇİÇEK'İN HAYATI VE İLMİ YÖNÜ

**1.1. HAYATI ..... 33**

1.1.1. Ailesi ..... 33

1.1.2. Çocukluğu ..... 34

1.1.3. Eğitimi ..... 35

1.1.4. Evliliği ve Çocukları ..... 35

1.1.5. Yaptığı Görevler ..... 36

1.1.6. Anıları ..... 36

**1.2. İLMİ YÖNÜ ..... 40**

1.2.1. Medrese Eğitimi ve Hocaları ..... 40

1.2.2. Öğrencileri ..... 44

1.2.3. Eserleri ..... 45

## İKİNCİ BÖLÜM

## EL-MESÂİLU'L-MAKSÛDE FÎ ŞERHİ 'AVÂMİLİ'L-MANZÛME ADLI ESERİN İNCELENMESİ

**2.1. YAZILIŞ SEBEBİ ..... 61**

**2.2. ŞEKİL VE MUHTEVASI ..... 61**

**2.3. METODU ..... 68**

**2.4. ÜSLÛBU ..... 71**

**2.5. İSTİŞHÂDI ..... 72**

2.5.1. Kur'an-ı Kerim ile İstişhâd ..... 73

2.5.2. Arap Şiiri ile İstişhâd ..... 75

2.5.3. Hadis ile İstişhâd ..... 77

**2.6. KULLANDIĞI ÖRNEKLER ..... 79**

**2.7. BAŞVURDUĞU KAYNAKLAR ..... 85**

**2.8. NÂZIMA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER ..... 87**

**2.9. TALÎL ..... 88**

**2.10. TERCİH ETTİĞİ GÖRÜŞLER ..... 91**

2.10.1. Basra ile Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki İhtilaflar ve Çiçek'in Tercihleri ..... 91
2.10.2. Nahiv Âlimleri Arasındaki İhtilaflar ve Çiçek'in Tercihleri ..... 98

**SONUÇ..... 108**

**KAYNAKÇA ..... 110**

**EKLER..... 117**

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| ***b.*** | İbn |
| ***bk.*** | Bakınız |
| ***bty.*** | Basım tarihi yok |
| ***byy.*** | Basım yeri yok |
| ***böl.*** | Bölüm |
| ***c.*** | Cilt |
| ***çev.*** | Çeviren |
| ***DİA*** | Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi |
| ***DÜ*** | Dicle Üniversitesi |
| ***Ens.*** | Enstitü |
| ***Hz.*** | Hazreti |
| ***nşr.*** | Neşreden |
| ***ö.*** | Ölümü |
| ***s.*** | Sayfa |
| ***s.a.v*** | Sallallahu aleyhi ve sellem |
| ***sy.*** | Sayı |
| ***TDEAD*** | Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi |
| ***TDV***. | Türkiye Diyanet Vakfı |
| ***thk.*** | Tahkik edip yayınlayan |
| ***Üniv.*** | Üniversite |
| ***vb.*** | Ve benzeri |
| ***vs.*** | Vesaire |
| ***Yay.*** | Yayını, yayınları |
| ***ZÇ.*** | Zeynelabidin Çiçek ile röportaj |

# GİRİŞ

# ARAP DİLİ GRAMERİNE GENEL BİR BAKIŞ VE EL-BERZENCÎ

## 1. NAHİV İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

### 1.1. Doğuşu ve Gelişimi

Arapça Sami diller ailesindendir. Sami diller doğu ve batı olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Doğu kolunda Babil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akkadca yer alır. Batı kolunda ise Fenike, Nabatî ve İbranî dillerini içine alan Ken'ânî diller ve Aramî dilinin yer aldığı kuzeybatı grubu ile eski ve yeni lehçeleriyle Habeşçe, güney ve kuzeybatı Arapçasının teşkil ettiği güneybatı Samî diller grubu yer alır.[1]

Cahiliye döneminden bugüne kadar ulaşan edebi mahsuller, Arap dilinin cahiliye döneminden beri işlenmiş ve gelişmiş bir dil olduğu fikrini bizlere vermektedir.[2] Ancak bu dönemde yazı geleneğinden çok semâ' (işitme) geleneğinin yaygın oluşu, Arapların çoğunun bedevî bir hayat yaşamaları ve diğer milletlerden uzak olmaları gibi nedenlerden dolayı herhangi bir gramer çalışmasına ihtiyaç duyulmamıştır.[3]

---

[1] Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi-1,** Fenomen Yay., Erzurum 2012, s. 31.
[2] Kenan Demirayak, Selami Bakırcı, **Arap Dili Tarihi,** Fenomen Yay., Erzurum 2001, s. 2; Şevkî Dayf, **el-Medarisu'n-Nahviyye,** Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1968, s. 11-12.
[3] Sa'îd el-Afgânî, **Min Târîhi'n-Nahv,** Dâru'l-Fikr, bty, s. 7; Nihat Tarı, **Teftâzânî ve Sâdînî Adlı Şerhi,** (DÜ. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2015, s. 1

" Nahiv" sözlükte "*yönelmek, izini takip etmek* " gibi anlamlara gelir. [4] Terim olarak ise *"i'râb ve binâ yönünden kelimenin sonunun bilinmesine yarayan kurallar ilmi"* demektir.[5]

*"Nahiv"* hakkında farklı rivayetler olsa bile hicri birinci asrın ikinci yarısında Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688-689) tarafından konulduğu kabul edilmektedir.[6] Onu nahiv ilmine ilk yönlendiren ve teşvik edenin Hz. Ali (ö. 40/660-661) olduğuna dair rivayetler vardır. Bu rivayetlerde Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'e Arapların acemlerle karışması sonucu dillerindeki bozukluktan şikâyet ettiği ve bunu gidermek için de not şeklinde kısa bir metin bıraktığı geçmektedir. Hz. Ali, Ebu'l-Esved'e bu notu verir ve ona şöyle der: اُنْحُ هَذَا النَّحْوَ *"Bu şekilde devam et."* ed-Duelî de, gramerle ilgili bilgileri öğrencileriyle paylaşır ve böylece Arap gramerinin bu kısmına nahiv adının verilmesinde önemli rol oynamış olur.[7]

Nahvin esaslarının bizzat Hz. Ali tarafından konulduğuna dair rivayetler de vardır. Buna göre o, *"Kelamın tamamı isim, fiil ve harftir; isim musemmadan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir mana ifade eden şeydir."* cümlesini yazarak ed-Duelî'ye verir ve buna ilavelerde bulunmasını söyler. ed-Duelî de "bâb" adı altında yazdığı her konuyu Hz. Ali'ye arz eder.[8] Bir başka rivayette ise Hz. Ali'nin ona, fâilin merfu', mef'ulun mansûb ve muzafun ileyhin de mecrûr olduğunu söylediği belirtilir.[9] Ancak Hz. Ali'nin siyasi çalkantılarla yoğun biçimde meşgul olması sebebiyle sadece yol, yöntem göstermekle yetinmesi ve bizzat telif işine girişmemiş olması daha makuldür.[10]

---

[4] Heyet, **el-Mu'cemu'l-Vasît,** Mektebetu'ş-Şurûku'd-Devliyye, Mısır 2004, s. 908; İsmail Durmuş, *"Nahiv*", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 32, s. 300.

[5] Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî, **el-Îzâh fî İleli'n-Nahv,** nşr. Mâzin el-Mubârek, Beyrut 1986, s. 89; Muhammed el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî**, İstanbul bty., s. 3.

[6] 14 Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, **Ahbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn,** nşr. F. Krenkow, Beyrut 1936, s. 13;İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, (nşr. Rızâ Teceddüd), byy., bty., s. 61.

[7] Muhammed b. Ebî Sa'îd el-Enbârî, **Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ,** (nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahîm), Kahire 1998, s. 18; Abduh er-Râcihî, **Durûsun fî Kutûbi'n-Nahv**, byy., Beyrut 1975, s. 9.

[8] Muhammed et-Tantâvî, **Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât,** byy., Kahire 1991, s. 16-17.

[9] İbnu'l-Enbârî, **Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ,** s. 4-5; Ignace Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, Azmi Yüksel-Rahmi Er (çev.), Vadi Yay., Ankara 1993, s. 72-73.

[10] Durmuş, *"Nahiv*", **DİA**, c. 32, s. 302.

Bazı rivayetlerde, nahiv ilminin kurucusu olarak Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 90/708) ve ‘Abdurrahmân b. Hurmuz’un (ö. 117/735) adları geçse de bunların nahiv ilmini ed-Duelî’den öğrendikleri kaynaklarda kaydedilmiştir.[11]

### 1.2. Ortaya Çıkışını Etkileyen Faktörler

Nahiv ilminin ortaya çıkışını etkileyen faktörleri dinî, edebî ve sosyal olmak üzere üç başlık altında ele alabiliriz. Bazı Müslümanlar tarafından Kur’an-ı Kerim’in hatalı okunması sebebiyle zamanın âlimleri ve yöneticilerinin bu konuya el atmaları ve bu hataların önüne geçmek için bazı tedbirler almalarına neden olmuştur. Öte yandan hem çölde yaşayan bedevilerin konuşmalarında hem de şiirde, hutbede ve vaazlarda kullanılan dilde i‘raba dikkat etmeleri ve panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında şiirlerin edebî açıdan değerlendirilmesi gibi olgular nahiv çalışmalarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.[12] Ayrıca şehirlerde Araplarla birlikte Arap olmayan unsurlar da yaşadığı için Arapça konuşmada lahn olmuştur. Nahiv ilminin doğuşuna sebep olarak gösterilen lahn ile ilgili birçok rivayet vardır.[13] Bununla birlikte İslam’ın ilk yıllarında Arap dilinin yanlış kullanılması, yalnız günlük konuşmalarla sınırlı kalmamış hatta Kur’an’ın bazı ayetlerinin yanlış okunmasına kadar varmıştır.[14]

### 1.3. Nahiv Ekolleri

Nahiv üzerine ilk çalışmaları yapan âlimler, önceleri Basra’da bu çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ardından ikinci bir faaliyet merkezi Kûfe olmuştur. Bunun neticesinde, buralarda başlangıçta bireysel çabalar olarak ortaya çıkan nahiv çalışmaları, zamanla ekolleşme dönemine girmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin ardından ortaya çıkan Bağdat, Endülüs ve Mısır ekolleri nahiv ile ilgili çalışmaların tamamlanmasında önemli rol oynamışlardır.

---

[11] es-Sîrâfî, **Ahbâru’n-Nahviyyîne’l-Basriyyîn,** s. 14; Demirayak-Bakırcı, **Arap Dili Tarihi,** s. 21.
[12] Mehmet Edip Çağmar, **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı,** Diyarbakır 2012, s. 20; Muhammed Hayr el-Hulvânî, **el-Mufassal fî Târîhi’n-Nahvi’l-‘Arabî**, Beyrut 1979, s. 19; Çağmar, **Halefu’l-Ahmer ve Mukaddime fi’n-Nahv Adlı Eseri**, Ankara 2006, s. 16.
[13] Çağmar, **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı,** s. 20-21.
[14], Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî **el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân,** byy., Kahire, 1967, c. 1, s. 24.

### 1.3.1. Basra Nahiv Ekolü

Bu ekol, ilk dil çalışmasını yapan ve aynı zamanda nahvin kurucusu olduğu kabul edilir. İlk Arap dilcileri Basra'da yetişmişlerdir. Ayrıca dil çalışmaların burada başlamış olması Basra'nın, yabancı kültür ve düşünce, Yunan felsefesi ve Aristo mantığıyla olan ilişkisinin ileri düzeyde olmasında etkili olmuştur.[15]

Basra ekolünün çalışmaları kıyas ve sema'a dayanır. Bu ekol kural ve hükümlerle ilgili tahlilleri ileriye taşımıştır. Cahiliye dönemindeki 'Ukâz panayırını andıran Mirbed Panayırının Basra'da bulunması, Arap dilini fasih konuşan bedevilerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanmaları gibi sebeplerden dolayı Basralı dil bilimcileri, titizlikle seçtikleri bedevî Arapların fasih lehçelerini esas alıp, dile ait genel kuralları koymuşlar. Ayrıca bu kurallara uymayan şekilleri şâz kabul ederek, onlar için ayrıca kural koymayı gerek görmemişlerdir.[16]

Basra nahiv ekolünün kurucusu, nahiv ilminin temelini de koymuş olan Ebu'l-Esved ed-Duelî'dir.[17] Bu ekolün ilk hocası olarak, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan en meşhurları 'Anbese b. Ma'dan (ö. 100/718) ve Yahyâ b. Ma'mer'dir (ö. 129/746). Daha hicri I. asırdan itibaren Basra'da nahiv çalışmaları başlamıştır. ed-Duelî'den sonra bu ekolün çalışmalarını Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 127/745), 'İsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) ve Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) yürütmüştür.[18] Daha sonra Arap dil gramerinin iki büyük âlimi olan el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gelir. Bunlardan sonra el-Ahfeşu'l-Evsat (ö. 215/830), Ebû'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 209/824-825), el-Asmaî (ö. 216/831), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), el-Muberrid (ö. 286/900) gibi büyük âlimler bu ekolün mensupları arasında yer alır.[19]

### 1.3.2. Kûfe Nahiv Ekolü

Bu ekolün başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bilindiği kadarıyla önceleri Basra Nahiv Ekolünden faydalanarak yetişen ve hicri II. yüzyıl sonlarında ayrı bir grup oluşturan Kûfe Nahiv Ekolü, rekabet duygusu etkisiyle gayretli bir

[15] Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s. 20.
[16] Hulusi Kılıç, *"Basriyyûn"* **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 5, s. 118.
[17] Durmuş, *"Nahiv"* **DİA,** c. 32, s. 304.
[18] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 22-23; er-Râcihî, **Durûs fî Kutûbi'n-Nahv**, s. 10.
[19] Kılıç, *"Basriyyun"***, DİA,** c. 5, s. 118.

çalışma içine girmiştir.[20] Ancak burada asıl ekolleşme Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/804) ve Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ile olmuştur. Bu iki büyük âlim, nahiv ilminin esas ve usullerini koymuş ve Kûfe ekolunun Basra ekolünden bağımsız bir ekol olmasında büyük rol oynamışlardır.[21] Daha sonra Ebu'l-Hasan 'Alî b. el-Mubârek el-Ahmer (ö. 194/809), Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dan ed-Darîr (ö. 231/845), Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk es-Sikkît (ö. 244/858), Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Abdillâh b. Kâdim (ö. 251/865), Ebu'l-'Abbas Sa'leb (ö. 291/903) gibi büyük âlimler tarafından Kûfe Nahiv Ekolü'nun çalışmaları yürütülmüştür.[22]

Basra Nahiv Ekolü ile Kûfe Nahiv Ekolü birbirlerinden farklı metot izlemişlerdir. Her iki ekolün çalışmaları kıyas ve sema'a dayanmakla beraber, Basra Nahiv Ekolü, sema' konusunda fesahatlerine güvenilen çöl Araplarından rivayetler yapıp bu konuda titizlik gösterirken, Kûfe Nahiv Ekolü bu konuda gevşek davranmıştır. Sema'daki bu genişlik kıyasın uygulanmasına da yansımıştır.[23]

Bu iki ekolün bazı ıstılahları da birbirinden farklı kullandıklarını görmekteyiz. Örneğin Basralılar ismi fail terimini kullanırken, Kûfeliler bunun yerine fi'lu'd-dâim terimini kullanmışlardır. Kûfeliler, zamir yerine kinaye ve mekni, şe'n zamiri yerine ismi mechûl, fasıl zamiri yerine ismi 'imâd ve temyiz yerine tefsir terimini kullanmışlardır.[24] İki ekol arasındaki ihtilafı ele alan en meşhur ve kapsamlı eser, hiç şüphesiz Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân el-Enbârî (ö. 577/1181-2)'nin yazmış olduğu *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l Kûfiyyîn* adlı eserdir. el-Enbârî eserinde bu iki ekol arasında ihtilaflı olan 121 meseleyi ele alıp incelemiştir.[25]

### 1.3.3. Bağdat Nahiv Ekolü

Hicri II. asırdan itibaren Bağdat'ın devletin merkezi olup âlimlerin oraya yerleşmeleri ile ilmin merkezi konumuna yükselmiştir. Ardından bu ilim merkezinde

[20] Hulusi Kılıç, *"Kûfiyyun",* **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 26, s. 345.
[21] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 24; Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s. 154.
[22] el-Afgânî, **Min Târîhi'n-Nahv,** s. 41; Demirayak-Bakırcı, **Arap Dili Tarihi,** s. 47-49.
[23] Abdulkerim Muhammed el-Es'adî, **el-Vasît fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabi,** Daru'ş-Şevaf, Riyad 1992, s. 36; Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s. 163-164.
[24] el-Es'adî, **el-Vasît fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabi,** s. 36; Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s. 166-167.
[25] Hulusi Kılıç, *"el-İnsaf",* **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 22, s. 320.

nahiv alanında yeni bir ekol oluşmaya başladı. Bu yeni ekole Bağdat Nahiv Ekolü denmiştir.

Bu ekol Basra ve Kûfe ekollerine ait görüşlerden seçim yapma metodunu benimsemiştir.[26] Bağdat Nahiv Ekolüne bağlı dilciler arasında iki farklı yönelim vardır. Bu, Basra Nahiv Ekolüne eğilim gösteren dilcilerin oluşturduğu grup ve Kûfe Nahiv Ekolüne ait görüşlere eğilim gösteren dilcilerin oluşturduğu grup şeklinde iki kısımdır. Bazı dil bilimcileri ise her iki nahiv ekolünü uzlaştırıp birleştirici bir metot izlemişlerdir.[27]

Bağdat Nahiv Ekolü, başlangıçta Basra ve Kûfe ekollerinin yöntemini benimseyen bir ekol iken zamanla gelişti ve dördüncü asrın başlarından itibaren uzlaştırıcı bir yaklaşım içine girip, bu iki ekolün görüşlerini birleştirerek her iki ekolden farklı üçüncü bir ekolü meydana getirdi.[28] Bu ekolün meşhur âlimleri İbn Keysân (ö. 299/912), Ebû Mûsa el-Hâmıd (ö. 305/917), Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el- Enbârî (ö.328/940), İbnu's-Serrâc (ö.316/929), ez- Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû 'Ali el- Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001)'dir[29]

### 1.3.4. Endülüs Nahiv Ekolü

Endülüs Ekolü hicri III. asrın sonlarına doğru Bağdat Nahiv Ekolü'nden sonra kurulmuştur. Bu ekolde, Bağdat Ekolünde olduğu gibi Basra ve Kûfe ekollerinden birine bağlılık yoktur. Genelde kendilerine özgü bağımsız görüşler ortaya atmışlardır.[30]

Endülüslü ilk dil bilimci, Doğuya gidip el-Kisâî ve el-Ferrâ'ya öğrenci olan ardından Endülüs'e dönüp burada vefatına kadar ders veren Cûdî b. Osman el-Mevrûrî'dir (ö. 198/813). el-Mevrûrî Kûfelilerin kitaplarını Endülüs'e götüren ilk kişidir.[31] Böylece Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları başlamıştır. el-Mevrûrî dışında, Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim (ö. 307/919), Muhmmed b. el-Hasan ez-Zubeydî (ö.

[26] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 24.
[27] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 24; Hadîce el-Hadisî, **el-Medârisu'n-Nahviyye,** Daru'l-Emel, Ürdün 2001, s. 219.
[28] er-Râcihî, **Durûs fî Kutubi'n-Nahv**, s. 105; Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 24.
[29] Ali Nâsıf en-Necrâ, **Târîhu'n-Nahv**, Kahire bty., s. 39-41.
[30] 'Abduh Racihî, **Durûs fî Mezâhibi'n-Nahviyye,** Dâru'n-Nehdâti'l-'Arabiyye, Beyrut 1988 s. 116.
[31] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** s. 30; Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye,** s. 289.

379/1006), el-‘A’lem eş-Şentemerî Yûsuf b. Süleymân (ö. 476/1083), İbnu’l-Bâziş (ö. 528/1133), Suheylî (ö.573), Ahmed b. ‘Abdirrahmân b. Muhammed b. Madâ (ö. 592/1195) ve Cemâluddin Ebû ‘Abdillah Muhammed b. ‘Abdillâh b. Mâlik (ö. 672/1274) Endülüs ekolüne mensup önemli dil bilimcileri olarak kabul edilmektedirler.[32]

### 1.3.5. Mısır Nahiv Ekolü

Bu ekole mensup âlimler Endülüs Ekolü’ne mensup âlimler gibi kendilerine özgü prensiplere sahip bağımsız bir ekol kuramamışlardır. Çalışmalarında genelde Bağdat Nahiv Ekolünün metodu olan tercih metodunu benimsemişlerdir. Dolayısıyla Basra ve Kûfe ekollerini takip etmişlerdir. Önceki dil bilimcilere bazen katılmış bazen de muhalefet etmiş ve bu görüşler içerisinde tercihlerde bulunmuşlardır.

İlk Mısırlı nahivci Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö. 263/876)’dir. et-Temimî’den sonra Ahmed b. Ca’fer ed-Dîneverî (ö. 289/902) ve Muhammed b. Vellâd (ö. 298/910) Mısır’da hicrî III. asır nahivcilerinin başında gelir.[33] Bunların dışında Ebû Ca’fer en-Nahhâs (ö. 338/950), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn ‘Akîl (ö. 769/1367), İbnu’s-Sâiğ (ö. 776/1374), Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve el-Eşmûnî (ö.929/1522) de Mısır’ın yetiştirdiği ünlü dil bilimcileri arasında yer alır.[34]

## 2. NAHİV İLMİNDE TELİF GELENEĞİ

Araştırma konumuz olan *el-Mesâilu’l-Maksûde* adlı şerh nahiv ilminde yazılmış bir eser olması hasebiyle bu bölümünde nahiv ilminde telif geleneğini ve bu ilimdeki metin, şerh ve haşiye olgusunu ve bunları ortaya çıkaran sebepler ele alınacaktır. Araştırmamızda metin, şerh ve haşiye kelimelerinin tanımı yapılıp daha sonra nahiv alanında yazılmış metin şerh ve haşiye türü eserlerin ne zaman ortaya çıktığı, bunlardan metnin türlerini, en meşhur manzum metinleri ve yazarları incelenip, ardından en meşhur mensur eserler ve yazarları ele alınacaktır.

---

[32] Demirayak-Bakırcı, **Arap Dili Tarihi,** s. 110; Çağmar, **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı,** s. 30-31.
[33] Çağmar, **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı,** s. 26; Dayf, **el-Medârisu’n-Nahviyye,** s. 328.
[34] Mehmet Cevat Ergin, **el-Ukberî ve el-Lubâb fî ‘İleli’l-Binâi ve’l-İ’râb’ı** (Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002.

Bu bilgiler verildikten sonra konunun en önemli öğelerinden biri olan nahiv alanında yazma geleneğini doğuran sebepler, ardından şerh etme ve şerh ile beraber haşiyelerin ortaya çıkmasındaki etkenler irdelenecektir.

Eski nahiv kitaplarının yazılış gayesi, yazarın ulaştığı nahvi bilgileri kayıt altına almasından ibaretti. Daha sonra nahivciler konuları etraflıca inceleyip bir konu hakkında o konu ile uzaktan yakından ilgisi bulunan bütün konuları incelemeyi arzuladılar, ta ki nahiv ilmi alanında hacimli kitaplar ortaya çıktı. Öyle ki biri çıkıp da tespit edilen meselelere ilavede bulunmak istese ilave edebilecek bir konuyu zor bulabiliyordu. Bu meyanda yapabileceği tek şey ya öncekilerin yazmış olduğu bir eseri şerh etmek, anlaşılması zor olan bölümlerini izah etmek, nahivciler arasında sonradan ortaya çıkan ihtilaflara değinmek veya değinmiş oldukları illet, şahid ve tevillere yer vermek oluyordu.[35]

Bunun neticesinde telifatlar arttı nahiv konuları dallanıp budaklandı, ihtilaflı konular arttı, aklî illet ve teviller de çeşitlendi. Bütün bu olup bitenler konuların ihtisar edilip daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yürüten üçüncü bir fırkanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlar, hicri VII. yüzyılda yaygınlaşan manzum metinler yazmaya başladı. Nahiv alanında yazılan manzumların yaygın olması bu manzum eserlere yazılan şerh sayısının da çoğalmasına vesile oldu. Ardından duruma göre bu şerhler üzerine yazılan haşiye ve takrirler ortaya çıktı.[36]

### 2.1. Metin

Metinlerin şerh ve haşiyelerden evvel ortaya çıktığı aşikâr bir durumdur. Çünkü bütün bunlar metin üzerine yapılan çalışmalardır. Metin başlangıcı için bir tarih koyacak olursak metnin iki kısma ayrıldığı hususuna dikkati çekmemiz gerekir: Manzum metin, Mensur metin. Her iki metin grubunun ortak noktası kısa olması, detaylardan hâli olması, mezhebi ihtilaflara nadiren değinmesi ve zaruri durumlar dışında örneklere yer vermemesidir.

[35] Abdullah b. ‘Uveykil es-Selmî, **“el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n-Nahvî”**, el- Ahmediyye IV, Dubey 1999, s. 245-273.
[36] es-Selmî, **“fi’t-Te’lîfi’n-Nahvî”**, s. 245-273.

### 2.1.1. Nazm/Manzûm Metin

Sözlükte "dizmek, ipe inci dizmek" anlamındaki nazm kelimesi genellikle şiir ve şiir telifi için kullanılırsa da his ve hayal boyutu olmayıp yalnız vezin ve kafiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türüne denir. Bu sebeple İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) *"Elfiyye"* şairi değil *"Elfiyye"* nâzımı diye nitelendirilir.[37]

Araplarda manzum metin hicri 2. yüzyılda ortaya çıktı.[38] Fakat manzum metin geleneğinin ilk bulan Araplar değildir. Bu geleneğin kökenleri Yunanlılara dayanır. Bunun örneğini Homerusun İlyade ve Odesa isimli tarihi destanında görmekteyiz.[39] Manzum metin Araplarda ilk kez bilgi ve kültür düzeyleri yükselip eğitime yöneldiklerinde sahip oldukları bilgi birikimini koruyacak ve sonraki nesillere aktaracak özel bir tasnif türüne ihtiyaç duymaları ile başladı. Bunu sağlamak için ilk başta şiiri kullandılar çünkü şiir hem ezberi kolay hem de Arapların çok iyi olduğu bir alandı.[40]

Araştırmacılardan biri der ki: Hicri II. yüzyılda ortaya çıkan şiir türlerinden birisi de eğitim maksatlı şiir türleridir. Bu tür şiirlerde şair herhangi bir ilim dalı ile ilgili konuları ezberi kolay olsun diye nazmeder. Böyle bir nazm türünün ortaya çıkması hicri II. yüzyılda bilgi ve kültür düzeyinin yükselmesi, eğitim ve öğretime olan ilginin artmasına paraleldir. Daha öncesinden eğitim maksatlı şiir türünün ortaya çıkmaması da aynı gerekçedendir.[41] Diğer bir araştırmacı da Emevî urcûzesinin Arap dilinde ortaya çıkan ilk şiirlerin eğitsel şiirler olduğunun, 'el-'Accâc (ö. 90/708) ve oğlu Ru'be (ö. 145/762)'nin urcûzelerinin de eğitsel şiir grubuna dâhil olduğunu söyler. Nitekim bu şiirler garip lafızlar ve nadir kalıplar kullanımdaki lafızlarla ilgili ravilere kolaylık sağlaması maksadıyla doğrudan dil eğitimine yönelik yazılmış şiirlerdir.[42] Daha sonra zamanla ilmi manzumeler birbiri ardına ortaya çıktı ta ki bu tür eserlerin hem konu hem de çeşit açısından zirve yaptığı Memluklular devrine kadar. Bu devirde nahiv ilmi dâhil, bütün ilim alanlarına dair manzumeler yazıldı.

---

[37] Durmuş, *"Şiir"*, **DİA**, c. 11, s. 530.
[38] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n- Nahvî"**,s. 245-273.
[39] Goldziher, **Klasik Arap Literatürü,** Rahmi Er-Azmi Yüksel (çev.), s. 206-210.
[40] Muhammed Mustafa Hedâre, **İtticâhâtu'ş-Şi'ri'l-Arabî fi'l-Karni's-Sâni'l-Hicriyyi,** Daru'l Me'arif, Kahire 1963, s. 354.
[41] Hedâre, **İtticâhâtu'ş-Şi'ri'l-Arabî fi'l-Karni's-Sâni'l-Hicriyyi,** s. 354.
[42] Şevki Dayf, **et-Tetavvuru ve't-Tecdîd fi'ş-Şi'ri'l-Emevî,** Daru'l Me'ârif, Kahire bty., s. 280-282; es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273.

Nâzımlar öğrenciye ihtiyaç duyduğu anda gerekli bilgilerin hatırlanması kolay olsun diye manzum eserlere yöneldiler.[43]

Nahiv ilminde ilk manzum eser hicri 170 senesinde vefat eden Halil bin Ahmed el-Ferahîdî (ö. 170/786)'ye ait olduğu söylenir. Hicri 180. senesinde vefat eden Halefu'l-Ahmer (ö. 180/796) şöyle demiş: Nesak harfleri beş tanedir. Bunlara atıf harfleri de denilir. Bu harfleri Halil b. Ahmed nahiv ilminde yazdığı kasidesinde şöyle zikreder:

فَانْسِقْ وَصِلْ بِالْوَاوِ قَوْلَكْ كُلَّهُ وَبِلاَ وَثُمَّ وَأَوْ فَلَيْسَتْ تَصْعَبُ

الْفَاءُ نَاسِقَةٌ كَذلِكَ عِنْدَنَا وَسَبِيلُهاَ رَحْبُ الْمَذَاهِبِ مَشْعَبُ[44]

Halefu'l-Ahmer'in itibarı ve güvenilirliği bir yana bu kasidenin Halil b. Ahmed'e aidiyeti şüpheli olsa bile bu kasidenin nahiv ilminin ilk dönemi olan hicri II. asırda yaşayan Halef tarafından nakledilmesi bunun erken dönemde bu alanda yazılmış ilk manzum olduğu bir gerçektir ve nahivde yazılan ilk eser olması için de yeterlidir.[45]

Hicri 370. senesinde vefat eden Ahmed b. Mansur el-Yeşkurî nahiv alanında 2910 beyitlik bir urcûze kaleme aldı. Bu eserinde رُماةٌ (rumat), قُضاةٌ (kudat), غُزاةٌ (ğuzat) ve benzeri kelimelerin vezinlerinde meydana gelen ihtilafları ele aldı ve bunların فُعَلَةٌ (fu'aletun), فَعَلَةٌ (fe'eletun) yoksa فُعَّلٌ (fu''alun) vezninde mi olduklarını aktarır ve baş bölümlerinde şu beyitlere yer verir:

وَالْوَزْنُ فِي الْغُزَاةِ وَالرُّمَاةِ فِي الْأَصْلِ عِنْدَ جُمْلَةِ الرُّوَاةِ

فُعَلَةٌ لَيْسَ لَهَا نَظِيرُ فِي سَالِمٍ مِنْ شَأْنِهِ الظُّهُورُ

وَآخَرُونَ فِيهِ قَالُوا فَعَلَةٌ كَمَا تَقُولُ فِي الصَّحِيحِ جُمْلَةٌ[46]

[43] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273.
[44] Halef el-Ahmer, **Mukaddime fî İlmi'n-Nahvi**, (thk. İzzuddin et-Tenûhî), Dımaşk 1961, s. 85-86.
[45] el-Ahmer, **Mukaddime fî İlmi'n-Nahvi**, s. 86; es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273.
[46] Celaluddin es-Suyutî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv,** (thk. Taha Said), Kahire 1975, c. 1, s. 121.

Daha sonra el-Harîrî (ö. 516/1122) 375 beyitlik *Mulhatu'l-İ'râb ve Sunhetu'l-Âdâb* adlı metni yazdı, birkaç beyti şöyledir:

أَقُولُ مِنْ بَعْدِ افْتِتَاحِ الْقَوْلِ بِحَمْدِ ذِي الطَّوْلِ شَدِيدِ الْحَوْلِ

يَا سَائِلِي عَنِ الْكَلَامِ الْمُنْتَظِمْ حَدّاً وَنَوْعاً وَإِلَى كَمْ يَنْقَسِمْ

اسْمَعْ هَدَيْتَ الرُّشْدَ مَا أَقُولُ وَافْهَمْهُ فَهْمَ مَنْ لَهُ مَعْقُولُ

حَدُّ الْكَلَامِ مَا أَفَادَ الْمُسْتَمِعْ نَحُو: سَعَى زَيْدٌ وَعَمْرٌو مُتَّبِعْ[47]

Bu eser günümüzde genel olarak müderrisler tarafından her ne kadar İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in *Elfiye*'si kadar rağbet görmese de el-Harîrî (kendisi), İbn Mâlik, es-Suyûtî, er-Remlî gibi birçok âlim bu metin üzerine şerh yazmışlardır. el-Harîrî'den sonra Hüseyin b. Ahmed el-Bağdadî (ö. 600/1203-4) de bir nazm yazmıştır.[48]

Daha sonra nahiv ilminde nazm olarak yazılan eserler çoğaldı ve hicri VII. asırda en üst seviyesine ulaştı. O dönemde en çok göze çarpanlar; İbn Mu'tî (ö. 628/1231), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi âlimlerdir. Daha sonra Necmüddin el-Hazravî (ö. 663/1265), Şihâbuddin Ebî Şâme el-Mısrî (ö. 665/1267), Ebû Hayyân el-Endulusî (ö. 745/1344), İbnu'l-Verdî (ö. 749/1348), Şihabuddin b. 'Arbeşâh ed-Dımaşkî (ö. 854/1450) ve Celaluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505)) gibi birçok dilci bu alanda manzum olarak eser vermiştir.[49]

### 2.1.2. Nesir/Mensûr Metin

Nesir sözlükte; "saçmak, dağıtmak, sözü çoğaltmak" anlamında mastar ve "nazm dışında düzenlenmiş söz" anlamında isimdir. Nesrin zıttı nazmdır. Nazmda kelimeler, inci taneleri gibi belirli bir ölçü ve kural göre ipe dizilmiş bir gerdanlık

[47] Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l- Kutubi ve'l- Funûn,** Mektebetu'l-Mutenebbî, Beyrut bty., c. 2, s. 1817.
[48] Celaluddin es-Suyutî, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakati'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât,** ( thk. Muhammed Ebi'l-Fadl İbrahim) Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, Mısır 1964, c. 1, s. 531.
[49] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**,s. 245-273

gibiyken nesirde kelimeler ise, böyle bir dizim kuralına tabi olmadan dağınık haldeki incileri temsil eder.[50]

Nahiv ilminde metinler manzum olduğu gibi mensûr olarak da yazılmıştır. Bu ilimde ilk yazılan nesir metne baktığımızda bunun da manzum metin gibi hicri II. asırda yazıldığını görüyoruz. Bu alandaki ilk eseri *Mukaddimetu'n-Nahv* ismiyle Halef b. Hayyân el-Ahmer el-Basrî (ö. 180/796) yazmıştır.[51] Bundan anlaşılıyor ki nahiv ilminde ilk manzum ve mensur metinler aynı dönemde yazılmıştır. Çünkü ilk manzum metni yazan el-Halîl b. Ahmed ile ilk mensur metni yazan Halef b. Hayyân arasında sadece on sene vardır.

Halef el-Ahmer'in bu eseri aşağıdaki sözlerle başlamaktadır.

ولمّا رأيت النّحويّين وأصحاب العربيّة أجمعين قد استعملوا التّطويل وكثرة العلل، وأغفلوا ما يحتاج إليه المتعلّم المتبلّغ في النحو من المختصر والطرق العربيّة والمأخذ الّذي يخفّ على المبتدئ حفظه ويعمل في عقله ويحيط به فهمه، فأمعنت النظر والفكر في كتابٍ أؤلّفه وأجمع فيه الأصول والأدوات والعوامل على أصول المبتدئين، ليستغني به المتعلّم عن التّطويل، فعملت هذه الأوراق،ولم أدع فيها أصلاً ولا أداةً ولا حجّةً ولا دلالةً إلاّ أمليتها فمن قرأها وحفظها وناظر عليها علم أصول النحو كله ممّا يصلح لسانه في كتابٍ يكتبه أو شعرٍ ينشده أو خطبةٍ أو رسالةٍ إن ألّفها، وبالله التّوفيق وهو حسبنا ونعم الوكيل.

*"Ben bütün nahiv âlimlerinin ve Arap diliyle uğraşanların konuları çok uzattıklarını, anlatımlarında birçok illeti zikrettiklerini ve öğrenen, nahiv ilminde maksadına ulaşmayı hedefleyen (veya nahiv ilmindeki açlığını gideren) kimselerin nahiv ilminde ihtiyaç duydukları muhtasar eserlerden, Arap dilinin üsluplarından ve Arapça'ya yeni başlayanların kolay ezberleyeceği, aklın yöneleceği, değerlendireceği ve kavrayışın onu kuşatacağı tarzdan gafil olduklarını görünce, kendisine Arap dilinin usûllarıyla edatlarını toplayacağım ve öğrenciyi konunun uzatılmasından kurtarmak maksadıyla bu ilme yeni başlayan kişilerin durumuna uygun amillere yer vereceğim bir kitap telif etmek için bütün düşüncem ve fikrimi*

[50] İsmail Durmuş, *"Nesir",* **DİA,** TDV Yay., İstanbul 2010, c. 33, s. 6-7.
[51] Çağmar, **Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri**, s. 56.

*kullandım ve bu varakları yazdım. Onlarda yazmadığım bir asıl, bir edat, bir delil veya bir delalet bırakmadım. Her kim yazdıklarımı okur, ezberler ve ondakileri tartışırsa, (bu kitap) yazacağı bir kitapta ya da söyleyeceği bir şiirde veya irat edeceği bir hutbede yahut ta telif edeceği bir risalede onu hatadan korur ve bütün nahiv ilminin usullerini öğrenir. Başarı Allah'tandır. O bize yeterlidir ve o ne güzel vekildir."*[52]

Ondan sonra *"Mukaddime"* adıyla Ebû Ömer Salih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840) eser yazdı.[53] Ardından Ebû Ali Ahmed b. Cafer ed-Dîneverî (ö. 289/902) *"Mühezzeb"* adında nesir bir metin yazdı. Daha sonra *"et-Tufâhe"* adıyla Ebû Cafer en-Nuhâs (ö. 338/949 ), *"Mukaddime"* adıyla Ebu'l-Hasan Ahmed b. Faris (ö. 395/1005), Ebu'l-Hasan Tahir b. Ahmed (ö. 469/1077), Ebu'l-Hasan Ali b. Fudal el-Mecâşi'î (ö. 479/1086) ve *"Kânun"* adıyla Ebû Musa İsa b. Abdulazîz el-Cezûlî (ö. 607/1210) eserler kaleme aldılar.[54]

Sonuç olarak, yazarın kısa ve öz olarak yazdığı ve içinde ihtilaflar ve illetler bulunmayan eski dönemde yazılan manzum ve mensur bütün eserlere metin diyebiliriz.

### 2.2. Şerh

Şerh lügatte; "eti kesmek, bir şeyi genişletip açmak, sözün örtülü kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek" demektir.[55] Istılahta ise; sonuncu manadan hareketle sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalara denir, böylelikle ilimlerde genel olarak şerh, geçmişten gelen bir telif türü biçimde ortaya çıkmıştır.[56]

Şerhler bir ilim dalında ünlü olmuş genellikle kısa metinler üzerine yazılan, bunlardaki kapalı ve zor ifadelerin açıklandığı, yarım bırakılan hususların tamamlandığı, yanlışlıklara işaret edildiği ve misallerin çoğaltıldığı eserlerdir. Lakin Sîbeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb'*ı ve İbnu's-Serrâc (ö. 316/928)'ın *el-Usûl'*ü gibi

[52] Çağmar, **Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri,** s. 55.
[53] Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l- Kutûbi ve'l- Funûn,** c. 2, s. 1630.
[54] Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l- Kutûbi ve'l- Funûn,** c. 2, s. 1914.
[55] Muhammed b. Mukrem b. Manzûr el-İfrîkî, **Lisânu'l-'Arab,** Daru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, Beyrut bty, c. 4, s. 2228; Heyet, **el-Mu'cemu'l-Vasît,** s. 477.
[56] Sedat Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 38, s. 555.

kitaplar geniş hacimli olmalarına rağmen, önemleri, zor veya anlaşılmayan kısımlarının bulunmasından dolayı haklarında şerhler kaleme alınmıştır.[57]

Şerh yazanları genellikle metin müelliflerinden farklı kişiler olmakla beraber bazen metin ve şerhin yazarı aynı şahıs olmaktadır. Örneğin İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Şuzûru'z-Zeheb* ve *Katru'n-Nedâ* adlı eserlerine şerh yazmıştır. Ayrıca şerh üzerine şerhlerin de yazıldığı görünmüştür. Ancak ileride de açıklayacağımız gibi genelde şerhlerle ilgili yapılan açıklama, eleştiri ve ilave tarzı notlardan oluşan kitaplar haşiye diye adlandırılmıştır.

Şerhler genellikle bir eserin tamamını açıklamak maksadıyla kaleme alınır. Ancak ez-Zamehşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşâf*'ı gibi bazı eserlerin yalnız önemli görülen mukaddimelerinin şerh edildiği de görülmüştür.[58] Kâtip Çelebi (ö.1067/1657), eser yazmanın amaçlarını yedi madde halinde özetlerken muğlak kalmış hususları açıklama ve eserdeki hataları düzeltme türlerine de yer verir.[59]

Katip Çelebi'ye göre her bir yazar eserini şerhe ihtiyaç kalmadan anlaşılması için kaleme aldığı halde daha çok üç sebeple şerh yazılır. Birincisi; eserin yazarı anlama, yetenek ve birikiminin seviyesi çerçevesinde incelediği mevzuyu kendince kifayetli bir hacimde yazsa da her okuyucu aynı düzeyde olmadığından eserin şerhine ihtiyaç duyulur. İkincisi; başka bir bilgi alanına girmesinden dolayı bazı belli başlı bilgilerin zikredilmemesi, bazılarının düzenlenmesinin ihmal edilmesi veya bazı hükümlerin gerekçelerinin zikredilmemesidir. Üçüncüsü; eserde yoruma muhtaç veya değişmeceli terimlerin kullanılması ve bazı eserlerde görülen kusur ve eksikliklerin giderilmesi de şerh yazmayı zorunlu kılar.[60]

Ayrıca şerhin kaleme alınmasında, genellikle ders kitabı olarak okutulan veciz metinlerin açıklanması suretiyle talim çalışmalarına yardım edilmesinin yanı sıra geniş ilmi münazaraların yapılması gibi amiller de rol oynamıştır. Bu kategoriden şerhlerde esas alınan metnin bir sorunlar veya önermeler listesi şeklinde kabul edildiği görülür. Bu şerhlerde metin yazarının ne demek istediği bildirilmekte

---

[57] Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 555.
[58] İsmail Durmuş, *"Mukaddime"* **DİA,** TDV Yay., İstanbul 2006, c. 31, s. 116; Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556.
[59] Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556.
[60] Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l- Kutub ve'l- Funûn,** c. 1, s. 35-37.

daha sonra konuyla ilgili görüşler tartışılmakta, nihayetinde şerh yazarının düşüncelerine ve eleştirilerine yer verilmektedir.[61] Bundan dolayı şerhin hitap ettiği okur grubuna bağlı olarak öğretime yönelik şerhlerin dolaysız ilmi katkı, tartışmaya yönelik ve rahat bir yöntemle yazıldığı görülür.

Yukarıda belirttiğimiz gibi şerh, İslami ilimlerde önemli bir yere sahiptir. Ancak hem eski hem de yeni dönemlerde bazı eleştirilerden de nasibini almıştır. Şerhlerde, maksat ve muhtevadan çok kelimelere değer verildiği, konuların lüzumsuz uzatmalarla daha da zor anlaşılır duruma getirildiği, şerhlerde icra edilen metodun karışık, üslûbun zor olduğu ve çoğunlukla ilme katkı sağlamadığı gibi iddialar ortaya atılmıştır. Buna karşılık şerhlerdeki karışıklık ve zorluğun genellikle konulardaki derinleşmeden ötürü meydana geldiği söylenmiştir.[62]

Şerh ve haşiye grubuna giren eserler zannedildiği gibi sadece okurken başvurulan metnin sorunlarını çözmez; bu, onların benimsedikleri denklemlerin en alt düzeylerden sadece bir tanesidir. Özellikle şerhlerin yüklendikleri asıl görev, metnin sorunlarını gidermek üzerinden konusu olan metni, dili ve okumak isteyen öğrenciyi yukarılara çıkarması, bunun için ona yol göstermesi hatta onu buna zorlamasıdır diyebiliriz.[63]

Şekil açısından şerhler üç kısma ayrılır.

1. Metnin başında قَالَ "kale" قَوْلُهُ "kavluhû", şerhin başında ise أَقُول "ekûlu" ifadelerinin yer aldığı şerhlerdir. Bu şerhlerde metin bazen noksansız, bazen de şerh içinde geçtiği için kısmen verilir.[64]

2. قَوْلُهُ "kavluhû" ifadesiyle metnin yalnızca şerhe konu olan kısmının verildiği çalışmalardır. Bu tür şerhlerde bazen metin eksiksiz hamişte, sayfa başında veya satır aralarında verilir.[65]

---

[61] Harun Anay, **"Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?"**, Dergah Aylık Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sy. 76/VII Haziran, İstanbul 1996, s. 13.
[62] Şensoy, *"şerh",* **DİA**, c. 38, 556-558.
[63] İsmail Kara, **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz** ( Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not) Dergah Yay., İstanbul 2011, s. 27.
[64] Şensoy, *"şerh",* **DİA**, c. 38, s. 556-558; Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l- Kutubi'l-Funûn,** c. 1, s. 37.

3. Metin ve şerhin yekdiğerine katıldığı şerhlerdir. Müteahhir dönemdeki şerhlerin çoğu bu şekildedir. Bu türden eserlerin yazma nüshalarında metne م (metin) veya ص (muss) harfleriyle, şerhe de ش (şerh) harfiyle işaret edilebilir. Bazen de metnin üzerine çizgi koyma şekliyle şerhten ayırt edilir. Ancak bunların yanlışa ve karıştırmaya çok müsait olduğu belirtilir.[66]

Bu tür kitaplarda metinle şerhin yekdiğerinden ayrılması için sonraki dönemlerde metnin ayraç içine yazılması, metin ve şerhlerin farklı tipteki harflerle dizilmesi gibi yöntemlere başvurulmuştur. Bazen de metinler sayfanın üst kısmına, şerhler ise sayfanın alt kısmına yazılır.

Şerh kültürünün İslam öncesinden itibaren muhtelif milletlerde mevcut olduğu bilinmektedir. İslam dünyasındaki şerh ve haşiye kültürünün ilk dönemlere kadar gittiği, daha sonra bilhassa Memlukler ve ardından Osmanlılar zamanında yaygınlaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'an'daki bazı konuları yorumlaması, az bilinen sözcüklerin medlullarını ve Kur'an hükümlerini açıklaması İslam kültüründe şerhin bidayeti kabul edilebilir.[67] Dil bilimi, belagat, tarih vb. nice dalda ortaya konulan şerh edebiyatı, İslam kültüründe kazandığı özelliklerini Kur'an'ı ve onun i'cazını daha iyi algılamaya yönelik incelemelere borçludur.[68]

İslam edebiyatında zengin bir miras oluşturan şerh türü eserler Arap dili ve belagatı alanında büyük miktarlara varmıştır. Günümüze kadar gelen en eski Arap grameri çalışması Sîbeveyhi'nin ( ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eseridir. Eserdeki şiir istişhâdları üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Mazinî, Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ahfeş el-Asgar, İbnu's-Serrâc, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Saîd es-Sîrâfî, Rummânî, Yusuf b. Hasan es-Sîrâfî, Hatîb el- İskâfî, Ebu'l-'Ala el-Maarrî, İbnu'l-Bâziş, Zemahşerî ve Ebu'l-Bekâ el -Ukberî'nin şerhleri sayılabilir.[69]

---

[65] Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l- Kutubi'l-Funûn,** c. 1, s. 37; Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556-558.
[66] Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556-558; Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l- Kutubi'l-Funûn,** c. 1, s. 37.
[67] Abdullah Muhammed el-Habeşî, **Câmi'u 'ş-Şurûh ve'l-Havâşî,** Ebu-Zabi 2004, c. 1, s. 7-11.
[68] Tunca Kortantamer, **"Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi",** *TDEAD,* sy. 8, 1994, s. 3.
[69] Şensoy, *"şerh",* **DİA**, c. 38, s. 556-558.

Öte yandan yukarıda metin bölümünde zikrettiğimiz İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in nahiv ilminde manzum eseri *el-Elfiyye* üzerine de çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Bunlardan yaygın olanları İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in oğlu İbnu'n-Nâzım (ö. 686/1287)'ın *ed-Dûrretu'l- Mûdiyye,* Ebû Hayyan el-Endulûsî (ö. 745/1344)'nin *Menhecu's-Sâlik fi'l-Kelfim 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik,* İbn Hişâm (ö. 761/1360)'ın *Evdehu'l-Mesâlik,* Bahauddin İbn 'Akil (ö. 769/1367)'in *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik,* Nureddin el-Eşmûnî (ö. 900/1495)'nin *Menhecu's-Sâlik,* Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-Behcetu'l-Mardiyye* ve Ahmed b. Zeynî Dahlan (ö. 1304/1886)'ın *el-Ezharu'z-Zeyniyye'sidir*.[70]

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in nahiv ilmine dair muhtasar eseri *el-Kâfiye* üzerine de çoğu Arapça, bir kısmı Türkçe ve Farsça olmak üzere 150'ye kadar şerh kaleme alınmıştır. Bunların en yaygın olanları bizzat müellifin *Şerhu'l-Kâfiye*, Radî el-Esterabâdî (ö. 688/1289)'nin *Şerhu'l-Kâfiye,* Abdurrahman-ı Camî (ö. 898/1492)'nin *el-Fevâidu'd-Diyâiyye,* Bedruddin İbn Cemâa (ö. 733/1333)'nın *etTuhfe 'ale'l-Kâfiye* ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)'nin *Şerhu'l-Kâfiye*'sidir.[71]

### 2.3. Haşiye

Haşiye lügatte; "doldurmak; gereğinden çok söz söylemek veya yazmak söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk" demektir. Çoğulu haşiyat ve havâşî'dir.[72] Istılahta ise; "sayfa boşluklarına eklenen açıklayıcı ve tamamlayıcı malumatı içeren not" manasında olup hamiş kelimesiyle eş anlamlıdır.[73]

Genellikle kısa yazılmış yaygın bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan haşiyeler, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen ayet, hadis, özel ad ve şiir gibi hususlarla alakalı olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar genellikle metinden uzun olur. Şerh ise yukarıda da değindiğimiz gibi, metnin tamamına dair daha geniş

[70] Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556-558; Kortantamer, **"Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi",** s. 3; es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî",** s. 245-273.
[71] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273; Şensoy, *"Şerh"* **DİA**, c. 38, s. 556-558
[72] Seyyid Muhammed Murtedâ el-Huseynî, **Tâcu'l-'Arûs**, "hşv","hşy" md.leri, Muessesetu'l-Kuveyt li't-Takaddumi'l-İlmî, Kuveyt 2001, c. 37, s. 430-436.
[73] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, *"Hâşiye"* **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 16, s. 419-420.

açıklamaları ihtiva eden kitaplar için kullanılır. Fakat özellikle hicri VIII yüzyıldan sonra şerh mahiyetindeki müstakil kitaplara haşiye de denilmiş ve sözcük bu manada teknik bir ifade haline gelmiştir.[74] Bunlara haşiye adı verilmesinin nedeni, şerh edilen eserin yüksek değeri karşısında ona yapılan ilavelerin sadece boşlukları doldurma biçiminde önemsiz ekler olduğu biçimdeki düşüncedir.[75]

Haşiye türü kitaplar metinden çok şerhteki bazı zor ve muğlak ifadeleri açıklama, tamamlayıcı malumat verme ve bazen eleştirme amacı taşıyan çalışmalardır. Bu tür ilavelerin daha çok ders kitabı olarak okutulan eserler üzerinde yapıldığına bakarak bunların hoca veya öğrencilere ait ders notlarının düzenlenmesi neticesinde meydana geldiği söylenebilir.[76]

Arap gramerinde haşiye türü çalışmaların çoğunlukla ders kitabı olarak okutulan muhtasar eserler üzerinde yoğunlaştığı görürüz. Başta İbnu'l-Hâcib'in *el-Kafiye'si* ile İbn Malik'in *el-Elfiyye'si* olmak üzere İbn Hişam'ın *Katru'n-Nedâ* ve Şu*zûru'*z*-Zeheb'i,* el-Curcânî ve Birgivî'nin 'Avâmilleri, İbn Acurrûm'un *el-Âcurrûmiyye'*si gibi nahiv kitaplarının şerhleri üzerine yazılmış yüzlerce haşiye bulunmaktadır.

Öte yandan bunlar arasında çok önemli haşiyeler üzerine yeni haşiyelerin de yazıldığı görülmüştür. Örneğin İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) tarafından yazılmış şerhi olan *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* üzerine Abdulgafûr el-Lârî (ö. 912/1506) haşiye yazmış. Abdulgafûr el-Lârî'nin üzerine de Abdulhakim es-Siyalkûtî (ö. 1067/1656) ve İbrahim el-Me'mûnî (ö. 1079/1668) gibi dilciler haşiye yazmışlardır.

Nahiv ilminde Haşiyenin ne zaman başladığına dair bir tarih vermek gerekiyorsa, bu ilim dalında haşiyenin hicri VIII. Yüzyılda başladığını söyleyebiliriz. Bu dalda ilk eseri, İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'i üzerine haşiye yazan İbn es-Sâiğ ile meşhur olan Muhammed b. Abdurrahman (ö. 776/1374)'dır.[77] Ondan sonra gelen âlimler şerhler üzerine haşiyeler yazmaya başlamışlar. Bunlardan Muhammed b.

[74] Topuzoğlu, *"Hâşiye"* **DİA,** c. 16, s. 419-420.
[75] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî",** s. 245-273; Topuzoğlu, *"Hâşiye"* **DİA,** c. 16, s. 419-420.
[76] Anay, **"Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?"**, Dergâh, sy. 76/VII, s. 13.
[77] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n- Nahvî",** s. 245-273.

Ebubekir b. Abdulazîz (ö. 819/1416)'in birçok haşiyesi vardır. Örneğin; *Şerhu't-Tevdîh, Muğn'il-Lebîb, Elfiyeti İbn Mâlik* ve Çârperdî'nin *Şâfiye* metni için yazdığı şerh üzerine haşiyeler yazmıştır. Ardından Eşmûnî ismiyle şöhret bulan Ahmed b. Takyeddin (ö. 872/1468) *el-Musannef mine'l-Kelâm 'ala Muğnî İbn Hişâm* adıyla *Muğni* üzerine haşiye yazmıştır.[78]

Bunlardan sonra Celaluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) *es-Seyfu's-Sakîl fî Havâşî İbn 'Akil ve Haşiyetun 'ala Şerhi'ş-Şuzûr li İbni Hişâm*, Şihabuddin Ahmed b. Kâsım el-'İbadî (ö. 994/1586) *Hâşiyetun 'ala Şerhi İbni'n-Nâzım li Elfiyeti Validihî,* eş-Şinvanî İsmail b. Şihabuddin eş-Şâfi'î (ö. 1019/1610) *Haşiyetun 'ala Şerhi Katri'n-Nedâ, Haşiyetun 'ala Şuzûru'z-Zeheb* ve *Haşiyetun 'ala Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Ezherî* gibi haşiyeler kaleme almışlar.[79]

## 3. EL-BERZENCÎ VE EL-'AVÂMİLU'L-MANZÛME ADLI ESERİ

Bu çalışmamızın ikinci bölümünde ele alacağımız *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerh, el-Berzencî en-Nûdehî'nin *eş-Şâmil li'l-'Avâmil* (*el-'Avâmilu'l-Manzûme*) adlı eseri üzerine yazılmıştır. Burada el-Berzencî ve adını zikrettiğimiz eseri hakkında kısa da olsa bilgi vermek yerinde olacaktır;

### 3.1. el-Berzencî en-Nûdehî

el-Berzencî en-Nûdehî, eserleri ile özellikle Kuzey Irak bölgesi âlimleri arasında meşhur olmasına rağmen kaynaklarda hayatına dair çok az bilgi bulunmaktadır. *el-Mevsû'atu'l-Kubrâ, Meşâhîru'l-Kurd ve'l-Kurdistan* ve *el-A'lam* gibi eserlere baktığımızda el-Berzencî en-Nûdehî hakkında aşağıdaki bilgilerin verildiği görülmektedir;

Şeyh Maruf b. Şeyh Mustafa b. Şeyh Ahmed en-Nûdehî eş-Şehrezûrî el-Berzencî el-Hasenî, Kürt dâhilerinden biridir. Şair, sofi ve Süleymaniye bölgesinin önemli şahsiyetlerindendir. 1166/1753 senesinde Süleymaniye'ye bağlı Şehr-i bazar

[78] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273.
[79] es-Selmî, **"fi't-Te'lîfi'n-Nahvî"**, s. 245-273.

ilçesinin Nûdî köyünde dünyaya gelmiş. 1274/1858 senesinde Süleymaniye de vefat etmiştir.[80]

el-Berzencî'nin on üçüncü dedesi olan Seyyid İsa el-Berzencî b. Seyyid Baba el-Hemezânî Şehr-i Bazar'a gelip ilk yerleşen kişidir. Berzencî, ilk eğitimini Karaçolan'ın Ğızaiyye medresesinde almıştır. Orada meşhur âlim Molla Abdullah el-Beytûşî (ö. 1211/1796) ile tanışmıştır. el-Beytûşî'nin edebiyat ve şiir ile ilgili eserlerini okumuş ve ondan etkilenip şiire yönelmiştir.[81] İlmi araştırma ve telifle uğraşmıştır. Öyle ki yazdığı eser sayısı elli dörde ulaşmış. Özellikle Akâid, Mantık, Feraiz ve Usul ilmine dair bazısı manzum bazısı da nesir olmak üzere birçok eser kaleme almıştır.[82]

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- *Tenkîhu'l-'İbârât fi Tevdîhi'l-İsti'ârât.* Nazm halinde yazılmış açık ve güzel bir eserdir. 2- *Şerhu Manzûmeti Tenkîhu'l-'İbârât* (h. 1355'te Bağdat'ta basıldı). 3- *el-Ferâid fi'l-'Akâid* el-Berzencî bu eseri kaleme aldığı esnada henüz on dokuz yaşlarındaymış. Allame Seyyid Ahmed Fâiz el-Berzencî, h. 1311 yılında bu manzumeyi şerh etmiştir. Şerhin adını da *Ebhe'l-Kalâid fî Nazmi'l-Ferâid* koydu. 4- *eş-Şâmil li'l-'Avâmil* el-Berzencî, el-Cürcani'nin 'Avamil'ini nazmettiği bu eserini 1189 yılında Colan kalesinde kaleme almıştır.[83] Çalışmamızın ikinci bölümü, Çiçek'in bu eser üzerine yazdığı *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin özellikleri hakkında olacaktır.

5- *el-Cevheru'n-Nadîd fî Kavâidi't-Tecvîd,* 262 beyitlik bir manzumedir. 6- *Ensâbu's-Sâdâti'l-Berzenciyye.* 7- *Tahmîsu Kasîdeti Bânet Su'âdu*, (Ka'b b. Züheyr'in). 8- *Tahmîsu Kasîdeti Yâ Men Yera,* (İmam Şafii'nin olan bu eser 1961 senesinde basıldı.) 9- *Şifau's-Sekam fî Tahmîsi Lâmiyeti'l-'Acem* (Tuğrai'nin). 10-

[80] Muhammed es-Suveyrikî el-Kurdî, **el-Mevsu'atu'l-Kubrâ Li Meşâhîri'l-Kurdi 'Abre't-Tarih,** ed-Daru'l-Arabiyye li'l-Mevsû'at, Beyrut 2008, c. 4, s. 356.

[81] Hayruddin ez-Ziriklî, **el-A'lâm Kamûsu Terâcim li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Musta'rabin ve'l-Mustaşrikîn,** Daru'l-İlim li'l-Melayîn, Beyrut 1995, c. 7 s. 728.

[82] es-Suveyrikî, **el-Mevsû'atu'l-Kubrâ Li Meşâhîri'l-Kurdi 'Abre't-Tarih,** c. 4, s. 357;
ez-Ziriklî, **el-A'lâm,** c. 7, s. 728.

[83] es-Suveyrikî el-Kurdî, **el-Mevsû'atu'l-Kubrâ Li Meşâhîri'l-Kurdi 'Abre't-Tarih,** c. 4, s. 357; ez-Ziriklî, **el-A'lâm Kamûsu Terâcim li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Musta'rabin ve'l-Mustaşrikîn,** c. 7, s. 728.

*Tersîfu'l-Mebânî,* fî *Nazmi Tasrîfi'z-Zencanî* (bu eseri 1199 senesinde Colan kalesinde yazdı). 11- el-*Ahmediyye fi Tercemeti'l-'Arabiyyeti bi'l-Kurdiyye.* Bu eser Arapça Kürtçe bir sözlüktür. el-Berzencî bu eseri hicri 1210 senesinde henüz üç yaşında olan oğlu Kâk Ahmed'in kullanımı yaygın Arapça kelimeleri ezberlemesi için yazmıştır. Ona, bu kadar küçük yaşta olan bir çocuk nasıl Arapça öğrenebilir diye soranlara; İsterim ki oğlum her şeyden önce Kur'ân dili olan Arapçayı öğrensin şeklinde cevap vermiştir. Bu eser 1936, 1949 ve 1953 yıllarında yayınlanmıştır.)[84]

Yukarıda saydıklarımızın dışında el-Berzencî'nin basılmamış veya kayıp olmuş eserlerinden de bahsedilmektedir. Kayıp eserlerinden bazıları şunlardır: 1- *el-Ferîde fi'l-'Akîde. 2- Zâdu'l-Me'âd fi Mesâili'l-'İtikâd. 3- Fethu'l-Mevâkıf fi 'İlmi'l-Mantık. 4- Nazmu'r-Risâleti'l-'Adudiyye fi'l-Vaz'. 5- Vesîletu'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl. 6- Tenvîru'l-'Ukûl fi Ehâdisi'r-Rasûl. 7- es-Sirâcu'l-Vehhâc fi Medhi Sâhibi'l-Mi'râc. 8- Tenvîru'l-Kulûb fi Medhi Habîbi 'Allâmi'l-Ğuyûb. 9- Keşfu'l-Besâ bi Ezkâri's-Sabâhi ve'l-Mesâ.*[85]

el-Berzencî en-Nûdehî 1254/1838 yılında Süleymaniye'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Şeyh Maruf Kürdî türbesine defnedilmiştir.

### 3.2. el-'Avâmilu'l-Manzûme

el-Berzencî, el-Curcânî (ö. 471/1078-79)'nin *el-'Avamil* adlı eserini nazma dönüştürerek ilim ehlinin istifadesine sunmuştur. Onun bu eseri *eş-Şâmil li'l-'Avâmil* ve *el-'Avâmilu'l-Manzûme* adlarıyla meşhur olmuştur. Bu eser nahiv ilminde nazm olarak yazılmış faydalı bir kitaptır. Eserin nazm halinde yazılması, kolay ve anlaşılır bir şekilde nahiv kurallarını veriyor olması gibi bir takım özellikleri sayesinde nahiv kurallarını daha çabuk kavranır ve çok daha kolay ezberlenebilir hale getirmiştir.

Eser 238 beyit olup altı müstef'ilünden meydana gelen recez biçiminde yazılmıştır. Eserin ilk ve son birkaç beyti şu şekildedir:

İlk beş beyit:

---

[84] es-Suveyrikî el-Kurdî, **el-Mevsû'atu'l-Kubrâ Li Meşâhîri'l-Kurdî 'Abre't-Târîh,** c. 4, s. 357; ez-Ziriklî, **el-A'lâm,** c. 7, s. 728.
[85] es-Suveyrikî el-Kurdî, **el-Mevsû'atu'l-Kubrâ Li Meşâhîri'l-Kurdi 'Abre't-Tarih,** c. 4, s. 357.

يَقُولُ الرَّاجِي عَفْوَ وَاسِعِ النَّدَى مُحَمَّدُ بْنُ مُصْطَفَى بْنِ أَحْمَدَا

أَحْمَدُ مَنْ يُثِيبُ كُلَّ عَامِلٍ لِوَجْهِهِ فِي عَاجِلٍ وَآجِلٍ

وَنَصْبُ ذَرَّاتِ الوُجُودِ يَشْهَدُ بِأَنَّهُ الْمُقْتَدِرُ الْمُنْفَرِدُ

يَرْفَعُ مَنْ يُطِيعُهُ وَيَخْفِضُ مَنْ كَانَ عَنْ دَارِ الْبَقَاءِ يُعْرِضُ

يُسْكِنُ جَازِماً حُظُوظَ الْأَنْفُسِ تَقَرُّباً لَهُ حِضَارَ الْقُدُسِ

Son dört beyit:

وَالْحَمْدُ للهِ عَلَى أَنْ كَمَّلَا نَظْماً بَدِيعاً رَائِقاً مُسَلْسَلَا

أُلِّفَ بِالْتِمَاسِ عَبْدِاللهِ لَا زَالَ ذَافَضِيلَةٍ وَجَاهِ

أَرَّخْتُهُ إِذْ فَرَغَتْ أَنَامِلِي بَانَتْ قَوَافِي شَامِلِ الْعَوَامِلِ

أَخْتُمُهُ بِالصَّلَوَاتِ الدَّائِمَة عَلَى نَبِيِّنَا لِحُسْنِ الْخَاتِمَة

### 3.2.1. Muhtevası

Nahiv ilmine dair yazılan *el-’Avâmilu’l-Manzûme,* nahiv ilmindeki amilleri örneklerle beraber veciz bir şekilde açıklamıştır. *el-‘Avâmilu’l-Manzûme,* bir mukaddime ve on beş konudan oluşmaktadır. İlk on üç konuda semâ‘i amilleri zikretmiş on dördüncü konuda kıyasi, on beşinci konuda ise manevi amilleri ele almıştır.

**Mukaddimede;** besmeleden[86] sonra manzum bir şekilde hamdele[87] ve salvele[88] getirmiş ve burada aynı zaman berâ'etulistihlâl sanatını da yerine getirmiştir.[89]

**Birinci konuda**, cer harflerini zikreder. el-Berzencî bunların on yedi tane olduğunu aktarmış. Her birinin kaç manaya geldiğini kısa bir şekilde ifade ettikten sonra her bir mana için birer örnekle konuyu açıklamıştır.

**İkinci konuda,** el-hurûfu'l-muşebbehetu bi'l-fiil'in altı tane olduğunu aktarmış ve her birisine birer misal getirmiştir.

**Üçüncü konuda,** ليس'ye benzeyen مَا ve لَا harflerini zikretmiş, bunlara birer örnek verdikten sonra bunlar gibi iki harfin daha olduğunu ve bunların da لَاتَ ve إِنْ olduğunu belirtmiştir.

**Dördüncü konuda,** ismi nasb eden yedi harfi ele almış ve her birisine ayrı ayrı örnekler vermiştir. Bunlar: (الوَاوُ . إلاَّ . يَا . الهَمْزَةُ . أَيَا . أَيْ . هَيَا) harfleridir.

**Beşinci konuda,** dört harften bahseder, bu harflerden sonra muzari' fiilin gelmesi gerektiğini ve muzari' fiilin bunlar sayesinde mansûb olduğunu aktarmıştır.

**Altıncı konuda,** muzari' fiili cezm eden harfleri ele almış ve bunların beş tane olduğunu ifade ettikten sonra örnekleriyle beraber onları tek tek ele almıştır.

**Yedinci konuda,** iki muzari' fiilini cezm eden edatlardan bahsetmiştir. Bunlardan ilkine fiilu'ş-şart, ikincisine cezau'ş-şart denir. Dokuz tane olan bu edatları örnekleriyle beraber ele almıştır.

**Sekizinci konuda,** nekre isimlerin başında gelen ve onları nasb eden dört ismi ele almış ve her birisine örnek getirmiştir.

---

[86] Besmele: Müelliflerin kitaplarının başında; Bismillahirrahmanirrahim demeleridir.
[87] Hamdele: Kitapların mukaddimelerinde getirilen hamde denir. Bu da genellikle; Elhamdulillahirabbilalemin şeklinde olur.
[88] Salvele: Kitapların girişlerinde peygamber efendimize getirilen salavata denir.
[89] Bera'etulistihlal: Mukaddimelerde eserin içeriğine yapılan işaretlerdir. Başka bir değişle, işlenecek konulara mukaddimelerde beleği bazı ifadelerle işaret etmektir.

**Dokuzuncu konuda,** dokuz tane diye zikredilen isim fiilleri ele almış, ardından bunları nasb eden ve raf‘ eden şeklinde iki kısma ayırıp örnekleriyle beraber açıklamıştır.

**Onuncu konuda,** on üç tane olan كان ve benzerlerini ele alıp örnekleriyle zikretmiştir. Bunlara aynı zamanda nakıs fiiller de denir.

**On birinci konuda,** mukârebe fiillerini ele alıp onları dört tane olarak zikretmiştir. Bunların bir kısmı şuru‘ için de denilir.

**On ikinci konuda,** dört tane olarak zikrettiği medih ve zem fiillerini misalleriyle ele almıştır. Bu fiiller ya başında ال takısı bulunan ism-i cinsten önce gelip onu merfu‘ yaparlar veya ال takısının olduğu isme izafe edilen ismi merfu‘ yaparlar ya da ال takısı olan ismin izafe olduğu ismi merfu‘ yaparlar.

**On üçüncü konuda,** yedi tane olan şek ve yakin fiillerini ele almıştır. Bunlara aynı zamanda ef‘âlu’l-kulûb da denilir. Çünkü bunların manaları ancak kalp ile bilinebilir.

**On dördüncü konuda,** kıyâsî amilleri ele alıp bunları yedi tane olarak zikreder; mutlak fiil, mastar, ismi fail, ismi mef‘ul, sıfatu’l-muşebbehe, bir isme izafe edilen isim ve izafe edilmeye gerek olmayan isim.

**On beşinci konuda,** manevi amilleri ele almış ve bunların iki tane olduğunu aktarır; mübteda haberin amili ve muzari‘ fiilin amili.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# ZEYNELABİDİN ÇİÇEK'İN HAYATI VE İLMİ YÖNÜ

## 1.1. HAYATI

Zeynelabidin Çiçek (Âmidî), 03 Kasım 1946 yılında Diyarbakır'ın Dökmetaş (Qerekilîs) köyünde dünyaya gelmiştir. Dökmetaş köyü, Diyarbakır'a 15 km uzaklıkta Elazığ yolu üzerinde yer alır. Bu köy şu anda yaklaşık 60 hanedir. Halkı çiftçilikle uğraşıyor. Kürtçe ismi olan Qerekilîs'i eskiden köyde bulunan bir kiliseden alıyor. Bu kilisede miladi XII. asra kadar giden bir kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir.[90]

### 1.1.1. Ailesi

Zeynelabidin Hoca, dindar bir aileden gelmektedir. Babasının adı Molla Ramazan, annesinin adı Asiye'dir. Çiçek aslen Batman'ın Beşiri ilçesi Nasır Ağa aşiretindendir. Dedesi Zekeriyya bir olaydan dolayı Beşiri'den taşınıp Diyarbakır'ın Çınar ilçesinin Yuvacık köyüne yerleşmiş. Babası Molla Ramazan bu köyde medrese eğitimine başlamıştır. İlmi tahsilini bu köyde bitirdikten sonra burada fahri imamlığa başlamıştır. Dedesi Zekeriyya, Yuvacık'ta vefat ettikten sonra Zeynelabidin'in babası, buradan Diyarbakır'a 15 km mesafede bulunan, Dicle Nehri kenarında yer alan Ayneti köyüne taşınmıştır. Babası Molla Ramazan daha sonra buradan Dökmetaş köyüne taşınmıştır. Molla Ramazan, Dökmetaş köyünde 15 yıl fahri imamlık yaptıktan sonra, Diyarbakır'a 10 km uzaklıkta olan ve Elazığ yolu üzerinde

[90] Zeynelabidin Çiçek, **Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü**, Diyarbakır Söz, Diyarbakır 2007, s. 3.

yer alan Üçkuyular (Sêbîra) köyüne taşınmıştır. Bu köy şu anda Diyarbakır'ın bir mahallesi olmuştur.

Babası Molla Ramazan iki evlilik yapmıştır. İlk evliliği Zeynelabidin Çiçek'in annesi Asiye hanımla olmuştur. Ondan Zeynelabidin'le beraber Abdussamed, Cemil ve Said adında dört erkek, Hanım ve Latife adında iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. İkinci evliliği ise Havva hanımla olmuştur. Ondan ise İbrahim adında bir erkek, Nazife adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir.[91] Zeynelabidin Hoca bizimle sohbet ederken kardeşleri ile ilgili şunları dile getirdi:

> "*Ben Molla Abdulbaki Bellî'nin medresesindeyken kardeşim İbrahim de benimle beraber okuyordu. Silvan'ın Sulak köyünde bir yıl okuduktan sonra oradan ayrıldık. Kardeşim İbrahim medrese eğitimini bitirdikten sonra Bursa'ya o zamanki adıyla İslam Enstitüsü şimdiki adıyla İlahiyat Fakültesini okumaya gitti. Daha sonra Malatya'da İmam Hatip Lisesi öğretmeni oldu. Ondan küçük kardeşim Cemil, o da medrese eğitimini bitirdikten sonra Bursa'ya İslam Enstitüsü'nü okumaya gitti ve daha sonra İmam Hatip öğretmenliği yaptı. Diğer kardeşim Sait Elektrik Meslek Lisesini bitirdi daha sonra TEDAŞ'tan emekli oldu. Abdussamed ise hiç okumadı"* [92]

### 1.1.2. Çocukluğu

Babası Molla Ramazan Üçkuyular köyüne taşındığında Zeynelabidin Hoca henüz beş yaşlarındadır. 1951'de Demokrat Parti tek başına iktidar olduğunda Diyarbakır çevresindeki köylerde okullar açılmış, bu esnada Zeynelabidin de okuma çağına gelmiştir. Babası, onu Üçkuyular İlkokuluna kaydetmiş. 1956 yılında okuldan mezun olmuştur. Çiçek, sınıfın en çalışkan öğrencisi olur. Okul esnasında köyü hakkında Türkçe bir dörtlük yazarak sınıf öğretmenini şaşırtır. Bu dörtlüğünde şöyle der:

[91] Zeynelabidin Çiçek Hoca ile yaptığımız röportaj, 05.03.2015. (ZÇ.).
[92] ZÇ.

*Köyümüzün adı harabelik*

*Damlar üstü delik deşik*

*Doğu tarafı tepelik*

*Ne güzel bir köyümüz var.* [93]

Zeynelabidin Çiçek, henüz ilkokulda iken köylülere teravih namazında imamlık yapması için, babası onu Üçkuyular köyüne bağlı Gırbelk[94] mezrasına gönderir. Gündüz okula, gece teravih kıldırmak için Gırbelk mezrasına gider. Çiçek, tahsilini bitirdikten sonra da burada imamlık yaparak toplamda 11 sene bu mezrada fahri imamlık yapmıştır.[95]

### 1.1.3. Eğitimi

Zeynelabidin Hoca, ilkokulu Üçkuyular İlkokulunda, medreseye gittiği için ortaokul ve imam hatip lisesini de açıktan okumuştur. Sonra imamlık sınavına girmiştir. Sınav komisyon başkanı Müftü Mehmet Özlem, Çiçek'e *"sen yüksekokula kaydını yaptırmalısın"* diye tavsiyede bulunur. Onun bu tavsiyesi üzerine Çiçek, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'ne kayıt olur ve iki yıllık fakülteden mezun olmuştur.

### 1.1.4. Evliliği ve Çocukları

Zeynelabidin Çiçek Hoca, 1965 yılında Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Çaytepe (Valer) kasabasından Hacı Mustafa'nın kızı Zühre ile evlenir. Hocanın üçü erkek beşi kız olmak üzere sekiz çocuğu vardır. O da babası Molla Ramazan gibi her üç oğlunun da imam olmasını ister ve bunun için onları İmam Hatip lisesine gönderir fakat imam olamazlar. Erkek çocuklarının ismi İnayet, Hidayet ve Nizameddin'dir. Kızlarının ismi Sebahat, Medine, Esra, Adalet ve Vildan'dır.[96]

---

[93] Zeynelabidin Çiçek Hoca ile Röportaj, haz. Muzaffer Çelik, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** www.e-şarkiyat.com, sy. 8, Kasım 2012, s. 186-193.
[94] Gırbelk Köyü, Ambar Çayı yakınlarında yer alır şu anda 50 hane civarındadır.
[95] ZÇ.
[96] ZÇ.

### 1.1.5. Yaptığı Görevler

Zeynelabidin Hoca 1965 yılında medreseden mezun olduktan sonra ilk olarak Diyarbakır'ın Cankıtran köyünde fahri olarak imamlığa başlar. Burada yaklaşık 15 öğrencisi olur ve on sene burada ders verir. Cankıtran köyünde 13 sene fahri imamlık yaptıktan sonra Diyarbakır'ın merkez Bağlar ilçesinde Hacı Abdurrezzak Camiinde 7 sene daha fahri olarak imamlık yapar ve toplamda 20 sene fahri imamlık yapmış olur. O zamanlar Hacı Abdurrezzak Camiinde bulunan medresede hem Arapça hem de Risale-i Nur okuturmuş. Çiçek, 1989 yılında resmi imamlığa geçer. İlk olarak Diyarbakır'a bağlı Dokuzçeltik (Şeyhkent) köyüne atanır ve burada iki sene görev yapar. Ardından Diyarbakır merkez Hacı Cemil Camii'nde iki sene İmam-Hatiplik görevini yapar. Son olarak Diyarbakır merkez Kuba Camii'nde görevliyken 2011 yılında yaş haddinden emekliye ayrılır. Hoca emekli olduktan sonra iki sene Dicle Üniversitesi Fakülte Camii'nde 25 civarında öğrenciye Arapça ders verir ve bunların içinde ilahiyat fakültesi öğrencileri de olur. Çiçek 2016 yılında Ergani yolu üzerinde bulunan bir medresede 30'a yakın öğrenciye ders vermeye devam etmektedir.

### 1.1.6. Anıları

Zeynelabidin Hocayla söyleşimizi devam ettirirken bizlere birkaç anısını anlattı. Biz de bu anılarından bazısını burada ele almayı uygun gördük;

**Hattatlığı**

Hoca'nın özellikle hattatlığı ile ilgili birçok anısı var ve şöyle der:

*"Hattat Hamit Âmidî Diyarbakırlı meşhur bir hattattı. Birçok hattat onun yanında hat sanatını öğrendi. Birkaç sene önce Âmidî'nin öğrencilerinden biri hat kursunu açmak için Adıyaman'dan Diyarbakır'a geldi. Âmidî'nin öğrencisi hat kursu açacak diye duyduğumda bu yaşıma rağmen -ki o zamanlar altmış yaşını geçmiştim- o kursa katılmam gerektiğini düşündüm ve 20 öğrenciyle beraber hocadan hat eğitimini aldık. Doğrusu benim için bu eğitim çok ama çok faydalı oldu."*[97]

[97] ZÇ.

### Okunaklı Hatlar Dokunaklı Hutbeler

Molla Abdulhadi Arâşkî,[98] çoğaltmak için tasavvufî eserlerini Zeynelabidin Çiçek hocaya getirir. Cuma günleri Çiçek'in imamlığını yaptığı camiye gider ve orada Cuma namazını kılar. Namaz bittikten sonra Çiçek'in yanına gelir ve ona şöyle der: *"Molla Zeynelabidin senin hattın meşk yapılacak sanatsal değil, ama hatların okunaklı, hutbelerin dokunaklıdır."* [99]

### Ravdu'n-Na'im'in İstinsahı

Zeynelabidin Çiçek, bütün hayatını eser yazmaya ve istinsah etmeye adamıştır. Henüz tahsilinin başındayken kitapları istinsah etmiştir. Çevresinde kâtip ve hattat olarak biliniyordu. Çiçek, Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin *Ravdu'n-Na'îm* adlı kitabının istinsah serencamı hakkında şunları söyler:

> *"Değerli bir eserin el yazmasının bir ailenin yanında olduğunu duyduğumda, aileye öncelikle eseri yeniden yazmayı teklif ederdim. Aile, ya yeniden yazmak için eseri bana gönderir veyahut ben ailenin yanına giderdim. Öncelikle aileyi eserin orijinalliğini hiç bozmadan olduğu gibi yeniden yazacağıma ve orijinalini tekrar iade edeceğime inandırırdım. Bu konuda Ravdu'n-Na'îm'in istinsah serencamını anlatmak istiyorum; Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin torunlarından Şeyh Askeri'nin oğlu Şeyh Abdurrahman bana dedi: "Molla Zeynelabidin madem sen hat işleriyle uğraşıyorsun ben dedem Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin bizzat kendi elleriyle yazdığı Ravdu'n-Na'îm kitabını sana vereyim de o güzel hattınla yeniden yaz." Doğrusu bu teklife çok sevindim. Çünkü piyasada ve imamların yanında bulunan bütün nüshalarda birbirlerinden alıntı yaptıkları için birçok hata vardı. Örneğin Ahmed Hilmi Koğî[100] Ravdu'n-Na'îm kitabını istinsah etmiş ve matbaaya*

[98] Daha fazla bilgi için bk. Nurettin Turgay, "Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (408-414), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.
[99] ZÇ.
[100] Ahmed Hilmi Koği, 1942 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Koği köyünde dünyaya gelir. Bölgede tanınmış birçok âlimden ders aldıktan sonra bütün ömrünü ders vererek gerek kendisinin kaleme alıp telif ettiği eserleri, gerekse diğer âlimlerin değerli kitaplarını istinsah ederek bu uğurda hizmetle geçirip 1996 yılında Rabb'in rahmetine kavuştu.

*vermişti ama onda birçok yanlışlık vardı. Şeyh Askeri'nin oğlu Şeyh Abdurrahman asıl nüshayı bana verince Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin torunlarından Şeyh Şafi, Şeyh Abdurrahman'ın evine gider ve ona: "Bana Şeyh Abdurrahman dedenin Ravdu'n-Na'îm kitabını getir" der. Şeyh Abdurrahman: "Kitap bende değil istinsah etmesi için onu Zeynelabidin adında bir hocaya verdim" der. Bunun üzerine Şeyh Şafi kızar ve "Bu hocaların bizleri perişan ettiğini, hangi eserimizi götürdülerse bir daha geri getirmediklerini bilmiyor musun? Dedenin kitabını hiç tanımadığın bir hocaya nasıl verirsin. Bu hocalar dedenin yüzlerce kitabını götürüp bir daha getirmediler" demesi üzerine, Şeyh Abdurrahman şöyle cevap verir: Bu, senin tanıdığın hocalardan değildir. Kitabı o güzel hattıyla istinsah edecek ve sonra bize aslını geri iade edecektir."*[101]

Zeynelabidin Hoca konuşmasına şöyle devam etti:

*"Ravdu'n-Na'îm kitabını güzel bir şekilde yeniden yazıp, sonuna da içindeki garip kelimeler için bir sözlük yaptıktan sonra hem kitabın aslını Şeyh Abdurrahman'a iade ettim hem de istinsah ettiğim nüshayı ona gösterdim. Şeyh Şafi yazdığım nüshayı görünce çok hoşuna gider ve Şeyh Abdurrahman'a şöyle der: "Sen bu güzel kitabı Molla Zeynelabidin'den al ben ona on lira vereceğim." On lira o zaman kitabın değerinin çok üzerindeydi. Ben bunu duyunca Şeyh Abdurrahman'a: "Şeyhim ben bu çalışmayı maddi bir kazanç elde etmek için yapmadım sadece yazıp matbaaya vermek için bu hizmeti yaptım" dedim. Sonra Diyarbakır'da kütüphaneci Mehmet Özdemir vardı Ravdu'n-Na'îm kitabını matbaaya vermesi için ona verdim. Daha sonra ona sorduğumda o da matbaaya vermesi için Ürdünlü birisine verdiğini söyledi ve böylece kitap kaybolup gitti. Bundan dolayı kitabı tekrar yazdım ve bu kitaba bir şerh de yazıp, Seyda Kitabevi'ne verdim onlar da kitabı İstanbul'da matbaaya verdiler."*[102]

[101] ZÇ.

[102] ZÇ.; Abdullah Ekici, **Zeynelabidînê Amidî, Jiyan, Berhem û Xebatên Wî Yên Destnivîsî**, (Artuklu Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Mardin 2014, s. 28.

**Vesvese**

Zeynelabidin Çiçek, Hocası Molla Yasin Yüsrî (Toprak)[103] ile olan anısını bizlere şöyle anlatıyor:

> *"Allah rahmet eylesin hocam Molla Yasin, hem çok âlim hem de çok müttakî bir zattı. Ben Hocam Molla Davut'la birlikte Molla Yasin'in yanında üç ay okudum. Hocam Molla Davut, Molla Sait Yıkılmaz (Taxikî) ile birlikte Cem'ul-Cevâmi' kitabını okuduktan sonra Molla Yasin'den icazet aldılar. Molla Yasin babamın taziyesine gelince onu karşılamaya gittim. Beraber evin avlusuna girdik orada çocuklar suyla oynuyorlardı. Hocam su sıçramalarından çok rahatsız oluyordu. Ben de çocuklara yapmayın Hocam çok vesveselidir dedim. İçeri girip oturduktan sonra hocam eğilip gizlice kulağıma: "Sen niye Hocam çok vesveselidir dedin. Hocam çok muttakîdir deseydin ya" dedi."*[104]

**Teftâzânî Mi Oldun?**

Molla Yasin Yüsrî, İslami ilimlerde ve Kürt edebiyatında nam yapmış bir âlimdir.[105] Çiçek'in de dediği gibi Molla Yasin "vakar sahibiydi." Çok büyük bir âlimdi belki de bundan olsa gerek kendisine çok güveniyordu. Âlimler meclisinde her zaman söz ona aitti. Çiçek, Hocası Molla Yasin'i çok seviyor ve çok beğeniyordu. Ancak bazen Üstad Bediüzzaman'dan bahsederken ismiyle Molla Said diye anmasından rahatsız oluyordu. Çiçek, şöyle diyor:

> *"Her zaman, Molla Said şöyleydi Molla Said Şunları söyledi derdi. Doğrusu bu söylemi hiç hoşuma gitmiyordu. Ancak saygısızlık yapmamak için hep*

[103] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Erkol, "Molla Yasin Yüsri (Toprak) ve Keşfu'n-Nikab an Ehvali EsrarYevmi'l-Hisab İsimli Eseri", **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (469-486), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.

[104] ZÇ.

[105] Molla Yasin'in hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Seyda Molla Yasin Yüsrî Amedî**, Ravdu'l-Hayat**, hzl. Muhammed Toprak, Nûbihar Yayınevi, İstanbul 2011; Mehmet Edip Çağmar, Veysel Gürhan, Ercan Gümüş (Ed.) **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı,** Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 423.

*içime atardım ve kendi kendime şöyle derdim. Valla hocam sen Üstad'ın talebesi bile olamazsın."*[106]

Zeynelabidin Çiçek Hoca ile yaptığımız söyleşilerden de anlıyoruz ki Molla Yasin'in Çiçek'in üzerinde çok tesiri vardı. Her seferinde ondan bahsediyordu. Bir seferinde yine söz dönüp dolaşıp tekrar Molla Yasin'e geldi ve Çiçek, bizlere aşağıdaki anekdotu anlattı:

*"Bir gün manzum bir eserini yazmam için Molla Yasin beni çağırdı. Kitabı bana yeniden yazdırıp matbaaya vermek istiyordu. Yanına gittim ve yazacağım eseri alıp okumaya başladım beni dinleyince "Sen ne güzel okudun, bu kitabı ben değil sanki sen yazmışsın" dedi. Ben de hocam dedim ben birçok eser yazıp matbaaya vermişim. Ne gibi dedi. Ben de örneğin Batî'nin Mevlid'ini, Nubahâr'ı ve Ravdu'n-Na'îm'i yeniden yazıp onlara birer şerh de yazdım. Ğâyetu'l-İhtisâr'ı da Kürtçeye tercüme ettim dedim. Bunun üzerine "Yahu sen İmam Teftâzânî mi oldun? Sen nasıl Ğâyetu'l-İhtisâr'ı tercüme edebilirsin." Hemen yerinden kalkıp kitaplıkta Ğâyetu'l-İhtisâr kitabını aramaya başladı. Niyeti kitabı bulup önüme koyup beni denemekti tercüme yapabilir miyim diye. Allah bilir heyecandan belki de o anda tercüme edemeyecektim. Ama nihayetinde kitabı bulamadı."*[107]

## 1.2. İLMİ YÖNÜ

### 1.2.1. Medrese Eğitimi ve Hocaları

Zeynelabidin Çiçek Hoca'nın babası Molla Ramazan, çocuklarının okumasını çok istemiştir. Özellikle de medresede. Çünkü medrese geleneğine çok değer veriyordu. Kendisi için en değerli eğitim medrese eğitimiydi. İmamlığı kutlu bir görev olarak görüyordu. Bundan dolayı kendisinin geçtiği bu ilim yolculuğundan çocuklarının da geçmesini ve imam olup İslam dinini yaymalarını istiyordu.[108]

[106] Ekici, **Jiyan, Berhem û Xebatên Wi Yên Destnivîsî**, s. 29.
[107] ZÇ.
[108] ZÇ.

Hoca, daha en başından babasının onu medreseye göndermesine karşı çıkıp resmi okula, özellikle İmam Hatip okuluna gitmek istediğini söylerdi. Ama her seferinde babası bu isteğini kabul etmeyip ona medreseye gitmesini istediğini söylerdi. Çiçek, babasının bu isteğine karşı çıksa da babası biraz tavsiyeyle biraz da zorla medreseye gitmesini istediğini söyler ve en sonunda şöyle der: *"Sen kesinlikle okumalı ve benim gibi imamlık yapmalısın."* Çiçek, babasını bu kararından vazgeçirmeye çok uğraşır ama başaramaz.[109] Çiçek o günleri bizlere şöyle aktarır:

> *"Gönülsüz olarak medreseye feqiliğe gittikten sonra evimi ve köyümü (Üçkuyular) çok özledim. Cigerxwîn'in bir şiiri vardı memleket hasretinden yazmıştı ve şöyle derdi: "Nerede Kürdistan, nerede benekli burç..." Ben de ondan esinlenerek kardeşime bir mektup yazıp içinde şöyle demiştim "Nerede Üçkuyular, nerede benekli burç." Aslında o zamanlar köyümüze pek de benekli denilemezdi. Çünkü hep taşlık ve çamurdu. Hatta o zamanlar rahmetli babam mektubumu görünce şöyle demişti: "Sen Üçkuyular'ı benekli burç yaptın ya." Eğer rahmetli babam bugün hayatta olsaydı ona "Şehrin içine girmesiyle ve etrafında yapıların oluşmasıyla Üçkuyular şimdi benekli burç olmuş diyecektim."* [110]

Zeynelabidin Çiçek'in ilk hocası babasıdır. Medreseye gitmeden önce babasının yanında *Kur'ân-ı Kerim,* Batî'nin *Kürtçe mevlidi,*[111] *Nubahâr,*[112] *Nehcu'l-Enâm*[113] *Emsile* ve *bina* kitaplarını okuduktan sonra ilk olarak Karacadağ civarında bulunan Alabaş (Iğliya) köyünde Molla Davut'un yanında öğrenciliğe başlar. Çiçek hocası Molla Davut'u şöyle anlatır:

> *"Hocam Mardin'in Çınarönü (Cilînê) köyünden Molla Muhammed Dengnekır'ın kardeşidir. Molla Yasin Toprak'tan icazet almıştı. Ben hocamın yanında eğitime devam ederken, Molla Yasin Silvan'ın Tokluca (Çırık) köyünde kalıyordu. Hocam Molla Davut ile birlikte üç ay Tokluca köyüne*

[109] ZÇ.
[110] Ekici, **Jiyan, Berhem û Xebatên Wi Yên Destnivîsî**, s. 27-28.
[111] Doğuda, medreselerde *Kur'an-ı kerim* okunduktan sonra *Bati'nin Mevlidi* okutulurdu.
[112] Ahmed'i Hani'nin aruz kafiyeli olarak yazdığı Arapça Kürtçe sözlük.
[113] Molla Halil es-Siirdî'nin Kürtçe kafiyeli olarak yazdığı İslam akaidi kitabıdır.

*gittik. Hocam ve Molla Sait Yıkılmaz (Taxikî)*[114] *Cem'u'l-Cevâmi' kitabını okuduktan sonra Molla Yasin'den icazet aldılar."*[115]

Zeynelabidin Hoca, daha sonra eğitimine şu köylerde ve şu hocaların yanında devam eder:

**1-** Diyarbakır'a bağlı Keçidere (Çixsor) köyünde Molla Muhammed Şerif'in yanında *İzzî*[116] ve el-Curcâni'in *'Avâmil*'ini[117] okur.

**2-** Diyarbakır'ın Yenişehir ilçesine bağlı Hantepe (Tılham) köyünde Molla Musa'nın yanında *Sa'dullâh Sağir*[118] kitabını okur.

Çiçek, hocası Molla Musa'nın şu anısını anlatır:

*"Hocam çok iyi bir âlimdi. Bazen bizlere kendi hayat hikâyesini anlatırdı. Bir defasında hocam şöyle anlatmıştı: "Ben feqî olduğum dönemde o dönem Cumhuriyetten önceydi iki atlı yoldan geçti. Onlara siz kimsiniz diye sordum. Onlar biz mollayız diye cevap verdiler. Ben de eğer siz molla iseniz o zaman ben size bir soru sorayım dedim. Soruyu sorduğum gibi biri hemen cevap verdi. Feqî dedi sen çok muzip yaramaz birine benziyorsun şimdi ben sana bir soru sorayım dedi sordu ama cevap veremedim. Sonra ben yanındaki süvariye sordum kim bu diye, bu meşhur Üstad Bediuzzaman Said Nursi'dir dedi."* [119]

**3-** Zeynelabidin Çiçek, Diyarbakır'a bağlı Erimli (Simakî) köyünde Molla Said 'Arnâsî'nin yanına iki defa gider. İlk gittiğinde *Şerhu'l-Muğnî*[120] ve *İzzî*'in şerhi olan *Sa'duddîn*[121] kitaplarını ondan ders alır. İkinci defa gittiğinde *Sadullâh Gewra,*

---

[114] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Cevat Ergin, "Son Yüzyılda Silvan'ın Yetiştirdiği Âlimler" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (415-432), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012; Çelik, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com, sy. IV, Kasım 2010.
[115] Zeynelabidin Çiçek Hoca ile Röportaj, haz. Muzaffer Çelik, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, www.e-şarkiyat.com, sy. VIII, Kasım 2012, s. 186-193.
[116] *İzzi*, Sarf ilminde yazılmış Arapça kitaptır.
[117] *'Avâmil*, nahiv ilminde yazılmış Arapça kitaptır.
[118] *Sadullah Sağir, 'Avâmil* üzerine yazılmış Arapça şerhtir.
[119] Çelik, "Zeynelabidin Çiçek Hoca ile Röportaj", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, s. 186-193.
[120] *Şerhu'l-Muğni,* nahiv ilminde yazılmış Arapça kitaptır.
[121] *Sa'duddin, İzzi*'nin şerhi olup Arapça yazılmış sarf kitabıdır.

*Molla Câmî* ve *İsâgocî'*nin Şerhi olan *Muğni't-Tullâb*'ı[122] okur. Hocası Molla Said, Mardinlidir. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nda uzman olan ve birçok eseri olan Mithat Acat'ın babasıdır.

**4-** Mardin'e bağlı Çınarönü (Cilînê) köyünde Molla Muhammed Dengnekir'in yanında iki seneye yakın kalır ve orada *Hallu'l-Me'âkid*[123] kitabını okur.

**5-** Diyarbakır Bismil ilçesinin Korukçu (Bellê) köyünde Molla İbrahim Bellî'nin[124] yanında 1,5 yıla yakın okuduktan sonra Molla İbrahim'in oğlu ve mücazı (ondan icazet alan) olan Molla Abdulbaki Bellî (Aslan)[125] oradan Silvan'ın Sulak (Avanek) köyüne gidince, Çiçek'de onunla Sulak'a gider ve orada da bir yıl kalır. Çiçek bu hocalarının yanında, *Fenârî*'nin şerhi *Kavl 'Ahmed,*[126] *'İsâm İsti'âre, 'İsâm Ved', Münâzara, Şerhu'ş-Şemsiye ve Şerhu'l-'Akâid'*i tahsil eder.

**6-** Diyarbakır'a bağlı Kuşlukbağı (Metranê) köyünde Molla Selahattin Kaplan'ın[127] yanında *Abdulğafur, Cem'u'l-Cevâmi', İşâretu'l-Î'câz* ve *Kızıl-Î'câz* kitaplarını okur. Zeynelabidin Hoca'nın öğrenci arkadaşı olan Molla Hamit Esin[128] o günleri bizlere şöyle anlatıyor: *"Biz Molla Selahattin'in yanında okurken Çiçek, sıra kitapları dışında birçok kitap okuyordu ve aynı zamanda hocamızın yanında aruz ilminden de ders alıyordu."*

Zeynelabidin Çiçek, hocası Salahattin Kaplan'ı şöyle anlatır:

*"Hocam Bismilliydi ve çok âlimdi. Risale-i Nur ve Üstad Bediüzzaman hakkında ondan çok şey öğrendim. En son okumamı onun yanında bitirdim. Ben icazet almadan hocam müftülük sınavını kazandı ve Anadolu'nun birçok*

---

[122] *Muğni't-Tulab*, mantık ilminde yazılmış Arapça kitaptır.
[123] *Hellu'l-Me'akid*, nahiv ilminde yazılmış Arapça bir kitap olup ağır bir uslub ile yazılmış.
[124] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Cevat Ergin, "Son Yüzyılda Silvan'ın Yetiştirdiği Âlimler" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (415-432), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.
[125] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Cevat Ergin, "Son Yüzyılda Silvan'ın Yetiştirdiği Âlimler" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (415-432), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.
[126] *Kavli Ahmed*, Arapça yazılmış mantık kitabıdır.
[127] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Cevat Ergin, "Son Yüzyılda Silvan'ın Yetiştirdiği Âlimler" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (415-432), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.
[128] Molla Hamit Esin, Silvanlı olup Seyda Molla Cemil Kürbeytî'nin oğludur. Silvan'ın birçok köyünde fahri ve resmi imamlık yaptıktan sonra 2010 yılında emekliye ayrılarak Diyarbakır'a yerleşti. (2016)

*yerinde müftülük görevini icra etti. En son Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde emekli oldu ve Diyarbakır'a yerleşti. Daha sonra 1990'larda teberrüken hocamdan icazet aldım. Allah gani gani rahmet eylesin hocam Diyarbakır'da vefat etti. Hocamın altı oğlu vardı onlardan biri yüzbaşıydı ve yüzbaşı olan 28 Şubat darbesinde dindar olduğu için görevden atıldı."*[129]

Çiçek, sıra kitaplarını bitirdikten sonra *Muğnî'l-Muhtâc, Tefsîru'l-Celâleyn, Riyâzu's-Sâlihîn, Metnu'l-Îcâz* (ferâiz) vb. birçok sıra kitabı olmayan kitapları da ders aldı.

### 1.2.2. Öğrencileri

Zeynelabidin Çiçek, medrese eğitimini bitirdikten sonra gerek fahri gerekse resmi olsun Diyarbakır'ın birçok bölgesinde İmam-Hatiplik görevini ifa eder. Görev yaptığı hemen her yerde küçük de olsa medrese açar ve buralarda ders verirdi. Çiçek, açtığı bu medreselerde birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri kendisinden aldıkları ilim bayrağını değişik bölgelerde dalgalandırmaya devam ediyorlar. Ancak biz burada Çiçek'in yanında öğrencilik yaptığı kesin bilinen tanınmış iki öğrencisini kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

#### 1.2.2.1. Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar

1966'da Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde dünyaya gelen Çağmar, ilk ve orta öğretimini burada tamamlar. İlkokuldan itibaren çeşitli hocalardan Arapça Sarf-Nahiv, Hadis, Fıkıh, Tefsir dersleri alır. Bunların başında Molla Zeynelabidin Çiçek Hoca gelir.[130]

---

[129] ZÇ.

[130] 1993 yılında Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan Çağmar, bir yıl sonra D.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak atanır. 1995 senesinde "Arap Dilinde Harfler" adlı çalışmasıyla yüksek lisans diplomasını alır. Bir yıl sonra Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora öğrenimine başlayan Çağmar, 2003 yılında "Arap Belagatinde Te'kid" konulu çalışmasıyla doktorasını tamamlayarak, 2006'da yardımcı doçent kadrosuna atanır. Aynı yıl Arap Dili ve Belagatı Anabilim dalında doçentlik unvanını alır ve 2008 yılında Doçentlik kadrosuna atanır. 2012 yılında profesörlük unvanını alan Çağmar, halen (2018) D.Ü. İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

#### 1.2.2.2. Yard. Doç. Dr. Hüseyin Arslan

1963'te Diyarbakır'ın Yenişehir ilçesine bağlı Cimikân/Çakmak köyünde dünyaya gelen Arslan, ilk ve orta öğrenimi Elazığ ve Diyarbakır'da tamamladı. İlkokuldan itibaren çeşitli hocalardan Arapça Sarf-Nahiv, Hadis, Fıkıh, Tefsir dersleri alır. Bunların başında amcası Molla İbrahim Arslan ve Molla Zeynelabidin gelir.[131]

### 1.2.3. Eserleri

Bir bireyi gerçek manada tanıtan ve onun hakkında bilgi veren kuşkusuz onun yazdığı eserlerdir. Çiçek'in de üstün zekâsını, ince kavrayışını ve birçok alanda sahip olduğu ilmi derinliğini açık bir şekilde ortaya koyan hiç şüphesiz yazdığı eserleri olmuştur. Çiçek, özellikle nahiv, kelam ve fıkıh gibi birçok alanda şerh ve haşiye şeklinde çok sayıda eseri ya bizzat kendisi yazarak ya da istinsah ederek veya tercüme etmek suretiyle kaleme almıştır. Eserlerinin bir çoğunun basılmamış olması esef vericidir.

#### 1.2.3.1. Yazdığı Eserler

##### 1.2.3.1.1. el-Fetâve'l-Âmidiyye

Bu, Zeynelabidin Çiçek'in yazdığı en kapsamlı eseridir. İlmi kişiliği ve fikri düşüncesine dair en geniş malumatı bizlere verdiği için bu kitaptan biraz bahsetmekte fayda olacağını düşünüyoruz.

Yaptığımız röportajda kendisinin de söylediğine göre, *el-Fetâva'l-Hindiyye* ve *el-Fetâva'l-Mısriyye* gibi fetva eserlerini görünce *el-Fetâve'l-Âmidiyye* adında bir eser yazmaya karar vermiştir. Eser iki ciltten oluşuyor. Birinci cilt, fihristiyle beraber 478 sayfadır. İkinci cildi ise toplamda 464 sayfadır. Eser soru ve cevap metoduyla yazılmış ve içinde 1784 soru ve cevap barındırıyor.

[131] Arslan, 1981-1985 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde lisans öğrenimini tamamlar. 1985-1987 yılları arasında İslam Konferansı Teşkilatı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde araştırmacı olarak çalışır. 1986-1998 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalında yüksek lisans ve doktora yaptı. 1987-1994 yılları arasında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda uzman yardımcısı olarak çalıştı. 2011 yılından beri İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Eserin yazımı, 2011 yılında Diyarbakır'da tamamlanmış ve 2012 yılında Seyda Kitapevi tarafından birinci baskısı yapılmıştır. Eser, alış veriş ve ibadetlerle ilgili soru ve cevaplardan oluşuyor. Dini meselelerle ilgili yazarın bakış açısı modern bir bakış açısıdır. Çiçek, bu eserin yazımıyla ilgili şunları söylüyor.

> *"Diyarbakır müftülüğünde çalıştığım zamanda çeşit çeşit ve çok zor fıkhi sorular geliyordu. Müslümanların soru ve sorunlarının çok olduğunu gördüm. Anladım ki Müslümanların ihtiyacını karşılayacak geniş çaplı bir kitaba ihtiyaç var. O zaman ben de birçok fıkhi mesele arasında selef, halef ve çağdaş fetvaları toplamak istedim. Allah'ın yardımıyla çalışmaya koyuldum."* [132]

Bu eser modern fetvalarıyla bizlere Çiçek'in çağdaşlığını gösterdiği gibi büyük âlimlerin fetvalarını ihtiva ettiğinden bu alanda araştırma yapanlar için değerli bir kaynak olduğunu da göstermektedir.

#### 1.2.3.1.2. en-Nef'u'l-Emîn bi Şerhi Rawdi'n-Na'îm

Zeynelabidin Çiçek, Şeyh Abdurrahman Aktepî (1853-1910) tarafından nazm olarak yazılmış olan ve Hz. Peygamberin miraç hadisesini ele alan *Rawdu'n-Na'îm* adlı eseri üç defa istinsah etmiş ve sonuncusuna buna *en-Nef'u'l-Emîn bi Şerhi Rawdi'n-Na'îm* adında Arapça bir şerh yazmıştır. Eser besmele ile başlayıp birinci bölümü besmele hakkındadır. Eserin yayımlanmış nüshası bilgisayar yazısıyla 2010 yılında Seyda Kitapevi tarafından basılmış olup toplamda 549 sayfadır.

Çiçek, eserin girişinde şunları dile getirir:

> *"Bu manzumenin şerhinin yazımı, kulların en fakiri, kıyamet gününde kerim olan Rabbinin rahmetine muhtaç Molla Ramazan'ın oğlu Zeynelabidin Amidî'nin eliyle Salı günü 1986 m, Şevval ayın sonu 1406'da tamamlandı. Cenabı Allah bu güzel hizmetini kendi rızası ile dergâhı izzetinde kabul eylesin."*[133]

---

[132] Zeynelabidin Çiçek (Amidî), **el-Fetâve'l-Âmidiyye**, Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2012, c. I, s. 6.
[133] Zeynelabidin Çiçek, **en-Nef'u'l-Emin bi Şerhi Rawdi'n-Na'îm,** Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2010, s. 3.

*Rawdu'n-Na'îm* kitabı üzerine Çiçek dışında şunlar da çalışma yapmışlardır:

Ahmed Hilmi Koği, 1961 yılında kitabı istinsah etmiş ve bazı düzeltmeler yapmıştır. İstanbul'da *Kitabû Ravdu'n-Na'îm* adıyla matbaaya verilmiş olup toplamda 240 sayfadır.[134] Yazarımız (Çiçek), bu istinsahı pek beğenmemiş ve içinde birçok yanlışın olduğunu ifade ediyor. Tahsin İbrahim Doski tarafından da *Vehinoka Ravdu'n-Na'îm* adıyla başka bir çalışma yapılmış. Bu çalışma Dıhok'ta Spîrîze Yayınevi tarafından 2011 yılında basılmıştır.[135]

#### 1.2.3.1.3. Mecmeu'l-Enhâr fî Şerhi Kitâbi Nûbihâr

Kitabın tam ismi: *Çiçekâ Destê Zarukân Şerhâ Nubihâra Biçukân we Yelîhâ Mecme'ul-Enhâr fi Şerhi Kitabi Nûbihâr*'dır.[136] İsminden de anlaşılacağı gibi kitap hem Kürtçe hem de Arapça yazılmış. Zeynelabidin Hoca, bu eseri ilk önce Arapça yazar daha sonra ona Kürtçe şerh de ilave eder. Arapça şerh, 69 sayfadan müteşekkil ve sonunda Kürtçe yazılmış küçük bir sözlük bulunuyor, eser 1990 yılında tamamlanmıştır. Kürtçe şerh ise Haziran 1996 tarihinde yazılmış ve bunun da sonuna Kürtçe bir sözlük yazılmıştır. Bu iki eser bir arada, *"Çiçekâ Dest Zarukân Şerhâ Nubihâra Biçukân we Yelîhâ Mecme'l-Enhâr fi Şerhi Kitabi Nûbihâr"* ismiyle 2011 yılında Diyarbakır'da Seyda Kitapevi tarafından yayınlanmıştır.

Bilindiği üzere Nûbihar'ın yazarı Şeyh Ahmedî Hanî (1650-1707)'dir. Çiçek bu çalışmasının başında Ahmedî Hanî için bir mukaddime de yazmıştır.

Nûbihar, eskiden beri doğudaki medreselerde okutulmuştur. Hanî'nin amacı yeni okumaya başlayan Kürt çocuklarının kendi ana dilleriyle Arapça tabir, terim ve kelimeleri öğrenmeleridir.[137] Bu kitap, iki dilde yazılmış ve mevcut bilgilere göre ilk Kürtçe sözlük özelliğini taşıyor. Eser, 13 başlık ve 1000 Arapça ve karşılığı Kürtçe kelimeden oluşuyor. Bu eser birçok defa istinsah edilmiş ve birçok kez basılmıştır.

---

[134]Mehmet Emin Pamuk, **Rawdi'n-Ne'ima Şex Ebdurrehmanê Aqtepî**, (Artuklu üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Mardin 2013, s. 11.

[135] Pamuk, **Rawdi'n-Ne'ima Şex Ebdurrehmanê Aqtepî**, s. 13; Ekici, **Jiyan, Berhem û Xebatên Wi Yên Destnivîsî**, s. 43.

[136] Zeynelabidin Çiçek, **Çiçeka Dest Zarukan Şerhâ Nubihara Biçukan we Yelihâ Mecme'ul-Enhâr fi Şerhi Kitabi Nûbihâr,** Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2011, s. 1.

[137] Kadri Yıldırım, **Ahmedê Xanî, Nûbehara Biçûkan,** Avesta Yayınevi, İstanbul 2008, s. 9-10.

#### 1.2.3.1.4. Şerhâni li'l-Menzûmeteyn

Birinci ciltte kitabın ismi Arapça şöyle yazılmış: *Şerhâni li'l- Menzûmeteyn, el-Evvelu Şerhu Menzûmeti'l- Mevlidi'n-Nebevî es-Sâni Şerhu Menzûmeti Nehci'l-Enâm.*

İsminden de anlaşılacağı üzere eser, iki manzumenin şerhinden oluşuyor. Birincisi *Molla Batî'nin Mevlid*'inin şerhi, ikincisi ise Molla Halil es-Siirdî'nin *Nehcu'l-Enâm*'ının şerhidir. Eser İstanbul'da basılmış ancak basım tarihi yazılmamıştır. Çiçek, bu eserlere sekiz sayfalık Arapça bir de önsöz yazmıştır.

Bu iki eser şöyledir:

##### 1.2.3.1.4.1. Behcetu'l-Enâm bi Şerhi Mevlidi Sâhibi'l-Makâm fî Yevmi'l-Kıyâm

Çiçek, 1391/1971 yılında Molla Bati'nin[138] *Mevlid*'ine Arapça bir şerh yazmış ve sonuna hem Arapça hem de Kürtçe bir sözlük ekleyerek 1971 yılında tamamlamıştır. 135 sayfadan oluşan bu şerh 17 bölümdür. Üst kısma mevlid beyitleri alt kısma ise Arapça şerhi yazılmıştır. Mevlidin vezni: Fa'ilatün, fa'ilatün, fa'ilun'dur. Zeynelabidin Çiçek'in bu çalışması Seyda Kitapevi tarafından basılmıştır. Bu baskı 349 sayfadan oluşuyor.

##### 1.2.3.1.4.2. Ğâyetu'l-Merâm bi Şerhi Nehci'l-Enâm

*Nehcu'l-Enâm*, Molla Halil es-Siirdî[139] tarafından yazılmış Kürtçe manzûm bir eserdir.[140] Eser, 18 başlık ve 269 beyitten meydana gelir. Çiçek, 1985 yılında bu eseri hem istinsah etmiş hem de ona Arapça bir şerh yazmıştır. Eser 102 sayfadan oluşuyor. Zeynelabidin Hoca dışında bu eser üzerine birçok kişi çalışma yapmıştır.

---

[138] Molla Bati'nin mevlidi, Kürt edebiyat tarihinde alanında yazılmış ilk eserlerdendir. Yazarın adı: Molla Hüseyinî Bate'dir. Doğumu ve vefatı hakkında çelişkili görüşler olsa da (1417-1491 miladi) yılları arasında yaşadığı görüşü ağır basıyor. Daha önce Hakkâri, şu anda ise Şırnak iline bağlı Beytüşşebap ilçesi Bate köyünde dünyaya geldi. Kabri Bate köyünde aile mezarlığında bulunmaktadır. (Bu bilgiler "Mumsema İslam Arşivi" adlı internet sitesinden alınmıştır. 12.04.2018)

[139] Molla Halil es-Siirdî Bitlis'in Hizan İlçesinde dünyaya geldi. Değişik medreselerde okuyup icazet aldıktan sonra Hizan'da Meydan Medresesinde yaklaşık on yıl müderrislik yaptıktan sonra babasının arzusuyla Siirt'e yerleşir ve Fahriye Medresesinde otuz yıl ders verdikten sonra 1843 yılında Siirt'te vefat etti. (*"Molla Halil es-Siirdî"* DİA. c. 30, s. 251)

[140] Ömer Pakiş, *"Molla Halil es-Siirdî"* **DİA,** TDV Yay.**,** İstanbul 2010, c. 30, s. 251.

Zeynelabidin Hoca, eserin girişinde şunları dile getirir:

*"Nehcu'l-Enâm'ın bu şerhi, ilmin hizmetkârı, Molla Ramazan'ın oğlu Zeynelabidin Âmidî'nin eliyle yazılmıştır. Allah, ikisini ve bütün Müslümanları affetsin. Eser Rebiu'l-Evvel'in sonunda Cumartesi günü 1405'te tamamlandı. Bize bu nimetleri veren Rabbime sonsuz şükürler olsun. Salat ve selam en güzel önder Hz. Muhammed'e ve onun ashabına olsun. Kıyamet günü onun şefaati gölgesi altında gölgelenmek en büyük dileğimizdir. Âmin. Dualarımızın sonu her zaman elhamdulillahirabbilalemin'dir."*

#### 1.2.3.1.5. Dîwân

Eser güzel bir hat sanatıyla yazılmıştır. Tek bir nüshası bulunmaktadır o da Çiçek'in kütüphanesinde yer alıyor. Eserde Kürtçe, Arapça ve Türkçe şiirler yer alır. Eserin sonunda da Yunus Emre'den Kürtçeye tercüme edilmiş münacatlar mevcuttur.

Çiçek'in şiirlerine bakıldığında Allah ve Peygamber sevgisi ön plana çıkmaktadır. Bediüzzaman Said Nursi'ye de sevgisini dile getirdiği şiirler vardır. Eser 2009 yılında yazılmış olup 64 sayfadan oluşmaktadır.

#### 1.2.3.1.6. Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü

Eserin başında yazarın kısa bir hayat öyküsü ve Diyarbakır'ın fethini müjdeleyen hadis yer alır. Eser, 36 bölüm ve 314 sayfadan oluşuyor. 2007 yılında Diyarbakır Söz Yayınevi tarafından Diyarbakır'da basılmıştır.

Eserin bazı bölümleri şunlardır: "Diyarbakır Tarihine Genel Bir Bakış, Diyarbakır'ın Fethi, Diyarbakır Burçlarındaki Kitabeler, Diyarbakır Camileri, Diyarbakır Medreseleri, Diyarbakır Kiliseleri, Peygamberler Şehri Diyarbakır, Diyarbakır'ın Âlim ve Bilginleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Diyarbakır…"

#### 1.2.3.1.7. Hanefi ve Şafii Mezhepleri Arasındaki İhtilaflı Fıkhi Meseleler

Bu esere bakıldığında içinde beş küçük risale barındırdığı göze çarpıyor. Bunlardan ikisi tercümedir üçü ise Çiçek'in kendi eseridir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır;

1- Zemahşerî'nin *Ruûsu'l-Mesâil* adlı Arapça eseridir. Çiçek bu eseri Türkçeye çevirip tashihini yapmıştır.

2- Dini Nikâh: Bu, Çiçek'in kendi risalesidir. Eser, 2003'te tamamlanmış ve 19 sayfadan oluşuyor.

3- Şafii ve Hanefi Mezhepleri Arasındaki İhtilaflı Meseleler Risalesi: Bu eser Molla Cafer el-Bâlekî'ye[141] aittir. Çiçek, bu eseri Türkçeye tercüme etmiş, eser 43 sayfadan oluşuyor.

4- Cuma Namazı ve İade-i Zuhr: Bu eser Çiçek'e aittir ve 15 sayfadan oluşuyor.

5- Fıkhi Fetvalar: Eser, çeşit çeşit fetvalardan oluşuyor. Çiçek, bu eseri 2007 yılında Diyarbakır'da yazdı, eser 29 sayfadan oluşuyor.

Zeynelabidin Çiçek bu kitaba küçük bir de sözlük yaptı. Sözlükle beraber 163 sayfadan oluşan eser, 2012 yılında Seyda Kitapevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

#### 1.2.3.1.8. Ferhenga Âmidî (Sözlük)

Eser, Türkçe, Kürtçe ve Arapça bir sözlüktür. Bu eser Zeynelabidin Çiçek ve Molla Cemil tarafından yazılmıştır. İki ciltten oluşuyor, birinci cildi 491, ikinci cildi 420 sayfadan oluşuyor ve halen basılmamıştır.

#### 1.2.3.1.9. el-Mesâilu'l-Maksûde fî Şerhi 'Avâmili'l-Manzûme

Çalışmamızın ana konusu olacak olan bu eser, 51 sayfadan oluşmaktadır. Çiçek, nazm halinde yazılmış olan *el-'Avâmilu'l-Manzûme* adlı esere bir şerh yazmış ve bunu 1966 yılında tamamlamıştır.

[141] 1886 yılında Bitlis'in Norşin ilçesine bağlı Yemişveren (Bâlekân) köyünde doğan Molla Cafer, Kur'an-ı Kerim ve ilk sıra kitaplarını bu köyde Molla Abdullah Bâlekî adlı hocada okur. Geri kalan eğitiminin neredeyse tümünü Molla Muhammed Kolos ve Hazret diye şöhret bulmuş Şeyh Diyauddin Efendi'nin oğlu Molla Fethullah'ın yanında tamamlamıştır. İlmi ve ameli icazetini ise Şeyh Alauddin Oğinî'den almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra on yıl Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Geyikpınar (Kolanis) köyünde olmak üzere vefat ettiği tarihe kadar Bâlekân'da ders vermiştir. Molla Cafer 1967 yılında 81 yaşındayken elim bir trafik kazası sonucu vafat etmiştir.

#### 1.2.3.1.10. ez-Zurûfu'l-Menzûmetu me'a Şerhihâ

Çiçek, zarflarla ilgili olan bu eseri manzum bir şekilde Arapça ele almış ve beraberinde ona bir şerh de yazmıştır. 39 sayfadan oluşan eserin yazımını 2004 yılında tamamlamıştır.

#### 1.2.3.1.11. Diyâu'l-Leme'ât fî İ'âdeti'l-Cumû'ât

Eser, cuma namazından sonra öğle namazının iadesi ile ilgilidir. Dokuz sayfadan oluşan eser 2010 yılında yazılmıştır.

#### 1.2.3.1.12. Mecmu'âtu's-Salâvât

Eser, isminden de anlaşılacağı üzere Peygambere getirilen salavatlar üzerine yazılmıştır Eser, kırk sayfadan oluşuyor ve basılmamıştır. Çiçek, bu çalışmasını 1999 yılında tamamlamıştır.

#### 1.2.3.1.13. Gotinên Pêşîyan (Atasözleri)

Çiçek, bu eserinde Kürtçe atasözlerini derlemiştir.

#### 1.2.3.1.14. Asri Lügat Sözlüğü

Arapça Türkçe ve Türkçe Arapça bir sözlüktür. Arapça bölümü 87, Türkçe bölümü ise 65 sayfadan oluşuyor. Eser halen basılmamıştır.

### 1.2.3.2. Tercüme Ettiği Eserler

#### 1.2.3.2.1. İrşâdu'l-'Amilîn fî Tercemeti'r-Riyâzi's-Sâlihîn

Zeynelabidin hoca, bu eserin tercümesini Molla Ahmet Afşin ile birlikte yapmıştır. Eser iki yılda tamamlanmış ve iki ciltten oluşuyor. Birinci cildi 504, ikinci cildi 540 sayfadır. Eser 2000 yılında tamamlanmış ve birkaç defa basılmıştır. Son olarak 2005 yılında kompüter harfleriyle Dini Yayınlar tarafından Diyarbakır'da basılmıştır.

#### 1.2.3.2.2. Rîsaleya Biratiyê

Eser, Bediüzzeman Said Nursî'nin *Uhuvvet Risalesi*'nin çevirisidir. Türkçeden Kürtçeye çevrilmiş ve Mayıs 1992'de Nûbihar Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

#### 1.2.3.2.3. Onuncu Hücceti İmaniye ve Çocuklar Taziyenamesi

Her iki eserin yazarı Bediüzzaman Said Nursî'dir. Çiçek, bu eserleri Türkçeden Kürtçeye çevirmiştir. 32 sayfadan oluşan bu çalışma 1994 yılında tamamlamıştır. Ancak basılmamıştır.

#### 1.2.3.2.4. Peyva li Ser Tewbê

Bu eserin yazarı Şeyh Muhammed Hafid'dir. Müftü Molla Ahmet Meylanî, eseri Arapçadan Türkçeye çevirmiş, Zeynelabidin hoca ise bu eseri 2002 yılında Türkçeden Kürtçeye çevirmiştir.

#### 1.2.3.2.5. Tercemetu'l-Hadîsi'l-Arba'în

İmam Nevevî'nin Arapça olan bu eserini Çiçek, Molla Ahmet Afşin ile birlikte Kürtçeye tercüme etmişlerdir. Eser 32 sayfadan oluşuyor.

#### 1.2.3.2.6. Tercemetu'ş-Şu'âi'l-Hâmis

Çiçek, Bediüzzaman Said Nursi'nin Beşinci Şualar eserini Arapçaya tercüme etmiş, içindeki ayet ve hadislerin tahkikini yapmıştır. Eser, 1990 yılında yazılmış ve 62 sayfadan oluşuyor.

#### 1.2.3.2.7. Zehretu't-Tâlibîn fî Tercumeti Muhtasari'r-Riyâzi's-Sâlihîn

Şeyh Yûsuf en-Nebhânî tarafından ihtisar edilen İmam Nevevî'nin *Riyâzu's-Sâlihîn* eserini Zeynelabidin Hoca Kürtçeye tercüme etmiştir. 544 sayfadan oluşan eser, 2009 yılında tamamlanmış ve 2010 yılında Lübnan'da Nûru's-Sabâh Yayınevi tarafından basılmıştır.

#### 1.2.3.2.8. Behcetu'l-Muttakîn fî Tercemet'i Kısasi'n-Nebiyyîn

Zeynelabidin Hoca, Ebu'l Hasan Ali el-Hasan en-Nedwî'nin *Kısasu'n-Nebiyyîn* adlı eserini Kürtçeye tercüme etmeye başlamış ve 2009 yılında tamamlamıştır. 432 sayfadan oluşan eser, 2012 yılında Lübnan'da Nûrus-Sabâh Yayınevi tarafından basılmıştır.

#### 1.2.3.2.9. Hediyyetu's-Siğâr fî Tercemeti Ğâyeti'l-İhtisâr

Eser, Kâdî Ebu'ş-Şuca' (ö. 593/1197)'ın Ğâyetu'l-İhtisâr adlı eserinin Kürtçeye tercümesidir. Toplamda 160 sayfadan oluşan eser, 1979 yılında tamamlanmıştır. Eser, ilkin 2012 yılında Mahfuz Özdemir tarafında İstanbul'da

basılmıştır. Daha sonra 2014 yılında Diyarbakır'da Seyda Kitapevi tarafından bilgisayar harfleriyle basılmıştır.

#### 1.2.3.2.10. Naum Faik ve Süryanî Rönesansı

Eser, *Jîyân û Berhemên Naum Faiq* adıyla Fuat Çikkî tarafından 1937'de Suriye'de yayınlandı. 2004 yılında Belge Yayınları tarafından *Naum Faik ve Süryani Rönesansı* adıyla tekrar yayınlandı. Eserin Arapça bölümleri Çiçek tarafından Türkçeye tercüme edildi.

Zeynelabidin Hoca'nın, yukarıda saydıklarımızın dışında tercüme ettiği, ancak ulaşamadığımız veya sayamadığımız başka eserleri de vardır.

### 1.2.3.3. İstinsah Ettiği Eserler

Zeynelabidin Çiçek hattatlığı ile nam salmış bir âlimdir. O zamanlar matbaa fazla gelişmediği için birçok kişi el yazma eserleri hocaya getirir ve istinsah etmesini isterlerdi. Bazen de kendisi hoşuna giden kitapları alır ve istinsah ederdi. İstinsah ettiği kitapların tamamını tespit etmek imkânsızdır, ancak kesin olarak istinsah ettiği bilinen eserleri burada ele almak faydalı olacaktır.

#### 1.2.3.3.1. Dîwâna Muhammed Kerbelâyî

Divan, Şeyh Muhammed Kerbelâyî (ö. 1358/1939) tarafından 1915 senesinde kaleme alınmış ve 115 sayfadan oluşuyor. Çiçek, bu divanı 1980 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.2. Tefsîra Şirin

İsminden de anlaşılacağı üzere bu bir tefsir kitabıdır. Tefsirin yazarı Molla Muhammed Şirin (1928-2009)'dir. Eser, Arapça harflerle yazılmış ve iki cilttir. Birinci cildi 524, ikinci cildi 580 sayfadan oluşuyor. Yazar 1980 yılında yazmaya başlar 1988 yılında tamamlar.[142] Çiçek, bu tefsiri istinsah eder ve 1994 yılında tamamlar.

[142] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Haşim Özdaş, **Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği,** (DÜ. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2015, s. 28-29.

#### 1.2.3.3.3. Dîwâna Şeyx ‘Abdurrehmanê Aqtepî

Çiçek, bu eseri 1980 yılında istinsah etmiş ve eser 103 sayfadan oluşuyor.

#### 1.2.3.3.4. Reyhânetu’l-Efkâr

Eser, Molla ‘İmaduddin Reşpojân Hirkısî’ye aittir. Eser, Arapça olup 125 sayfadan oluşuyor. Çiçek, bu eseri 2005 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.5. Kasîdetu’n li’ş-Şeyh Musâ el-Mardinî

Eser Şeyh Seyda Cezerî’nin halifesi olan Şeyh Musa el-Mardinî’ye aittir ve 23 sayfadan oluşan eser Kürtçe yazılmıştır. Zeynelabidin Hoca bu eseri 2002 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.6. ed-Durru’s-Semîn, Manzûmetu’n fi’l-‘Akîde

Molla Yasin Yüsrî (Toprak)[143] tarafından Kürtçe olarak yazılan manzume, kelam konularını ele alıyor ve sadece 6 sayfadan oluşuyor. Çiçek, bu eseri 2002 yılında istinsah etmiş.

#### 1.2.3.3.7. Dîwâna Şeyh ‘Abdulkâdir Resulânî

Eser, Şeyh ‘Abdulkâdir Resulânî tarafından kaleme alınmış ve 67 sayfadan oluşuyor. Çiçek, Kürtçe yazılan bu eseri 2005 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.8. Dîwâna Ahmedi Hânî

Eser, Şeyh Ahmedi Hânî tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 54 sayfadan oluşuyor. Yazarımız dışında birçok kişi bu eseri istinsah etmiştir. Zeynelabidin Hoca ise 2002 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.9. Dîwâna Siyâhpoş

Eser, Muhammed Cevad Siyâhpoş (1762-1831) tarafından “Seyfu’l-Mılûk” adıyla Kürtçe olarak ele alınmış ve 200 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 2005 yılında bu

[143] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Erkol, “Molla Yasin Yüsri (Toprak) ve Keşfu’n-Nikab an Ehvali EsrarYevmi’l-Hisab İsimli Eseri”, **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (469-486), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.

eseri istinsah etmiştir. Ancak Çiçek'in dışında da birçok kişi bu eser üzerine çalışmalar yapmıştır.[144]

#### 1.2.3.3.10. Dîwâna Şeyh Hasib

Eser, Şeyh Hasib Aktepî tarafından Kürtçe olarak ele alınmış ve 188 sayfadan oluşmaktadır. Çiçek, 2007 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.11. Kasîdetu eş-Şeyh Mewlâna Muhammed Hadî el-Licewî

Eser, Şeyh Muhammed Hadî el-Licewî tarafından Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak ele alınmış ve 139 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1987 yılında bu eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.12. Selâsu Menzûmâtin

Çiçek, bu üç ayrı manzumeyi istinsah ederek tek bir ciltte toplamıştır. Üç manzume şunlardır:

##### 1.2.3.3.12.1. Keşkol

Eser, Şeyh Muhammed Askerî (1898-1952) tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 104 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1991 senesinde eseri istinsah etmiştir.

##### 1.2.3.3.12.2. Manzûmetu'l-'Akâid

Eser, Molla Halid Zengokî Badıkî (1880-1950) tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 38 sayfadan teşekkül ediyor. Zeynelabin Hoca, 1992 yılında eseri istinsah etmiştir.

##### 1.2.3.3.12.3. Murşidu't-Tâlibîn

Bu eser de bir önceki eser gibi Molla Halid Zengokî Badıkî'ye aittir. Eser, Arapça ve Kürtçe olarak yazılmış ve 33 sayfadan ibarettir. Çiçek, bu eseri 1992 senesinde istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.13. Dîwâna Molla 'Ali İlmî

Eser, Molla Ali İlmî Zîla (Yaz) tarafından Arapça ve Kürtçe olarak yazılmış ve 102 sayfadan oluşuyor.[145] Çiçek, bu eseri 2000 yılında istinsah etmiştir.

---

[144] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdurrahman Adak, "Silvan ve Çevresinde Yetişmiş Şairlere Genel Bir Bakış", **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (500-522), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012; Ekici, **Jiyan, berhem û Xebatên wi yên Destnivîsî**, s. 74.

#### 1.2.3.3.14. Dîwâna Molla ‘Ali Kûdî

Eser, Molla Ali Kûdî tarafından Kürtçe ve Türkçe olarak ele alınmış ve 50 sayfadan oluşuyor. Zeynelabidin Hoca, 2008 yılında bu eseri istinsah ederken hem tashihini hem de tahkikini yaparak istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.15. el-Manzûmeteyn: Mirsâdu’l-Atfâl we ‘İkdi Durfâm

Bu iki eser şu şekildedir:

##### 1.2.3.3.15.1. Mirsâdu’l-Atfâl

Eser, Şeyh Muhammed Kerbelâyî (1885-1939) tarafından kaleme alınmış ve 48 sayfadan oluşuyor. Çiçek, bu eseri 1980 yılında istinsah etmiştir.

##### 1.2.3.3.15.2. ‘İkdu Durfâm

Eser, şeyh Muhammed Askerî ( 1898-1952) tarafından Kürtçe olarak yazılmış ve 180 sayfadan oluşuyor. Zeynelabidin Hoca, 1980 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.16. Menzûmeya Sîseban

Eser, Şeyh Halid Zebârî (1826-1863) tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmıştır. Eser, 31 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1991 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.17. el-Menzûmetu’l-Mi‘râciyye

Eser, Seyda-yê Mele Muhammed Nuri tarafından Kürtçe olarak ele alınmıştır. 2441 beyitten oluşan eser 11 bölüme ayrılmıştır. Çiçek’in 1990 senesinde istinsah ettiği eser 137 sayfadan oluşuyor.

#### 1.2.3.3.18. Selâsu Menzûmâtin

Adından da anlaşılacağı üzere üç eser bir araya toplanmış ve tek cilt içinde 2004 senesinde Diyarbakır Söz tarafından basılmıştır.

Bu üç eser şunlardır:

---

[145] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Cevat Ergin, “Son Yüzyılda Silvan’ın Yetiştirdiği Âlimler” **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (415-432), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.

#### 1.2.3.3.18.1. Menzûmetu Durri'l-Yetîm

Eser, Seyda-yê Mele Muhammed Nuri (1895-1977) tarafından İmam Hüseyin'in şehadetine bir mersiye olarak yazılmıştır. Kürtçe olarak yazılan eser, 44 sayfadan oluşuyor. Zeynelabidin Hoca, 2004 yılında bu eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.18.2. Nuzhetu'n-Nufûs fi'n-Nesâihi

Eser, Molla Muhammed Nuri tarafından Kürtçe olarak ele alınmış ve 48 sayfadan oluşur. Çiçek, 1990 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.18.3. Ed-Dîwân lî Seyda el-Haci 'Abdulfettâh el-Hazroyî

İsminden de anlaşılacağı üzere eser, Hacı Abdulfettah Hazroyî (1892-1975)'ye aittir.[146] Kürtçe olarak yazılan eser, 53 bölüm ve 119 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 2004 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.19. Mîzânu'l-Edeb

Eser, Şeyh Ahmed Hânî (1650-1707) tarafından Kürtçe olarak yazılmış ve 172 sayfan oluşuyor. Bu eser Mem û Zîn adı ile meşhur olmuştur. Zeynelabidin Hoca, 1990 yılında eserin sonuna 30 sayfalık bir sözlük ekleyerek istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.20. Kitâbu Leylâ we Mecnûn

Eser, Şeyh Muhammed Can (1857-1909) tarafından 1884 yılında kaleme alınmıştır. 132 sayfadan oluşan eser, Kürtçe olarak yazılmıştır. Çiçek, 1990 senesinde eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.21. Selâsu Menzûmâtin

Eser, üç manzûmeden oluşuyor üçü de Molla Abdulhadi Comanî (Ö. 1425/2004)'ye aittir. Bu üç manzume aşağıda sıralanmıştır:

#### 1.2.3.3.21.1. Kitâbu'l-Muhimmât fî Beyâni'l-Kufri we'l-Muhlikât

Kürtçe olarak yazılan eser, 18 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1996 yılında eseri istinsah etmiştir.

---

[146] Hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmet Yalar, "Hazro'lu Abdulfettah Yazıcı ve Şairliği", **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, (459-468), Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012.

#### 1.2.3.3.21.2. ‘Akidâ Îmâni

13 sayfadan oluşan eser, Kürtçe olarak yazılmıştır. Çiçek, bu eseri de 1996 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.21.3. Keşfu’l-Ferâiz

58 sayfadan oluşan eser, önceki iki eser gibi Kürtçe yazılmıştır. Zeynelabidin Hoca 1996 senesinde eseri istinsah etmiştir.

### 1.2.3.3.22. Erbe‘u Manzûmâtin

Bu dört eserlerin hepsi Molla Muhammed Hizânî tarafından yazılmış, Zeynelabidin hoca, bunları tek cilt içerisinde toplamıştır. Bu eserler aşağıda sıralanmıştır:

#### 1.2.3.3.22.1. ‘Akidâ Îmâni

Kürtçe olarak yazılan eser, 27 sayfadan oluşuyor. Çiçek, eseri istinsah etmiş ancak istinsah tarihi yoktur.

#### 1.2.3.3.22.2. ‘Akidâ Îmâni

Zazaca olarak yazılan eser, 30 sayfadan oluşuyor. Hoca, eseri istinsah etmiş ancak bunda da istinsah tarihi yoktur.

#### 1.2.3.3.22.3. Mecnûn we Leylâ

54 sayfadan oluşan eser Kürtçe olarak yazılmıştır. Çiçek, tarihini yazmadan eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.22.4. Be‘du’l-Kesâid li Molla Muhammed

Zeynelabidin Hoca’nın istinsah ettiği eser, 24 sayfadan oluşuyor ve Kürtçe olarak yazılmıştır.

### 1.2.3.3.23. Kitâbu’d-Durrî’l-‘Alâ fî ‘İlmi’t-Tecwîd

Eser, Molla Muhammed Hadi Licewî tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 19 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1995 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.24. Tûbe'z-Zamân

Eser, Molla Muhammed Haldewî tarafından kaleme alınmıştır. 114 sayfadan oluşan eser, Kürtçe nazm şeklinde yazılmıştır. Zeynelabidin Hoca, 1993 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.25. Dîwâna Dermâni Derdâ

Eser, Muhammed Zahid Zeherî tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 28 sayfadan oluşuyor. Çiçek, 1999 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.26. Dîwâni 'İrfân Hayreti Hayrân

Eser, Seyyid Muhammed Kadri Hazin el-Hâşimî el-Cezerî (1898-1961) tarafından yazılmıştır. Kürtçe olarak kaleme alınan eser, 145 sayfadan müteşekkildir. Çiçek, 2002 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.27. Manzûme we Gotıni Jîru Kalan

Eser, Molla Niyazi Boşâtî tarafından Kürtçe olarak kaleme alınmış ve 40 sayfadan oluşuyor. Zeynelabidin Hoca, 1998 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.28. Manzûmetun fî 'Akîdeti'l-İslamiyyeti we'l-Mew'izeti'l-Haseneti

Eser, Molla Muhammed Şah Metmûrî tarafından yazılmış ve 47 sayfan oluşuyor. Kürtçe olarak yazılan bu eseri Çiçek, 2002 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.29. Risâletu't-Tıbb

18. yy. ortalarıyla 19. yy. başlarında yaşayan Şeyh Muhammed Arvâsî tarafından kaleme alınan eser, 17 sayfadan oluşuyor ve Kürtçe yazılmıştır. Çiçek, 2000 yılında eseri istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.30. Se'du'l-İslâm bi Şerhi Nehci'l-Enâm

Eser, Molla Halil es-Siirdî tarafından Arapça manzûm bir şekilde yazılmıştır. Çiçek, 186 sayfadan oluşan bu eseri 1991 yılında istinsah etmiştir.

#### 1.2.3.3.31. Kitâb a Yûsuf û Züleyha

Kürtçe yazılmış manzûm bir eser olup Ahmed-i Xanî'ye nispet edilmiştir. 160 sayfadan oluşuyor.

#### 1.2.3.3.32. Enîsu'l-'Aşıkîn

Muhammed eş-Şirvânî el-Esqambevî tarafından yazılmış olup manzûm bir eserdir. Dili Kürtçedir. 114 sayfadan oluşmaktadır.

#### 1.2.3.3.33. Mewlûda Şerîf Nazmen

Mele Muhammed Alî Fudaylî tarafından yazılmış Kürtçe bir mevliddir. 33 sayfadan oluşmaktadır.

#### 1.2.3.3.34. Sefînetu'l-Ekrâd

#### 1.2.3.3.35. Manzûmetu'l-Habiyye fi'l-Munâzara ma Şerhiha

Bu eser Seyda-yê Molla Halil'e aittir. Ancak onun şerhi Molla Salih Ğursî tarafından yazılmıştır. 33 sayfa olup dili Arapçadır.

#### 1.2.3.3.36. Fetvâ Şeyh Ali Rıza Pâlevî

Bu eser küçük bir risale Cuma namazının kazası ile ilgilidir.

#### 1.2.3.3.37. Şerhu'l-Mafûwwât

Bu eser Üstad Bediüzzaman'ın kardeşlerinden Abdullah en-Nursî tarafından Arapça olarak yazılmış 330 sayfalık bir eserdir.

#### 1.2.3.3.38. Hâşiye ale'l-İstiare

Bu kitap 120 sayfa dolayında olup Seyda-yê Molla Hüseyin Küçük tarafından Arapça olarak yazılmış bir eserdir.

#### 1.2.3.3.39. Kitâbu Tafsîli'l-Curcânî

Bu eser el-Curcânî'nin *'Avamil*'i üzerine yazılmış bir şerh olup 145 sayfadan oluşmaktadır.

#### 1.2.3.3.40. Dîwana Şeyh Abdulkadirê Hezânî

Bu eser manzum olup 68 sayfadan oluşmakta ve dili Kürtçedir.

# İKİNCİ BÖLÜM

# EL-MESÂİLU'L-MAKSÛDE FÎ ŞERHİ 'AVÂMİLİ'L-MANZÛME ADLI ESERİN İNCELENMESİ

## 2.1. YAZILIŞ SEBEBİ

Klasik Arapça kitaplarına baktığımızda müellifler genelde ruû's-semâniyye denilen sekiz temel noktaya değinmişlerdir. Bunlardan birisi ise eserin yazılma gayesidir. Bundan dolayı eserlerin yazılış gayeleri genelde mukaddimelerde belirtilir. Telif edilen eserlerin çoğu zaman bir arkadaşın veyahut öğrencilerin talebi üzerine yazıldığını görürüz. Ancak bazen de bir talep üzerine değil de müellifin gerekli görmesinden dolayı eseri telif ettiği ifade edilir.[147] Çiçek de *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinin başında bu geleneğe uymuş ve bu eseri niçin yazdığını şöyle dile getirmiştir:

> *"Bu eser, eş- Şeyh el-İmâm es-Seyyid Muhammed el-Berzencî'nin manzûm olan 'Avâmil'i üzerine yazılmış, manzûm kitabın beyitlerindeki zor ifadeleri kolaylaştıracak, girift manaları açığa çıkaracak fasih, beliğ ve veciz bir şerhtir."*[148]

## 2.2. ŞEKİL VE MUHTEVASI

Genel olarak nahiv kitaplarının şekil ve muhtevaları tahmin edilebilir, ancak muhtevanın işleniş sırası, muhteviyatı detaylandırma, kitapta ele alınan ve alınmayan konular gibi durumlar, esere göre farklılık arz edebilmektedir. Öte yandan bazı nahiv

[147] Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hamid et-Tehânevî, **Keşşâfu İstilahâti'l-Funûn ve'l-Ulûm,** Kahraman Yay., İstanbul 1984, c. 1, s. 11.
[148] Zeynelabidin Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde fî Şerhi'l-'Avâmil'il-Manzûme**, byy., bty., s. 3.

kitaplarında hiç değinilmemiş olan bir konu başka bir nahiv kitabında en ince detayına kadar zikredilmiş olabilmektedir. Başlangıçta nahiv kitapları muhteva ve muhtevanın sunuluş sırası bakımından birbirine benzer. Son dönemde yazılan nahiv kitaplarında ise, muhtevanın sunuluş tarzı eski nahiv kitaplarına göre farklılık göstermektedir. Günümüzde yazılan nahiv kitapları arasında yer alan Çiçek'in *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eseri de konuların kendine özgü sunuluş tarzı ve konuların detaylı açıklanıp açıklanmaması gibi özellikler bakımından farklılık arz etmektedir. Bu bölümde *el-Mesâilu'l-Maksûde*, söz konusu özellikler bakımından incelenmektedir.

### 2.2.1. Mukaddime

Zeynelabidin Çiçek Hoca bu bölümde İslam âlimlerinin geleneğine uygun bir şekilde "besmele",[149] "hamdele"[150] ve "salvele"[151] ile başlamış, hamd etme vazifesini fasih ve beliğ ifadelerle yerine getirmiş ardından kitabı yazma gerekçesini belirtmiştir.[152]

Çiçek, nâzımın kitabının başında getirdiği besmeleyle ilgili Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafa değindikten sonra nâzımın mukaddimesinde zikrettiği عَامِل , نَصْبْ, يَرْفَعُ, يَخْفِضُ ve جَازِمًا kelimelerinde berâ'et'ul-istihlâl[153] olduğunu ve bunun kitapta işleyeceği konulara mukaddimede işaret etme metodu olduğunu aktarır.[154]

Yine bu bölümde Çiçek, nâzımın mukaddimesinde geçen فَهَذِهِ أُرْجُوزَةٌ *"bu bir ürcuzedir"*den maksadın bu kitabın aruz ilminden recez[155] biçiminde yazılmış ve bunun altı müstef'ilünden meydana geldiğini, ayrıca مُرْتَجَلَة kelimesinden maksat, hazırlıksız bir şekilde şiire başlamak olduğunu ifade eder.[156]

---

[149] bk. s. 29.
[150] bk. s. 29.
[151] bk. s. 29.
[152] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 3.
[153] bk. s. 29.
[154] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 4; bk. s. 29.
[155] bk. s. 16.
[156] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 5.

Son olarak Çiçek, nâzımın mukaddimesinde ‘amillerin lafzî ve manevî olarak iki kısma ayrıldığını ve bunların her birinin de iki kısmı olduğunu aktarır. Manevî ‘amilin mübtedâ, haber ve muzari‘ fiilde amel ettiğini belirtir. Lafzî ‘amili ise kıyâsî ve semâ‘î olarak ikiye ayırdıktan sonra kıyâsî olan amillerin yedi bölüm, semâ‘i olan amillerin ise on üç bölüm olduğunu belirtir ve semâ‘îlerden başlar.

### 2.2.2. Birinci Kısım

Bu bölümde cer harfleri ele alınmıştır.

Çiçek, nâzımın cer harflerini on yedi olarak zikrettiğini, bazılarının ise bunu yirmiye çıkardığını aktarır. Bu bölümde nâzım besmelenin başındaki ب harfinin isti‘ane için olduğunu söyler ancak Çiçek buna itiraz ederek bunun zayıf görüş olduğunu, tercih edilen görüşün ب’nın musahabe için olduğunu aktarır.[157] Yine bu bölümde من harfinin nerelerde zaid olarak gelebileceğiyle ilgili Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafları aktarmaktadır.[158]

### 2.2.3. İkinci Kısım

Burada إنّ ve benzerleri konu edilmiştir. Bunlara aynı zamanda fiile benzeyen harfler de denilir. Bunlar ismini nasb, haberini raf‘ eder ve bunlar altı tanedir. (إِنَّ . أَنَّ . لَكِنَّ . كَأَنَّ . لَيْتَ . لَعَلَّ).[159]

### 2.2.4. Üçüncü Kısım

Bu kısımda لَيْسَ’ye benzeyen مَا ve لَا harfleri ele alınmıştır. Bunlar ismini raf‘ haberini nasb eder.[160] Çiçek, مَا ve لَا’nın bu şekilde amel etmelerinin Hicaz ehlinin görüşü olduğunu ve Benu Temimlerin onlara muhalefet ettiklerini aktarır.[161]

[157] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 6.
[158] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 9.
[159] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 16.
[160] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 19.
[161] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 19.

### 2.2.5. Dördüncü Kısım

Semâ'î amillerin dördüncü bölümde cumhura muhalif olarak ismini nasb eden yedi harf ele alınmıştır. Cumhura göre burada nasb eden bizzat bu harfler değil, bunlar vasıtasıyla fiil veya şibhi fiildir. Bunlar: (الوَاوُ . إِلاَّ . يَا . الْهَمْزَةُ . أَيَا . أَيْ . هَيَا) harfleridir.[162]

### 2.2.6. Beşinci Kısım

Burada muzari' fiilin başına gelip onu nasb eden harfler zikredilmiştir. Bunlar dört tanedir. (أَنْ . لَنْ . كَيْ . إِذَنْ ).[163]

Çiçek, bu bölümde لَنْ ile ilgili âlimlerin görüşlerini şöyle aktarır: *"Sîbeveyhi'ye göre* لَنْ *mürekkeb bir kelime değildir. el-Halil ve el-Ferrâ'a göre ise* لَنْ *mürekkebtir. el-Halil, aslının* لا أَنْ *olduğunu dile getirirken, el-Ferrâ ise aslının* لا *olduğunu söyler."*[164] Çiçek, Sîbeveyhi'nin görüşünü aktardıktan sonra sahih olan budur diyerek onun görüşünü desteklediğini gösterir.

### 2.2.7. Altıncı Kısım

Semâ'î amillerin altıncı kısmında muzari' fiilin başına gelip onu cezm eden harfler konu edilmiştir. Bunlar beş tane diye zikredilir. (لَمْ . لَماَّ . إِنْ . لَامُ الْأَمْرِ . لَامُ النَّهْيِ).[165] Bu harfler muzari' fiilin başına geldiğinde duruma göre bazen harekeyi bazen nun harfini bazen de lamu'l-fiili hazfeder.[166]

### 2.2.8. Yedinci Kısım

Bu bölümde iki muzari' fiili cezm eden isimler ele alınmıştır. Burada bu isimlerden dokuz tanesi zikredilmiştir. (مَنْ . أَيُّ . مَا . مَتَى . مَهْمَا . إِذْمَا . أَيْنَ . حَيْثُمَا . أَنَّى ).[167] Çiçek, bu isimlere tek tek örnek getirdikten sonra bu örneklerde bunların mübteda olduğunu, bunlardan sonra gelen fiilu'ş-şart ve cezau'ş-şartın bunların haberi olduğunu aktarır.[168]

---

[162] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 21.
[163] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 23.
[164] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 24.
[165] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 26.
[166] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 26.
[167] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 27.
[168] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 29.

### 2.2.9. Sekizinci Kısım

Burada nekre kelimelerin başında gelen ve onları nasb eden isimler zikredilmiştir. Bunlar dört tanedir. (كَمْ . كَذَا . كَأَيِّنْ . أَحَدَ عَشَرَ ).[169]

### 2.2.10. Dokuzuncu Kısım

Bu bölümde isim fiiller ele alınmıştır. Bunlar dokuz tane diye zikredilmiştir. Bunların altı tanesi kendisinden sonrakini nasb ederken üç tanesi de raf' eder. (بَلْهَ . هَاءَ . عَلَيْكَ . دُونَكَ . رُوَيْدَ . حَيَّهَلَ . هَيْهَاتَ . سَرْعَانَ . شَتَّانَ).[170] Çiçek, bu isimlere örnek verdikten sonra bunların her zaman için mübteda olduklarını, haberlerinin ise ya nasibatlarda olduğu gibi gizli bir fail veya rafiatlarda olduğu gibi zahir bir fail olduğunu açıklar.[171]

### 2.2.11. Onuncu Kısım

Bu bölümde كَانَ ve benzerleri ele alınmıştır. Bunlara aynı zamanda nakıs fiiller de denir. Bunlar on üç tanedir. كَانَ . صَارَ . أَصْبَحَ . أَمْسَى . أَضْحَى . ظَلَّ . بَاتَ . مَا مَابَرِحَ . مَادَامَ . لَيْسَ– مَاإِنْفَكَّ(زَالَ . مَافَتِئَ . ).[172]

Zeynelabidin Hoca, bunlara nâkıs denmesiyle ilgili Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafı şöyle aktarır: *"Bunlara niçin nâkıs deniliyor çünkü bunlar merfu' ile yetinmeyip mansûba da ihtiyaç duyarlar, bu Basralıların görüşüdür. Kûfelilerin görüşü ise bunların sadece mansûbta amel etmesidir."*[173]

Çiçek, bu bölümün sonunda önemli bir konuya değineceğine işaret ederek *"tenbih"* der ve şöyle devam eder: "*Bu fiillerin, masdariye olsun nafiye olsun başında ما olanlar hariç haberleri hem isimlerinden hem de kendilerinden önce gelebilir. Ancak Kûfeliler, İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbnu's-Serrâc (ö. 316/928), el-Muberrid (ö. 286/900) ve el-Curcânî (ö. 471/1078) bu konuda leysenin de haberinin*

[169] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 31.
[170] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 33.
[171] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 34.
[172] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 34.
[173] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 34.

*mukaddem olamayacağını söylerler. İbn Keysân (ö. 299/912) ise başında mai masdariye olan hariç diğerlerinin haberi önce gelebilir der."*[174]

Yine bu bölümün sonunda bu fiillerin on üç olarak zikredilmesinin sebebi bunların meşhur ve çok kullanılmalarından ve birçoğunun genel olarak nakıs gelmelerinden dolayıdır. Yoksa bunların dışında da nakıs olarak gelebilen fiiller vardır. Burada sözü uzatmamak ve bıkkınlık vermemek için sadece bunlara değinildiği ifade etmektedir.[175]

### 2.2.12. On birinci Kısım

Bu bölümde mukarebe fiilleri ele alınmıştır. Bu fiiller mübteda ile haberin başına gelerek mübtedayı merfu', haberi mansûb yaparlar. Bunlara aynı zamanda recâ ve şurû' fiilleri de denilir. Bunlar burada dört tane olarak zikredilir. (كَادَ . كَرِبَ . عَسَى . أَوْشَكَ)[176]

Çiçek bu bölümün sonunda تَتِمَّةٌ ıstılahını kullanarak أَخَذَ . جَعَلَ . طَفِقَ gibi fiillerin de bazen şurû' için gelebileceğini aktarır.[177]

### 2.2.13. On ikinci Kısım

Bu kısımda medih ve zem fiilleri konu edilmiştir. Bu fiiller, ya el takısıyla gelen ismi-cins'in başında gelir ve onu merfu' ederler veya el takısının olduğu isme izafe edileni merfu' ederler ya da el takısı olan ismin izafe olduğu ismi merfu' ederler. Nâzım bunları dört tane olarak zikreder. " سَاءَ-نِعْمَ-حَبَّذَا - بِئْسَ " Ancak, Çiçek bu konuda nâzıma itiraz ederek bunların dört olmadığını, فَعُلَ yani Sarf İlmi'nin beşinci babından medih ve zem için gelen bütün fiillerin buna eklenebileceğini ifade eder.[178]

Öte yandan Zeynelabidin Hoca, نِعْمَ ve بِئْسَ'de dört türlü okuma olduğu aktarır. Bunlar; نِعْمَ بِئْسَ ve نَعِمَ بِئِسَ, نَعْمَ بَئْسَ, نَعِمَ بَئِسَ'dir.

---

[174] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 38.
[175] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 38.
[176] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 38.
[177] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 40.
[178] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 40.

### 2.2.14. On Üçüncü Kısım

Semâ'î amillerin son bölümü olan bu bölümde şek ve yakîn fiilleri ele alınmıştır. Bunlara aynı zamanda kalp ile değerlendirildikleri için "ef'alu'l-kulûb" da denilir. Çünkü bunların manaları soyuttur. Mübteda ve haberin başına gelerek her ikisini de mansûb eden bu fiillerin yedi fiil olduğu ifade edilir. ( رَأَى- ظَنَّ – عَلِمَ – خَالَ – حَسِبَ – وَجَدَ - زَعَمَ) Bunlardan birincisi "رَأَى", üçüncüsü "عَلِمَ" ve altıncısı "وَجَدَ" yakin içindir, dördüncüsü ve beşincisi şek içindir, sonuncusu ise bazen şek bazen yakîn içindir.[179]

Bu fiillere has üç durum var ki bunlara ilğa, talik ve i'mal denilir. İlğa; hem görünürde hem de gerçekte amel etmemeleridir yani mübteda ve haber olduğu gibi merfu' kalır. Örnek: (عَلِيٌّ عَالِمٌ ظَنَنْتُ). Talik; görünürde amel etmeyip gerçekte amel etmelerine denilir. Örnek: (حَسِبْتُ مَا خَالِدٌ طَالِبًا). İ'mal ise hem görünürde hem de gerçekte amel etmelerine denir. Örnek: (خِلْتُ عَلِيًّا وَفِيًّا).[180] Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu bölüm aynı zamanda semai amillerin son bölümüdür.

### 2.2.15. On Dördüncü Kısım

Burada kıyasi amiller ele alınmıştır. Bunlar yedi tanedir;

a) Mutlak Fiil: Bu fiil ister muteaddî (geçişli) olsun ister lâzimi (geçişsiz) olsun, ister bu fiilin faili zahir olsun ister zamir olsun fark etmez amel eder.

b) Mastar: Sahih görüşe göre mastar, fiilin kendisinden türediği asıldır ve lâzimi veya müteaddî olma durumunda fiil gibi amel eder.

c) İsim-i Fail: İsmi fail tanımlandıktan sonra mastar gibi amel etmesinin iki şarta bağlı olduğunu ifade etmektedir. Birincisi hal ve istikbal manasını taşıyacak, ikincisi mahkumu aleyhiye, nefye veya istifhama dayanacak.

d) İsm-i Mef'ul: Bu da tamamen ism-i fail gibi amel eder.

e) Sıfatu'l-Müşebbehe: Bu, hiçbir şart olmadan fiil gibi amel eder.

[179] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 43.
[180] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 45.

f) Bir isme izafe edilen isim: Bu izafe ister lafzi olsun ister manevi fark etmez.

g) İzafe edilmeye gerek olmayan isim: Bunun sebebi tesniye nunu, cemi‘ nunu veya tenvinin olmasıdır.[181]

### 2.2.16. On Beşinci Kısım

Bu kısımda manevi amiller ele alınmış ve aynı zamanda bu kitabın son bölümüdür. Bunlar iki tanedir; biri mübteda haberin amili diğeri ise müzari‘ fiilin amilidir.

**a)** Zeynelabin Çiçek, mübteda ve haberin amili konusunda birçok görüş nakleder ve bunlardan Sîbeveyhi'nin görüşünü tercih eder ki o da mübteda ve haberin amili, onların lafzi amillerden mücerret olmasıdır.[182]

**b)** Çiçek, müzari‘ fiilinin amili konusunda da birçok görüş ele alır ve tercih ettiği görüşün Kûfelilerin görüşü olduğu bunun da fiilin başında onu cezm veya nasb edecek bir edatın bulunmamasıdır.[183]

Yukarıda kısa bir şekilde aktarmaya çalıştığımız *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin muhtevasının, diğer ‘avamil şerhlerine nazaran geniş olduğu görülmektedir. Nitekim ihtilaflı konular hakkındaki tartışmaların bir araya getirilmesi ve bunların çeşitli delillerle sunulması bu şerhin ne kadar zengin bir muhtevaya sahip olduğunu göstermektedir.

## 2.3. METODU

"Şerh" bölümünde şerhlerin yöntem ve şekil bakımından kısımlarını aktarmıştık. Çiçek, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde bu kısımlardan şekil açısından "harmanlama", yöntem bakımından ise "kelime ve konu analizi" metodunu benimsemiştir. Müellifimiz bu eseri yazarken henüz yirmi bir yaşlarındaymış. Telif hayatının ilk basamaklarında yazdığı *el-Mesâilu'l-Maksûde* şerhinde bazı ihtilaflı ve detaylı meselelere işaret etmekle birlikte kısa ve öz bir tarzda yazmayı tercih etmiş

[181] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 46-48.
[182] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 49.
[183] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 50.

ve bu hususu kitabın mukaddimesinde فَهَذَا شَرْحٌ وَجِيزٌ *"bu, kısa ve öz bir şerhtir"* diyerek dile getirmiştir.

Zeynelabidin Çiçek Hoca, nazmı şerh ederken genellikle şöyle bir yöntem izlemiştir: Öncelikle el-Berzencî'nin ifadeleri arasında uyum olup olmadığına bakmış, daha sonra metinde kapalı kelimelerin manasını açıklamak için güvenilir sözlük kaynaklarından alıntılar yapmış, manayı destekleyen bir ayet veya bir Arap şiiri varsa onları da şâhid olarak getirmiştir. Çiçek, şerhinin büyük bir bölümünü metin içinde geçen kelimelerin gramer boyutunu, terim manasına ve ibarenin tahlili ile ilgili açıklamalara ayırmıştır. el-Berzencî'nin metinde eksik bıraktığı misalleri ihtiyaç dâhilinde aktarmış; böylece konunun öğrencinin zihninde rahat bir şekilde canlanmasını sağlamıştır.

Hoca, mümkün olduğu kadar el-Berzencî'nin ifadelerini çeşitli takdirlerle savunmuş; fakat eksik veya yanlış gördüğü ifadeleri de eleştirmekten çekinmemiştir. Çiçek, genelde eleştirilerini, لَوْ قَالَ النَّاظِمُ *"nâzım şöyle deseydi"* gibi sözlerle dile getirmiştir.[184] Bazen de gerek el-Berzencî'nin gerekse kitabında görüşlerinin aktardığı nahiv âlimlerin sözlerine فِيهِ مَا فِيهِ *"bunda tartışma vardır"* şeklinde itirazlar yöneltmiştir. Çiçek, ibarede sorunlu görünen yerleri önce çözüme kavuşturur sonra metinde geçen nahiv kurallarını analiz eder, yetersiz gördüğü yerlere ilave örnekler getirerek konunun anlaşılmasına yardımcı olmuştur. İhtilaflı konuları ise tartışmaya açmış ve tarafsız bir şekilde farklı görüşleri bir arada sunmaya çalışmıştır. Bütün görüşleri delilleriyle birlikte aktardıktan sonra değerlendirmeye tabi tutmuş ve aktardığı görüşlerden belli bir görüşü tercih etmiştir.

Çiçek, *el-'Avâmilu'l-Manzûme*'nin belli bir konusunu izah ederken konuyla ilgili metinde olmayıp önemli gördüğü bazı ek bilgileri de vermiş ve çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Bu tür bilgileri genellikle اِعْلَمْ *"bil ki"* veya تَنْبِيهٌ *"dikkat et"* sözleriyle uyarı yaparak vermiştir.

Çiçek'in şerhinde uygulamış olduğu metotla ilgili aşağıdaki hususları ifade etmek mümkündür:

[184] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 48.

1- el-Berzencî'nin *'Avâmil*'i ile Çiçek'in şerhi birbirini tamamlamakta ve ikisi bir bütünlük arz etmektedir

2- Metinde geçen muğlak kelimeleri gramer ve lügat açısından incelenmiş ve açığa kavuşturulmuştur.[185]

3- Metnin işaret etmekle yetindiği yahut eksik bıraktığı misaller açıklanmış ve ikmal edilmiştir.[186]

4- el-Berzencî'nin, eksik ya da doğru bulunmadığı düşünülen görüşlerine eleştriler yapılmış, tashih edilmiştir.[187]

5- Eski eserlerde olduğu gibi orijinal metinle şerhi birbirinden ayırmak için, şerhte metnin (yani şerhe konu olan el-Berzencî'nin kitabının) kelime ve cümleleri parantez içine alınmıştır.

6- Herhangi bir konuyla ilgili ihtilaflı görüşler tartışmaya açılmış ve bu görüşler arasında tercihte bulunulmuştur.[188]

7- Konular diyalektik bir yöntemle ele alınmıştır.

8- Ayetler örnek olarak verilirken, genellikle ayet olduğu söylenmiş bazen örnekler arasına ayet olduğu söylenmeden de yerleştirme yapılmıştır. Bu durum şiirler için de geçerlidir.[189]

9- İbarelere hareke, sadece ihtilaflı olan yerlere ve özellikle bazı şiirlere konmuştur.[190]

10- Satır aralarındaöğrenciyi ilme ve okumaya teşvik etmiştir.

11- Çiçek, şerhini elli üç sayfada toplamıştır. Bu sayı metne nisbetle Arap Dili Gramerini anlatan bir şerh için ne çok fazla ne de çok az bir sayıdır. Bunu, 238

[185] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 5, 8, 11, 13, 14, 19, 20, 29, 48.
[186] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 20, 27, 28, 31, 33, 37, 41, 45.
[187] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13, 48.
[188] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 7, 8, 9, 11, 14, 15, 16, 19, 22, 25, 34, 37, 38, 41, 50.
[189] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 10, 19, 23, 39.
[190] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 6, 10 13, 18, 20, 24, 31, 45.

beyit olan metin ile kıyasladığımızda öyle anlaşılıyor ki, Çiçek burada gerekli olan bilgileri verip çalışmasında aşırıya gitmeme hassasiyetini göstermiş, metinden anlaşılmasını veya önemli gördüğü konuların bilinmesini hedeflemiştir.

### 2.4. ÜSLÛBU

Üslûb; sözlükte "usûl, tarz, oluş, izlenen yol ve yapılış tarzı"[191] gibi anlamlara geliyor. Dil ve edebiyatta ise; kişinin kendine has duygu, düşünce ve ifade tarzına denilir. Her müellifin duygu düşüncesine, bilgi birikimine, kabiliyetine ve karakterine göre kendisine has bir üslûbu vardır.[192] Belagat ilminde üslûba gelince bunlar; edebî, hitabî ve ilmî üslup olarak üçe ayrılırlar. Burada bizim incelemekte olduğumuz şerh ilmî üslupla yazıldığı için bizi ilgilendiren ilmî üsluptur. İlmî üslupta akla hitap edildiği için hayali olmayan, akla uygun cümlelerin kurulması esastır. Gizlilik ve kapalılıktan uzak, sadece gerçekler açıklanır. Kısacası değişik anlamlara gelebilecek kelimeler yerine, manası gayet açık kelimelerin kullanılmasına özen gösterilir.[193]

*el-Mesâilu'l-Maksûde*'ye baktığımızda Çiçek'in ilmi üslûbu iyi kullandığını görüyoruz. Çiçek, metinde anlamı kapalı kelime veya kaideleri herhangi bir mecaza gitmeden açıklamaya çalışmış, nahiv ekolleri arasındaki tartışmalı meseleleri diyalektik bir tarzla ele almıştır. Ayrıca metinde yer alan konu başlıklarını da açık bir şekilde tarif etmiştir. Müellifimiz, şerhinde her ne kadar diyalektik bir üslup kullanmışsa da, kullandığı ifadeler sade, açık ve net olduğundan normal seviyedeki öğrencilerin kolaylıkla kavrayabileceği tarzdadır. Çiçek, bir ayeti veya bir şiiri istişhâd olarak getirdiğinde konunun bütünlüğünü kaybetmemesi için lügavî açıklamalara değinmeden; direkt istişhâd yönüyle ilgili izahat yapmıştır.[194]

---

[191] Heyet, **el-Mu'cemu'l-Vasît,** s. 597.

[192] Ali el-Cârim, Mustafa Emin, **el-Belâğetu'l-Vâdiha,** byy., Beyrut 2006, s. 10; İsmail Durmuş, *"Üslup",* **DİA**, İstanbul, 2012, c. 42, s. 383.

[193] el-Cârim-Emin, **el-Belâğetu'l-Vâdiha,** s.10; el- Gazâlî'nin Eserlerinde Kullandığı İlmî ve Edebî Üslûp, haz. Ramazan Kazan, *www.ekevakademi.org*, Ekev Akademi Dergisi, yıl 18, sy. 59, Bahar 2014, s. 233.

[194] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 9, 12, 42.

## 2.5. İSTİŞHÂDI

"İstişhad" lügatte; "şahit ve delil getirmek, şahit istemek, başkasının şahitlik yapmasını istemek" anlamlarına gelmektedir.[195] Istılahta ise; "bir ifadenin veya bir kelimenin kullanımının doğruluğunu kesin olarak kanıtlamak için delil kabul edilen nesir veya şiirden misal getirmek demektir."[196]

İslam'da, fetihlerle beraber Arap olmayanların Araplara karışması sonucu Arap dilinin bozulması endişesiyle istişhâd ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Arap Dil Bilimcileri fasih Arapçanın bozulup kaybolmaması için çaba göstermiş ve sağlam kaynaklara bağlı kalarak çeşitli dil kurallarını oluşturmuşlardır. Bu sağlam kaynaklar:

1- Kur'an-ı Kerim
2- Hadisi Şerif
3- Arap kelamı (şiir/nesir)

Nahiv ilminin kurallarının konulmasında, kelimelerin kullanılış şekillerinin gösterilmesinde ve lügatların tespiti yönünden Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin, istişhâd olarak kullanılmasında ihtilaf yoktur.[197] Ancak Kur'an'ın değişik kırâatlerinin istişhâd olarak getirilip getirilemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürülerek ihtilaf edilmiştir. Kûfe Nahiv Ekolü mensupları mütevâtir ve şazz kırâatlerin hepsini dilde delil olarak kabul etmişken Basra Nahiv Ekolü mensupları, şazz kırâatleri delil olarak kabul etmemişlerdir.[198]

Nahiv ilminde istişhâd olarak kullanılan ikinci kaynak ise hadislerdir. Dini hüküm açısından Kur'ân'dan hemen sonra ikinci sırada gelen hadisler, istişhâd olarak nahiv kitaplarında pek az yer almıştır. Muhtemeldir ki bunun pek çok sebepleri vardır ama en önemlisi; hadislerin mana olarak rivayet edilmeleridir. Diğer bir sebep ise, Peygamber efendimiz (s.a.v)'in refiki âlâya çıkmasından çok sonra hicrî II. asırda tedvin edilen hadislerin arasına birçok yabancı kelimenin girmiş

---

[195] İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, nşr. Emîn M. Abdulvahhâb-M.Sâdık el-'Ubeydî, Beyrut, 1996, c. 7, s. 223.
[196] Said el-Afganî, **fî Usuli'n-Nahv**, Mudîrîyyetu'l-Kutub ve'l-Metbû'tu'l-Camî'iyyeti, Dımaşk 1994, s. 6.
[197] M. Reşit Özbalıkcı, **Kur'an ve Hadisle İstişhâd,** byy., İzmir 2001, s. 48.
[198] Celaluddin es-Suyuti, **el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv,** nşr. Mahmut Suleyman Yakut, byy., 2006, s. 23,24; Ergin, **el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb**, s. 115.

olması ifade edilmiştir.[199] Nahiv âlimlerinin istişhâd olarak kullandıkları üçüncü kaynak ise Arap kelamı olan şiir ve nesirdir. Arap edebiyatında şiirleriyle istişhâd getirilenler şöyle sınıflandırılmışlardır:

1- Câhiliyyûn.[200]
2- Muhadramûn.[201]
3- İslâmiyyûn.[202]

Nahiv âlimleri bu üç grubun şiirleriyle istişhad edilebileceğine dair ittifak halindeler. İhticac/istişhâd asrı denilen bu dönemler Hicrî 150 yılları dolayına kadar devam etmiştir. Öte yandan nahiv ilminde yazılan eserlere baktığımızda şiirle istişhâd, nesirle istişhâda nazaran çok daha fazladır.[203] Nesir ile istişhâd ise daha çok deyim, mesel ve tabirlerle yapılmıştır.

İstişhâd getirilen sözler lafız ve mana cihetiyle kaynaktırlar. Lafız cihetiyle şâhid getirmeye konu olan sözler sarf, nahiv ve lügat ilimlerinde delil olarak yararlanırken, mana cihetiyle şâhid getirmeye konu olanlar ise belagat ilminde delil olarak kullanılır.[204] Nahiv ilminde yazılan eserlere baktığımızda çok istişhâd getirenler genellikle çok fazla görüşlere yer veren büyük hacimli kitaplardır. Ancak, *el-Mesâilu'l-Maksûde* fazla büyük çaplı olmamasına rağmen birçok ayet ve şiirle istişhâd getirdiğini görüyoruz.

### 2.5.1. Kur'an-ı Kerim ile İstişhâd

Zeynelabidin Hoca, şerhinin amillerle ilgili konular kısmında şiirden sonra en çok istişhâd getirdiği kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Nitekim kitabında 24'ü kıraat-i

---

[199] es-Suyûtî, **el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv,** s. 23-24; Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye,** s. 19.

[200] Cahiliyyûn: Cahiliye döneminde yani İslam'dan önce yaşayan şairlere denilir; İmru'ul-Kays, Tarafa b. el-'Abd, Zuheyr b. Ebî Sulma, 'Antera b. Şeddâd, ve el-A'şa gibi. (Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri,** Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 5.)

[201] Muhadramûn: Cahiliye şairlerinden olup, İslam dönemini de idrak edip, hayatının geri kalanını Müslüman olarak geçiren kimselere verilen isimdir. Lebid el-'Amirî, Ka'b b. Züheyr, Hassan b. Sabit, Nâbiğa el-Ca'dî ve Ebu Züeyb el-Hüzelî gibileri bu katagoride zikredilir. (Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri,** Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 5.)

[202] İslâmiyyûn: İslam dini geldikten sonra dünyaya gelen ilk şairlere verilen isimdir. Farazdak, Cerir ve Zûrrûmme bunlardan bazılarıdır. Öte yandan bunlara "Mütekaddimun" da denilir. (Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri**, Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 6.)

[203] es-Suyuti, **el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv,** s. 23,24; Ergin, **el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb**, s. 123.

[204] el-Afganî, **fî Usuli'n-Nahv**, s. 17-18.

seb'â [205] 2'si şaz[206] kıraat olmak üzere toplam 26 ayeti istişhâd olarak getirmiştir. Çiçek, ayetlerle istişhâd ederken (كَمَا فِي نَحْوِ قَوْلِهِ تَعَالَى), (مُسْتَدِلِّينَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى), (كَقَوْلِهِ تَعَالَى), ( وَرَدَّ بِقَوْلِهِ تَعَالَى) ve (وَإِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى) gibi ifadeler kullanır.[207] Ayeti şâhid olarak getirdiğinde bazen ayetin tamamını, bazen ayetten bir bölümünü bazen de hiç ayet olduğunu söylemeden getirdiği örnek içinde zikreder.[208]

Çiçek'in *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde istişhâd olarak zikrettiği bazı ayetler aşağıda ele alınmıştır.

### 2.5.1.1. Birinci Âyet:

﴿كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلاَتَ حِينَ مَنَاصٍ﴾

*"Onlardan önce nice nesilleri helak ettik. O zaman feryat ettiler. Hâlbuki artık kurtulma zamanı değildi."*[209]

بنصب حين والتقدير: ولات الحينُ حينَ مناص برفع الأول ونصب الثاني.

Bu ayette حِينْ kelimesi mansûb okunur ve takdiri şöyle yapılır:( وَلاَت الْحِينُ حِينَ مَنَاصٍ) *"Hâlbuki artık zaman kurtulma zamanı değildir."* Birinci حِينْ kelimesi merfu' okunur, ikinci حين kelimesi ise mansûb okunur.

### 2.5.1.2. İkinci Âyet:

﴿وَإِذاَ بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾

*"Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir."*[210]

Çiçek, bu ayette ظَلَّ fiilinin صَارَ manasında geldiğini ve كَانَ gibi ismini raf', haberini nasb ettiğine şahit olarak getirmiştir. Öte yandan Çiçek, nâzımın ظَلَّ fiilinin

[205] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 7, 9, 10, 11, 17, 19, 25, 28, 31, 36, 41, 42, 43, 44, 45.
[206] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 10, 20.
[207] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 7, 9, 17, 19, 28.
[208] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 10, 11, 19.
[209] **Kur'an-ı Kerim,** Sad, 38/3.
[210] **Kur'an-ı Kerim,** en-Nahl, 16/58.

tam (yani sadece fâilin istenmesi) olarak gelmesine değinmemesinin sebebini onun bu şekilde kullanılmasının çok az olmasına bağlamaktadır.[211]

### 2.5.1.3. Üçüncü ve Dördüncü Âyetler:

﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا﴾

*"Doğrusu onlar o azabı uzak görüyorlar (zannediyorlar)."*[212]

﴿..... وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللهِ إِلَّا إِلَيْهِ .....﴾

*"...Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını (kesin bir şekilde) anlamışlardı....."*[213]

Çiçek, رأى fiilinin bazen "zannetti" anlamında olduğunu belirterek bu maksatla birinci ayette geçen يَرَوْنَهُ kelimesini "görüyorlar" anlamına geldiğini söylemektedir ki bu bir kısım nahiv ve tefsir kitaplarında da anlatılmaktadır.[214] ظَنَّ fiilinin anlamının bazen "kesin bir şekilde bildiler" olduğunu ifade etmektedir. Bunun için de yukarıda geçen ikinci ayeti şahid olarak getirmektedir. Nahiv kaynaklarında ifade eden âlimler bulunmaktadır. [215]

### 2.5.2. Arap Şiiri ile İstişhâd

Lügat veya Arap dili grameri ile ilgili eser yazan âlimlere baktığımızda Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok istişhâd getirdikleri kaynağın şiir olduğunu, Zeynelabidin Çiçek'in de *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde en çok şahit getirdiği kaynak Arap şiiri olmuştur. Çiçek, bu şerhinde 36 beyitle istişhâd etmiştir. Bütün bunlarda beytin sadece istişhâda konu olan mısrasını değil, tamamını aktarır.

---

[211] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 36.
[212] **Kur'an-ı Kerim,** el-Me'aric, 70/6.
[213] **Kur'an-ı Kerim,** et-Tevbe, 9/118.
[214] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 43.
[215] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 44.

Müellifimiz, şiirleri şahid olarak verirken hiç manasına değinmeden şahit olduğu yönünü ön plana çıkarır. Önce nahiv konusunu aktarır daha sonra bunu Arap şiiriyle destekler. İmruu'l-Kays'a ait bir beyit hariç getirdiği tüm beyitlerin kime ait olduğu belirtmeden كَقَوْلِهِ ve كَقَوْلِ الشَّاعِرِ gibi ifadeleri kullanmıştır.[216] Ayrıca dilcilerin ihtilaf ettiği bir konuda şiiri istişhad olarak getirdiklerinde مُتَمَسِّكًا بِقَوْلِ الشَّاعِرِ, مُمْتَثِلًا بِقَوْلِ الشَّاعِرِ ve اقْتِبَاسًا مِنْ قَوْلِ الشَّاعِرِ gibi ifadelere yer verir.[217]

Çiçek'in *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde istişhâd olarak zikrettiği bazı beyitler aşağıda ele alınmıştır.

**2.5.2.1. Birinci Beyit:**

**{مَنَا اِنْ رَدَّ قَرْنُ الشَّمْسِ حَتَّى ۞ أَغَاثَ شَرِيدُهُمْ قَيْرَ الظَّلَامِ}**

Beytin öncesine ve sonrasına ulaşamadığımızdan kime ait olduğu bilgisine ve bu beyte net bir mana verebilme imkânına sahip değiliz, yalnız aşağıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere anlamının şu olduğu söyleyebiliriz: "*Güneşin doğuşundan ta batıp firarilerin karanlığa sığındığı ana kadar...*[218] Çiçek, bu şiiri مِنْ harfinin aslının مَنَا olduğunu iddia edenlere istişhâd olarak getirip şöyle diyor:

قال الكسائيّ والفرّاء أصلها منا فحذفت الألف لكثرة الإستعمال، فعلى هذا هي ثلاثية. والجمهور على أنّها ثنائيّة وقالوا إنّ منا في البيت مصدر [مَنَى يَمْنِي] إذا قدر استعمل ظرفًا كخفوق النّجم أن رد قرن الشّمس وموازنته إلى أن غربت، كذا في همع الهوامع شرح جمع الجوامع لجلال الدّين السّيوطي رحمه الله تعالى وفي بعض اللّغات حذف النّون عند دخولها على المعرّف باللّام.

*"el-Kisaî ve el-Ferrâ'nın dediğine göre* مِنْ *harfinin aslı* مَنَا *dır. Çok kullanımdan dolayı elif hazfedilmiştir. Dolaysıyla bu kelimemiz köken itibari ile üç harfli bir kelimedir. Cumhur ise bu kelimenin iki harfli olduğu görüşündedir. Beyitte yer alan* مَنَا *kelimesinin ise güç yetirme anlamında* مَنَى يَمْنِي *fiilinin mastarı olduğunu, bu*

[216] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 15, 27, 45.
[217] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 11, 12, 13.
[218] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 8.

*mastarın* حُقُوقُ ٱلنجْمِ *gibi zarf anlamında kullanılan bir tür mastar olduğunu öne sürer. Beytin anlamı şu şekildedir: Güneşin doğuşundan taki batıp firarilerin karanlığa sığındığı ana kadar… Bu bilgilerin aynısı es-Suyûtî'nin Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi''de de yer almaktadır. Bazı lehçelerde ise* مِنْ *harfi* ال *takısının başına geldiğinde* ن *harfi hazf olur."*[219]

### 2.5.2.2. İkinci Beyit:

{وَلَا تَرَى بَعْلًا وَلَا حَلَائِلَا ۞ كَهُ وَلَا كَهُنَّ إِلَّا حَاظِلَا}

*"Engelleyen hariç hiçbir koca ve eşini o (yaban eşeği) ve onlar (dişi eşekleri) gibi birbirine düşkün göremezsin"*[220]

Çiçek, burada ك harfinden bahsederek kendisinden öncekini kendisinden sonrakine benzettiğine ve ك harfinin sadece zahir ismin başına gelebileceğini aktarır. Ancak burada el-Ferrâ'ın buna itiraz ettiğini ve ك harfinin hem zahir hem de zamir ismin başına gelebildiği buna bu şiirdeki كَهُ ve كَهُنَّ örneklerini istişhâd olarak getirdiğini aktarır.[221]

### 2.5.3. Hadis ile İstişhâd

Hadis: Lügatte; yeni veya haber anlamına gelir.[222] Peygamber hadisinden maksat ise; O'na nispet edilen söz, fiil ve veya takrirdir. Başka bir görüşe göre sahabe ve tabiinin sözlerine de hadis denir, ancak söylediğimiz ilk görüş daha meşhurdur.[223]

Nahiv âlimleri hadisle istişhâd getirme konusunda üç gruba ayrılmışlardır.

1- Hadisle mutlak olarak istişhâd edilemez diyenler. Bunların başında Ebû Hayyan el-Endülusî (ö. 745/1344), İbnu's-Sâiğ (ö. 680/1281), İbnu'd-Daî' (ö.

[219] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 8.
[220] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13; Bu beyit Ruûbe'nin Divan'ında geçiyor. s. 128. bkz. Şerhu'l-Eşmûnî li Elfiyeti İbn Mâlik.
[221] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13.
[222] Heyet, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, Dâru'l-Umrân, Kahire 1985, c. 1, s. 159.
[223] el-Hadice el-Hadisî, **Mevkifu'n-Nuhât bi'l-İhticâci bi'l-Hadis,** Dâru'r-Raşîd, Bağdat 1981, s. 365-380

359/970) gibi âlimler gelir ve bunlar delillerini şöyle dile getiriyorlar; Bir hadis ancak manayla nakil edilebilir, çünkü Peygamber zamanında meydana gelen bir olayda söylediği bir sözde, bakıyorsun değişik lafızlarla rivayetler vardır. Öte yandan, Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerde lahnın çok olabileceği, çünkü bilindiği üzere ravilerin çoğu Arap olmayanlardandır ve Arapçayı nahiv kaidelerine göre iyi bilmemeleri gayet doğaldır, dolayısıyla farkında olmadan lahn yapabilirler.[224]

2- Hadisle mutlak olarak istişhâd edilebilir diyenler. Bunların başında İbn Mâlik (ö. 672/1274), er-Radî el-İstirâbâzî (ö. 686/1278), ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) gelmektedir. Öte yandan bu görüşü en çok savunanlardan birisi de İbn Tayyib el-Mağribî (ö. 1170/1757)'dir. Bu görüşü savunanların delili şöyledir; eskilerin hadis ile istişhâd etmemeleri onu yasaklamış ve cevaz vermemiş anlamına gelmez. Hadislerin güvenilir olmadığı söylemek yanlıştır. Çünkü mütevatir hadislerin bizzat Resulullah (s.a.v.)'ın sözü olduğuna şüphe yoktur. Bir olayda birçok hadisin nakledildiği de kabul edilmez, çünkü Hz. Peygamber bir sözü değişik zamanlarda değişik lafızlarla birçok yerde söylemiştir.

3- İlk iki görüş arasında orta yolu tercih edenler. Bunların başında eş-Şatibî (790/1388) gelir ki o, hadisi iki kısma ayırır. Birincisi, ravinin mana ile rivayet ettiği hadislerdir. Bu şekilde rivayet edilmiş hadisleri şahid olarak getirmek sahih değildir. İkincisi, ravinin lafızlarını değiştirmeden rivayet ettiği hadislerdir. Örneğin Hz. Peygamberin fasâhati ispat etmek için nakledilen hadislerle, nahiv ilminde istişhâd edilebilir.[225]

Yukarıdaki görüşlerden şu sonuca ulaşmak mümkündür; Hz. Peygamberin fesahatini ortaya koyan özlü sözlerin, kısa hadislerin ve darbı mesellerin hem lafız bakımından hem de mana bakımından O' na ait olacağından onlarla istişhâd etmek, metni çok uzun olan ya da bir konuda manasının rivayet edildiği hadislerle istişhad getirmemek en makul görünen yöntem olarak gözükmektedir.

[224] el-Hadisî, **Mevkifu'n-Nuhât bi'l-İhticaci bi'l-Hadis,** s. 365-380
[225] el-Hadisî, **Mevkifu'n-Nuhât bi'l-İhticaci bi'l-Hadis,** s. 365-380

## 2.6. KULLANDIĞI ÖRNEKLER

Bir dildeki gramer kuralları, o dildeki kelimelerin yapısı, ifade ettiği mana ve cümledeki kullanımı gibi durumların incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Dilcilere baktığımızda gramer kurallarını kolayca anlaşılabilir kılmak için kitaplarında birçok örnek kullandıklarını görürüz. Arapçada bir nahiv kitabının örneksiz olamayacağı ve öğreniminin de örneksiz yapılamayacağı bilinen bir gerçektir. Nahiv kitaplarında kullanılan örnekler, kaideleri insanın zihninde canlandırarak iyice yerleşmesini sağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki nahiv kitaplarında kullanılan örnek o kitabın ayrılmaz bir parçası sayılmıştır.

Burada örneklerden kastımız, şahit olma vasfına sahip olmayan örneklerdir. İncelemekte olduğumuz *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerh verilen örnekler itibari ile oldukça zengin bir kitaptır. Bu bölümde *el-Mesâilu'l-Maksûde*'de kullanılan örnekleri çeşitli yönleriyle ele alacağız. Çiçek, amillerle ilgili bilgi verirken nâzımın örnek vermediği veya eksik verdiği yerlerde örnek verir, nâzımın değinmediği konuları ise önce açıklar ardından örnek verir. Zeynelabidin Hoca örnek verirken نَحْو "örneğin", كَقَوْلِكَ "şu sözün gibi", كَمَا تَقُولُ "senin demen gibi" ve مِثَالُهُ "örneği" gibi ifadeleri kullanır. Bunlardan özellikle نَحْو ve تَقُولُ ifadeleri daha ilk dönem yazılan nahiv kitaplarında çokça kullanıldığını görüyoruz.[226] *el-Mesâilu'l-Maksûde*'de verilen örneklere baktığımızda bir kısım nahiv kitabında olduğu gibi örneklerin i'rab edildiğini görmekteyiz. Bundan da anlaşılıyor ki Çiçek, nahiv ilminde örnekleri kuralların birer açıklayıcısı olarak görmektedir.

Çiçek'in örnek verme metodu aşağıda izah edilmiştir.

### 2.6.1. Birinci Örnek:

إلّا للإستثناء أي إستثناء المستثنى عن حكم المستثنى منه. والمستثنى منصوب بها في المتصل بعد تمام كلام موجب نحو: سار القوم إلّا زيدًا. وفي المنقطع سواء كان بعد موجب أو منفيّ أو شبهه نحو: سار القوم إلّا حمارًا، أو ما سار القوم إلّا حمارًا.

[226] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 9, 14, 21, 24, 27, 31, 35, 43, 46.

*"إِلَّا istisna içindir. Yani müstesnayı müstesna minhunun hükmünden istisna eder. Muttasılda, muceb bir kelam tamam olduktan sonra müstesna illa ile mansûb olur örnek: سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا "kavim gitti ama zeyd gitmedi." Münkatı'ta ise, muceb olsun menfi olsun şibhi menfi olsun fark etmez (yani müstesna illa ile mansûb olur) örnek: مَا سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا "kavim gitmedi" سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا "kavim gitti binekleri gitmedi", binekleri gitti."* [227]

### 2.6.2. İkinci Örnek:

وهذه الأفعال: أي أفعال القلوب خصّصن بالإلغاء والتعليق. الإلغاء هو: إبطال العمل لفظًا ومعنًى على سبيل الجواز إذا توسطت أو تأخّرت، الأول نحو: عمرو علمت مبطل، والثّاني نحو: زيد محقّ حسبت. والتعليق هو: إبطال العمل لفظًا فقط على سبيل الوجوب إذا توسّطت المانع بينها وبين معموليها وهو اللّام والإستفهام والنّفي، الأوّل نحو: خِلْتُ لَزيدٌ منطلقٌ، والثّاني نحو: علمتُ أيّهم في الدّار، والثّالث نحو: علمتُ ما ابنُ خالد بالدار.

*"Bu fiiller (ef'alu'l-kulûb) ilğa ve ta'lik'a mahsusturlar."*

*"İlğa: Bu fiiller, cümlenin ortasında veya sonunda geldiğinde hem lafzen hem de manen caizi olarak amel etmeleri iptal olur. Birincisine örnek: عَمْرٌو عَلِمْتُ مُنْطَلِقٌ burada hem عَمْرٌو hem de مُنْطَلِقٌ mansûb olarak geleceğine merfu' olarak gelmiştir. Ancak zahiren her ne kadar merfu' iseler de gerçekte عَلِمْتُ'nin ma'muludurlar ve mensupturlar. İkincisine örnek: زَيْدٌ مُحِقٌّ حَسِبْتُ Burada زَيْدٌ مُحِقٌّ "zeyd ve muhik" ikisi de fiillerinden önce geldikleri için hem lafzen hem de manen حَسِبْتُ onlarda amel etmemiştir."* [228]

*"Ta'lik: Bu fiillerle ma'mulleri arasına اللّام والإستفهام والنّفي lam, istifhâm ve nefiden biri girerse lafzen vucubî olarak amelinin iptal olmasıdır. Birincisine örnek: خِلْتُ لَزيدٌ منطلقٌ burada خِلْتُ ve ma'mulleri olan زيدٌ منطلقٌ arasına ل harfi girdiği için خِلْتُ*

[227] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 21.
[228] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 45.

*burada amel edemez. İkincisine örnek:* عَلِمْتُ أَيُّهُمْ فِي الدَّارِ *burada* عَلِمْتُ *ve ma'mulleri arasına istifhâm edatı olan* أَيُّ *girmiştir ve amel etmesini engellemiştir. Üçüncüsüne örnek:* عَلِمْتُ مَا ابْنُ خَالِدٍ بِالدَارِ *burada ise ef'alu'l-kulûb olan* عَلِمْتُ *ve ma'mulleri arasına nefi edatı olan* ما *harfi girmiş ve amel etmesini engellemiştir."*[229]

*el-Mesâilu'l-Maksûde*'de dikkat çeken bir diğer konu, şerhte bir konu hakkında değişik görüşler varsa bazen o görüşlere uygun örneklerin vermiş olmasıdır. Şerhte kullanılan bu yöntemi örneklemek için Çiçek'in aşağıdaki ifadelerini inceleyelim:

والرّابع كأنّ حرف بسيط على الأصحّ. وذهب الخليل والأخفش إلى أنّها مركّبة من الكاف وإنّ المكسورة ثمّ فتحت الهمزة بعد التركيب. وهي للتشبيه أي لتشبيه اسمها بخبرها حيث يجمد خبرها نحو: كأنّ زيدًا أسدٌ. وللشكّ حيث كان الخبر ذا اشتقاق نحو: كأنّ زيدًا قائمٌ. قيل (القائل العلّامة التّفتازاني رحمه الله تعالى) هي لتشبيه على الإطلاق سواء كان الخبر جامدًا أو مشتقًّا.

*"Dördüncüsü* كَأَنَّ*'dir. Bu, sahih görüşe göre bir harftir. el-Halil ve el-Ahfeş'e göre ise bu,* كـ *ve meksur* إِنَّ*'den oluşan mürekkeb bir harftir daha sonra inne'in hemzesi meftuh olmuştur. Bu* كَأَنَّ *iki şekilde geliyor; eğer haberi camid bir isim ise o zaman teşbih içindir, yani isminin haberine benzemesi* كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ *örneğinde olduğu gibi. Ama eğer haberi müştak ise o zaman şek içindir* كَأَنَّ زَيْدًا قَائِمٌ *örneğinde olduğu gibi.*[230] *Allame Teftâzânî diyor ki ister haberi camid ister müştak olsun mutlak olarak* كَأَنَّ *teşbih içindir."*[231] Görüldüğü üzere Çiçek, önce bir konu hakkında detaylı bilgi veriyor, ardından da zihinlerde iyice yerleşmesi için her birisine ayrı ayrı örnek getiriyor.

[229] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 45.
[230] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 17-18.
[231] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 18.

### 2.6.3. Örnek Çeşitleri

*el-Mesâilu'l-Maksûde*'de kullanılan örnekler, çeşitlilik yönünden genel olarak âyet ve şiirlerden oluşan örneklerle basit cümlelerden oluşan örnekler şeklinde ayırabiliriz.

#### 2.6.3.1. Âyetler

*el-Mesâilu'l-Maksûde*'de yirmi beş yerde âyetlerden örnek getirilmiştir. Eserde örnek olarak getirilen âyetler bazen bütün olarak bazen de sadece konu ile ilgili örnek olan cümleler şerhte zikredilmiştir. Örnek olarak getirilen bu âyetlerin, âyet numaraları ve geçtiği sureler zikredilmemiştir.

Zeynelabidin Çiçek Hoca, âyetleri örnek olarak sunarken قَالَ اللهُ تَعَالَى "Yüce Allah şöyle buyurdu", نَحْو قَوْلِهِ تَعَالَى "Örneğin Yüce Allah'ın şu sözü", كَقَوْلِهِ تَعَالَى "Yüce Allah'ın şu sözü gibi" gibi ifadeler kullanmıştır. Şerhte geçen âyetler diğer örneklerden farklı olarak parantez içerisinde gösterilmiştir.

Sözü fazla uzatmamak için Çiçek'in örnek olarak verdiği âyetlerden birkaç tanesi aşağıda zikredilmiştir:

Birinci Âyet:

﴿فَاغْسِلُوا وُجُهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾

*"Yüzlerinizi, dirseklerle beraber ellerinizi yıkayın"*[232]

Bu âyet, إِلَى harfinin مَعَ manasına gelebileceğine dair örnek olarak getirilmiştir.[233]

İkinci Âyet:

﴿زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ﴾

*"İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz."*[234]

---

[232] **Kur'an-ı Kerim,** el-Maide, 6/5.
[233] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 9.

Bu âyet, زَعَمَ fiilinin bazen قَالَ manasına geldiği ve bu manaya geldiğinde ikinci mef'ule ihtiyacı olmadığına örnek olarak getirilmiştir.[235]

### 2.6.3.2. Şiirler

*el-Mesâilu'l-Maksude*'de otuz altı şiirle örnek getirilmiştir. Eserde örnek olarak getirilen şiirler bazen bütün olarak bazen de sadece konuya örnek olan cümleler şerhte zikredilmiştir. Örnek olarak getirilen bu şiirler genellikle kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Çiçek'in örnek olarak verdiği şiirlerden birkaç tanesi aşağıda zikredilmiştir:

Birinci Şiir:

{وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُولَهُ ۞ عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي}

*"Beni sınamak için, türlü türlü kederlerle deniz dalgaları misali perdelerini üzerime salan nice geceler var."*[236]

Bu şiir, رُبَّ harfinin bazen hazfe gittiği halde و harfinden sonra halen amel ettiğine ve çok olduğuna örnek olarak getirilmiştir.[237]

İkinci şiir:

{لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا ۞ فَأُخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبُ}

*"Keşke gençliğim bir geri gelseydi de ona ihtiyarlığın başıma getirdiklerini anlatsaydım"*[238]

Bu şiir, لَيْت harfinin mümkün olmayan temenni için kullanılmasına örnek olarak getirilmiştir.[239]

---

[234] **Kur'an-ı Kerim,** et-Teğâbûn, 64/7.
[235] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 45.
[236] Bu şiir İmru'u'l-Kays'a aittir. Muallaka (Yedi Askı) adlı eserde 44. Şiir olarak geçiyor, bk. Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları.
[237] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 12.
[238] Bu şiir Ebu'l-Atahiyye'ye aittir. Kendisi Abbasi dönemi şairlerindendir. bk. Sebilu'l-Hudâ bi Tahkîki Şerhi Katri'n-Nedâ.
[239] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 18.

Üçüncü şiir:

**{أَسِرْبَ الْقَطَا هَلْ مَنْ يُعِيرُ جَنَاحَهَا ۞ لَعَلِّي إِلَى مَنْ قَدْ هَوَيْتُ أَطِيرُ}**

*"Ey güvercin topluluğu sizden biriniz kanadını bana ödünç vermez mi ta ki sevdiğim kişiye uçabileyim?"*[240]

Bu şiir, normalde akıl sahibi kişiler için kullanılan nida harfi hamzenin, burada akılsızlar için kullanıldığına örnek olarak getirilmiştir.[241]

### 2.6.3.3. Şâhid Olamayan Cümleler

*el-Mesâil'ul-Maksûde*'de örnekler âyet ve beyitlerin dışında genellikle cümlelerden oluşur. Genelde her konu için örnek cümleler getirilmiştir. Şerhte verilen örnekler, basit cümlelerden oluşur.

Aşağıda örnek olarak getirilen cümlelerden birkaçı verilmiştir.

Birinci Cümle:

(بِاللهِ لَأَمْدَحَنَّ الْمُصْطَفَى)

*"Allah'a yemin olsun ben, Muhammed Mustafa'yı öveceğim."*

Bu cümle, ب harfinin yemin "kasem" için gelebileceğine örnek verilmiştir.[242]

İkinci Cümle:

(لَأُلْزِمَنَّكَ أَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي)

*"Bana hakkımı ödeyene kadar senden ayrılmayacağım"*

Bu cümle, أَوْ harfinin, hem إِلَّا manasına, hem de إِلَى manasına gelebileceğine örnek verilmiştir.[243]

---

[240] Bu şiir, hem Mecnûn'un hem de Abbas b. Ahnef'in Divanlarında geçiyor. İbn Akil'de ise Kimseye nisbet edilmeden geçiyor. (bk. Şerhu'l-Eşmûnî li Elfiyeti İbn Malik.)
[241] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 23.
[242] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 7.
[243] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 23.

Üçüncü cümle:

(كَانَ أَحْمَدُ الْمُشَفِّعُ مُشْرِقَ وَجْهٍ مِثْلَ إِشْرَاقِ شَمْسٍ تَطْلُعُ)

*"Şefaatçi olan Ahmed (Hz. Muhammed s.a.v.)'in yüzü, doğan güneş gibi parlar."*

Bu cümle, كَانَ'nin ismini raf' haberini nasb ettiğine örnek olarak verilmiştir.[244]

Bu şerhte geçen örnek cümleler genellikle yukarıda verdiğimiz örnekler gibi basit cümlelerden oluşmaktadır.

### 2.7. BAŞVURDUĞU KAYNAKLAR

Çiçek, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde metin olarak başta Kur'an-ı Kerim ve Arap şiiri olmak üzere çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir. Ayrıca değişik Arap kabilelerin lehçelerinden de faydalanmıştır. Görüş ve bilgi olarak ise başta eş-Şeyh 'Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078-79) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) olmak üzere toplam 21 âlimden istifade etmiştir. Çiçek, bu âlimleri genellikle isimleriyle zikretmiştir, ancak bazen ismi yerine meşhur olduğu lakabıyla vermiştir. Örnek verecek olursak, el-Curcânî'den beş yerde ismi yerine, meşhur olduğu الشَّيْخْ *"eş-Şeyh"* lakabıyla bahsetmiştir.[245]

Zeynelabidin Hoca, yukarıda ismi zikredilen âlimlerin yanı sıra bazen عِنْدَ الْجُمْهُورِ *"cumhura göre"*, عِنْدَ أَكْثَرِ النَّحْوِيِّينْ *"çoğu nahiv âlimine göre"*, وَقِيلَ *"bazıları şöyle demiş"*, عِنْدَ الْبَصْرِيِّينْ *"Basralılara göre"*, فَذَهَبَ الْكُوفِيُّونَ إِلَى.. *"Kûfeliler şu görüşü kabul etmişler/meyletmişler"* gibi ifadeleri de kullanarak belli bir âlim değil de bir topluluğa veya bir dil ekolüne işarette bulunur.

Öte yandan Hoca, bazen belli kabilelerin lehçelerine de değinir. Örneğin, لُغَةُ أَهْلِ حِجَازْ *"Hicâzlılar'ın lehçesi"*, لُغَةُ عَقِيلْ *"Ûkayl kabilesi lehçesi"*, لُغَةُ بَنِي تَمِيمْ *"Benî*

[244] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 34.
[245] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 22, 44, 49, 50.

*Temim kabilesinin lehçesi”,* لُغَةُ هُزَيْلٍ *“Hüzeyl kabilesi lehçesi”,* لُغَةُ ثَقِيفٌ *“Sakif kabilesi lehçesi”* gibi veya isim vermeden direk olarak لُغَةُ بَعْضِهِمْ *“bazıların lehçesi”* gibi ifadeler kullanmıştır. Çiçek, bu kabilelerden alıntılar yaptıktan sonra bazen fasih bazen zayıf bazen de şaz gibi ifadeler kullanarak bu lehçelerin kullanımdaki derecelerini ifade etmiştir.

Zeynelabidin Çiçek Hoca'nın *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde yararlandığı âlimlerin isim listesi şöyledir:

| Kaynaklar | Atıf sayısı |
|---|---|
| 1- eş-Şeyh Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078-79) | (7) |
| 2- Sîbeveyhi (ö. 180/796) | (7) |
| 3- İbn Mâlik (ö. 672/1274) | (6) |
| 4- el-Muberrid (ö. 286/900) | (6) |
| 5- el-Ferrâ (ö. 207/822) | (4) |
| 6- el-Ahfeş (ö. 3167928) | (3) |
| 7- el-Kisâî (ö. 189/805) | (3) |
| 8- es-Suyûtî (ö. 911/1505) | (3) |
| 9- Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) | (2) |
| 10- el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) | (2) |
| 11- İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248) | (2) |
| 12- es-Sîrâfî (ö. 3687978) | (2) |
| 13- İbnu's--Serrâc (ö. 316/928) | (2) |
| 14- Bediüzzaman Said Nursî (ö. 1379/1960) | (2) |
| 15- el-İmâm en-Nevevî (ö. 676/1277) | (1) |
| 16- ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) | (1) |
| 17- et-Teftâzânî (ö. 792/1390) | (1) |
| 18- es-Sekkâkî (ö. 626/1228) | (1) |
| 19- İbn Cinnî (ö. 392/10029 | (1) |
| 20- İbn Durusteveyhî (ö. 347/933) | (1) |
| 21- ed-Demâminî (ö. 827/1424) | (1) |

*el-Mesâilu'l-Maksûde*'de bu kadar çok âlimden istifade edilmesi Çiçek'in bu kitabı yazarken literatürü ne kadar çok gözden geçirdiğini göz önüne sermektedir. Bu da şarihin bu şerhi yazarken ona çok önem verdiğinin bir göstergesidir.

### 2.8. NÂZIMA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Bir şârihin öncelikli görevi, şerh ettiği metinde geçen kelime ve cümlelerin sözlük, terim anlamlarını ve varsa kapalı konularını izah etmek, müellifin metinden ne kastettiğini açıklamak ve ona gelebilecek eleştirilere de cevap vermektir. *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı esere baktığımızda Çiçek, *el-'Avâmilu'l-Manzûme* adlı metne gelebilecek eleştirileri çeşitli takdirler yaparak mümkün mertebe bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak az da olsa metinde eksik veya yanlış gördüğü bazı ibarelere itiraz etmekten geri kalmamıştır.

Zeynelabidin Çiçek Hoca, el-Berzencî'nin kitabını şerh ederken metinde geçen konuların ve verilen tanımların doğru ve eksiksiz anlatılıp anlatılmadığına, bir metin kitabına uygun olup olmadığına önem vermiştir. Bundan dolayı metinde eksik bırakılan veya fazla olan yerle eleştirilerde bulunmuş ve bu yerlere dikkat çekerek bunun nasıl daha güzel ifade edilebileceğini dile getirmiştir. Çiçek, bu tür eleştirileri yaparken genellikle وَلَوْ قَالَ الْمُصَنِّفُ ..... لَكَانَ أَوْلَى *"eğer müsannif şöyle demiş olsaydı daha iyi olurdu"*, وَلَوْ قَالَ النَّاظِمُ بَدَلَ الْمِصْرَاعِ .... لَأَغْنَانَا عَنْ.. *"eğer nâzım şöyle demiş olsaydı buna ihtiyacımız kalmazdı"* şeklinde ifadeler kullanmıştır.[246]

Aşağıda iki eleştri örneğiverilmiştir.

#### 2.8.1. Birinci Eleştiri

قول النّاظم الرّجا والمنى بمعنًى. ولو قال: رَمَيْتُ سَهْمًا عَنْ قَوْسِ الرَّجَا الْمُنَى، أو قال رَمَيْتُ عَنْ قَوْسِ الرَّجَا سَهْمَ الْمُنَى لكان أولى، الأوّل بحسب الوزن والثّاني من جهة المعنى.

*"Nâzımın sözünde geçen الرَّجَا ve الْمُنَى aynı manaya geliyor, eğer رَمَيْتُ سَهْمًا عَنْ قَوْسِ الرَّجَا الْمُنَى "reca ve muna yayından oku attım" veyahut şöyle demiş olsa قال رَمَيْتُ عَنْ قَوْسِ*

[246] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13, 48.

سَهْمَ الْمُنَى الرَّجَا *"reca yayından muna okunu attım" demiş olsaydı birincisi vezin açısından ikincisi mana açısından daha güzel olacaktı."*[247]

### 2.8.2. İkinci Eleştiri

لو قال النّاظم بدل المصراع الثّاني [نحو كتابي هذا مثل الوسمي] لأغنانا عن تكلّف تجريد الوسمي من الجزء الأوّل من معناه، إذ الوسمي هو مطر أوّل الرّبيع والقطر المطر فيكون المعنى كتابي مثل مطر مطر أوّل الربيع فيكون تكرارًا بلا فائدة فيلزم التجريد.

نَحْو كِتَابِي هَذَا مِثْلُ الْوَسْمِي *"Şayet nâzım ikinci mısra yerine şöyle demiş olsaydı "kitabım ilkbaharda yağan yağmur gibidir" vesm kelimesini manasından tecrid etme tekellüfüne ihtiyaç kalmazdı, aksi takdirde manası "kitabım yağmur ilkbahar yağmuru gibidir" gibi faydasız bir tekrar meydana gelir ve bunda tecrid lazım olurdu. Çünkü vesm ilkbaharda yağan yağmur demek matar da yağmur demektir."*[248]

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Çiçek, katılmadığı konularda nâzımı eleştirmekten çekinmemiştir.

## 2.9. TALÎL

Bu bölümde illet ve ta'lil kelimelerinin köklerinin, lügât anlamlarını ve nahiv ilmindeki anlamlarını, nahiv ilminde illet (ta'lil)'in kısımları ve bu alanda yazılan eserler hakkında kısaca bilgi verip, ardından *el-Mesâilu'l Maksûde'*deki ta'lil konusu ele alacağız.

Arap dilinde Nahiv ilminin illetleri; *"ta'lil"* ve *"illet"* kavramlarıyla ifade edilmiştir. İllet kelimesi, lügatte; "bir şeyin sebebi", "birini meşgul eden şey" ve "hastalık" gibi manalara gelmektedir.[249] İlletin çoğulu *"ilel"* olarak gelir. Ta'lil ise *"'allele"* fiilinin mastarıdır ve "birini meşgul etme", "onu oyalama", "bir şeyin sebebini açıklama", "onu delil ile ispat etmek" ve sebeplendirmek gibi anlamlara

[247] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13.
[248] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 48.
[249] Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab** (nşr. Emin M. Abdulvahhâb-M.Sadık el-'Ubeydî), Beyrut 1996, c.9, s. 367; Heyet, **el-Mû'cemu'l-Vasît**, c. 2, s. 646.

gelmektedir.[250] Istılahta ise, nahiv illetleri; Arap dili kurallarının sebeplerine denir.[251] Genel anlamda ise bir şeyin illeti demek; o şeyin muhtaç olduğu şeydir. Bu ihtiyaç duyulan şey mahiyet olabilir varlık olabilir veya yokluk olabilir.[252] Nahiv illetleri dediğimiz şey Arapların konuşma şekil ve biçimlerinin hikmetini bizlere açıklamaktadır.[253]

Arap gramer kitaplarında geçen illetler, ta'limî, kıyasî ve cedelî olmak üzere üç kısma ayrılır. Arapça konuşmasını ve i'râb hükümlerini öğrenmeye yarayan illetler ta'limi illetlerdir. Önceden var olan bir kurala kıyas yapılarak meydana getirilen illetler kıyasî illetlerdir. Bu ikisinden sonra meydana getirilen tâlî illetler ise cedelî illetlerdir.[254] Bilindiği üzere nahiv kaynaklarının çoğunda, ele alınan kurallar için değişik ta'liller anlatılmaktadır. Bu nedenle Arap Dili âlimlerin önemli gördüğü konulardan birisi de ta'lildir.

Genel olarak Arap Dili âlimlerin çoğu illetlerin varlığını kabul etmiş ve onları kullanmıştır. Bazı Arap dil grameri kitapları özel olarak illetler konusunu ele alıp bu doğrultuda tasnif edilmişlerdir. Kutrub (ö. 206/821)'un *el-'İlel fi'n-Nahv,* ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/948), *el-Îdâh fî 'ileli'n-Nahv* adlı eserleri ile İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis* adlı eseri illetler konusunun ele alınıp yazıldığı nahiv kitaplarının ilk örnekleridir. Öte yandan Ebû 'Alî Muhammed b. el-Mustenîr (ö. 206/821), Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö. 248/862), İbn Keysân Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 320/932), Ebû Ali Hasan b. 'Abdillah el-İsfahânî (ö. 322/934), Ebu'l-Hasan Muhammed b. 'Abdillah en- Nahvî (İbnu'l-Varrâk) (ö. 381/991) ve benzerleri, nahiv ilminde illetlerle ilgili eserler kaleme alan dilciler arasında zikredilebilir.[255]

---

[250] Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdukkâdir er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, Beyrut 1995, s. 189; Ebu'l-Fadl Camâluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru'l-İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1996, c. 9, s. 367.

[251] Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, **Kulliyyât,** Dâru'n-Neşr, Beyrut 1998, s. 250; Ebu'l-Kâsım ez-Zeccacî, **el-Îdâh fî 'İleli'n-Nahv,** nşr. Mazin el-Mubârek, Beyrut,1986, s. 64-65; Mehmet Cevat Ergin, "**Arap Dilinde Nahiv İlletleri Üzerine**", Marife, yıl 9, sy. 1, Bahar 2009, s. 159.

[252] el-Kefevî, **Kulliyyât,** s. 250.

[253] Muhammed Haşim Abduddâim, **"et-Ta'lil 'İnde'n-Nûhât",** Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turâsi'l-İslâm, Beyrut 1980, c. 3, s. 135.

[254] Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, **el-Îdâh fî 'İleli'n-Nahv**, nşr. Mâzin el-Mubârek, Beyrut 1986, s. 64-65.

[255] Ergin**, el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb**, s. 105.

Zeynelabidin Çiçek ise, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eserinde illetlere yer vermiş ve bunları monoton bir tarzda vermekten çok kuralların niçin ve nasıl olduğuna önem vererek açıklayan bir yol izlemiştir. Bundan dolayı eser, birinci derecedeki illetler bakımından zengindir. *el-Mesâilu'l-Maksûde*'de yer alan illetler, genellikle bir nahiv ıstılahının hangi sebepten dolayı o şekilde isimlendirildiği konusunda yoğunlaşmıştır. Çiçek, şerhte yer alan birçok nahiv ıstılahatın neden böyle isimlendirildiğine yer vermiştir. Bunu yaparken genellikle وَتُسَمَّى ... لِأَنَّ *"...bu şekilde isimlendirilmiş çünkü..",*[256] وَإِنَّمَا سُمِّيَتْ .. لِأَنَّ *"neden böyle isimlendirilmiş çünkü.."*[257] vb. ifadeler kullanır.

İncelemekte olduğumuz eserde geçen bütün illetleri burada incelemek çalışmamızın sınırlarını aşacağından aşağıda iki örneğe yer verilmiştir.

**Birinci Örnek** (hurufu muşebbehu bi'l-fiilin neden bu şekilde isimlendirildiği hakkında):

(وثاني الأنواع) من العوامل السّماعية (حروف) وتسمّى الحروف المشبّهة بالفعل لتضمّنها معناه ولكونها مبنيةً على الفتح لكون حروفها ثلاثاً فصاعداً.

*"Sema'i olan amillerin ikinci çeşidi ise, bazı harflerdir. Bunlara fiile benzeyen harfler denilir. Çünkü bunlar fiilin manasını barındırıyorlar. Öte yandan üç ve daha fazla harfli oldukları için bunlar da fiil gibi fetha üzerine mebnidir."*[258]

**İkinci Örnek** (Sıfatu'l-muşebbehenin neden böyle isimlendirildiği hakkında):

الصّفة المشبّهة: وهو ما ا شتقّ من حدث لازم لمن قام به الحدث. وإنّما سمّيت مشبّهةً لأنّ لها شبهاً ب(اسم الفاعل) لفظاً ومعناً في الدّلالة على قيام الحدث بالذآت و(في الجمع) ومقابليه (والتّذكير والمقابل) وهو التّأنيث.

[256] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 16.
[257] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 47.
[258] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 16.

*"Sıfatu'l-muşebbehe: Geçişsiz bir fiilin mastarından türetilendir. Bunun müşebbehe diye adlandırılmasının sebebi lafız ve mana açısından fiilin zatiyle kaim olduğuna dair ona ait ism-i fâil ile ilgili bir benzerliğinin olmasındandır. Ayrıca hem tesni, cemi' hem de erilik ve dişilik bakımından fâile benzemesi de sıfat-ı müşebbehe şeklinde adlandırılmasının bir sebebidir."*[259]

Öte yandan Çiçek, örnek olarak verdiği neredeyse bütün cümlelerin i'rabını yapıp i'rablarda illetlere değinmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız veya inceleme imkânı bulamadığımız örnekler dikkat alındığında, Çiçek'in şerhte, konuları sadece aktarmakla kalmayıp aynı zamanda onların ta'lillerini de önemsediği açıkça görülür.

## 2.10. TERCİH ETTİĞİ GÖRÜŞLER

Bu bölümde, *el-Mesâilu'l-Maksûde*'de yer alan değerlendirmelerden yola çıkılarak, öncelikle Çiçek'in Arap dil ekolleri arasındaki ihtilaflı konularda hangi ekolün görüşüne katıldığı, hangisini eleştirdiği, daha sonra Arap dilciler arasındaki ihtilafları değerlendirmesinde hangi dilciye katılıp hangisine katılmadığını kısaca ele alacağız.

### 2.10.1. Basra ile Kûfe Nahiv Ekolleri Arasındaki İhtilaflar ve Çiçek'in Tercihleri

Zeynelabidin Çiçek Hoca, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhte yedi yerde Basra ile Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafları ele almış ve bunları değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu ihtilafların altısında Basra Ekolü'nün görüşlerini desteklerken birinde Kûfe Ekolü'nün görüşüne katılmıştır. Bu tercihinin en büyük sebebi Basra Ekolü'nün görüşlerinin Kûfe Ekolü'ne göre daha yaygın olması ve hatta zaman içerisinde nahiv ilminin genel kabul görmüş kuralları haline gelmiş olmasındandır. Burada öncelikle Basralıların görüşünü desteklediği konuları ele alacağız ardından Kûfelilerden yana tercihini zikredeceğiz.

[259] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 47.

### 2.10.1.1. Birinci Örnek:

مِنْ harfinin nerelerde zaid gelebileceği konusunda Basra ile Kûfe ekolleri arasında ihtilaf vardır. Basralılar, مِنْ harfinin zaid olarak gelebilmesi için iki şart öne sürmüşlerdir; Birincisi مِنْ'in mecrurunun nekre olması, örnek: مَا قَامَ مِنْ أَحَدٍ "hiç kimse ayağa kalkmadı", ikincisi ise مِنْ'den önce nefy veya şibh-i nefy'nin (istifham gibi) geçmesi lazım, örnek: هَلْ جَاءَ مِنْ أَحَدٍ ,مَا جَاءَ مِنْ أَحَدٍ. Kûfeliler ise ondan sonra muceb bir kelime bile gelse مِنْ zaid olarak gelebilir diyorlar örnek:قَدْ كَانَ مِنْ مَطَرٍ.[260]

Çiçek de şerhte bu konuya değinmiş ve Basra Ekolü'nün görüşünü tercih etmiştir. Çiçek'in bu konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

(ولا يخلّ) أصل المعنى (طرحها إن تزد) في النّفي والإستفهام وشبههما مثل زيادتها في النّفي نحو: (ما جائني من أحد). وفي الإستفهام كقوله تعالى: {هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ}[261] هذا عند البصريّين. وخالفهم الكوفيّون بزيادتها في الإيجاب مستدلّين بقوله تعالى: {يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ}[262] وفيه ما فيه.

*"Eğer مِنْ harfi nefi, istifham veya benzerlerinden sonra zaid olarak gelirse atılması manayı bozmaz. Nefye örnek: مَا جَائَنِي مِنْ أَحَدٍ burada ما nefi harfidir. İstifhama örnek: هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ burada هَلْ istifham harfidir. Bu her iki durumda da مِنْ zaiddir ve atıldığında mana bozulmaz, bu Basralıların görüşüdür. Kûfeliler ise olumlu cümlede de مِنْ zaid olarak gelebileceği konusunda Basralılara muhalefet etmişler Örnek: يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ ancak bu, yerinde bir görüş değildir."*[263]

### 2.10.1.2. İkinci Örnek:

Basralılar ile Kûfeliler'in ihtilafa düştükleri bir başka konu hurûfu'l-muşebbehu bi'l-fiil (inne ve benzerleri) konusudur. Bu harflerin amelleri konusunda, Basralılar; bunların fiile benzemeleri münasebetiyle fiilden sonra gelen isimler gibi

---

[260] Cemaluddîn b. Hişâm el-Ensârî, **Muğni'l-Lebîb**, Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, byy., bty., c. 2, s. 17.
[261] **Kur'an-ı Kerim,** Fatır, 35/3.
[262] **Kur'an-ı Kerim,** el-Ahkaf, 46/31.
[263] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 9.

marfu‘ ve mansûb olur. Kûfeliler ise, bunların isimleri nasb etme konusunda Basralılarla aynı görüşte olsalar bile, haberin bu harflerle değil de haber olmaları nedeni ile merfu‘ olduğu görüşündeler.[264]

Bu konuyla ilgili Çiçek şu ifadelere yer verir:

وتسمّى الحروف المشبّهة بالفعل لتضمّنها معناه ولكونها مبنية على الفتح لكون حروفها ثلاثا فصاعداً (تَسْدَى) أي يحسن إليها (العمل الفرعيّ للمعدّي) وهو تقديم المنصوب على المرفوع بخلاف الأصليّ لأنّه بالعكس (عدّتها في ستّة) أحرف (قد انحصر) بالاستقراء (ناصبة لاسم وترفع الخبر) عند البصريّين، وعند الكوفيين تعمل في الأوّل فقط.

*“Bunlara fiile benzeyen harfler denir çünkü bunlar hem fiil manasını barındırır hem de fiil gibi fetha üzerine mebni olup fiil gibi üç ve daha fazla harflidir. Bunlara fer‘i amel yaraşır o da ismini nasb haberini raf‘ etmektir, asli amel ise ismini ref‘ haberini nasb etmektir. Bunlar altı harfler, Basralılara göre ismi nasb, haberi ref‘ eden bizzat bunlardır, Kûfelilere göre ise bunlar sadece ismi nasb eder.”*[265]

### 2.10.1.3. Üçüncü Örnek:

Basra ve Kûfe Ekollerinin ihtilaf ettikleri bir başka konu; كَانَ ve benzerlerinin amelleri konusudur. Basralılar, bu fiillerin isimlerinin merfu‘ haberlerinin mansûb olması bu fiiller sebebiyle olduğunu söylerken, Kûfeliler ise haberin bu fiillerle mansûb olması konusunda Basralılara katılmışlardır. İsimlerinin merfu‘ edilmesi konusunda ise muhalefet etmişler. Zira Kûfeliler, bu fiillerin isimlerinin raf‘ı daha önce ne ile ise, كَانَ ve benzerleri geldikten sonra da aynı şeyle olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çiçek, *el-Mesâilu’l-Maksûde* adlı şerhinde bu konuya değinmiş ve Basra Ekolünün görüşlerini tercih etmiştir. Bu konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

---

[264] Abdullah b. Ahmed b. Ali el-Fakihî, **Mucîbi’n-Nidâ ila Şerhi Katri’n-Nedâ**, İrşad Kitapevi, Midyat, bty., c. 1, s. 29.
[265] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 16.

(وعاشر الأنواع) من الأنواع السماعيّة (أفعال تقع ناقصةً) وإنّما سمّيت ناقصةً لأنّها (لا تكتفي بما ارتفع) أي لا تتمّ بالمرفوع بل تفتقر إلى المنصوب (فترفع اسمًا ثمّ تنصب الخبر) عند البصريّين. وأمّا الكوفيّون فقد ذهبوا إلى اعمالها في المنصوب فقط.

*"Sema'i amillerin onuncusu nakıs olarak gelen fiillerdir. Bunlara nakıs denilmesinin sebebi; bunların normal fiil gibi sadece merfu' ile yetinemeyip, mansûba da ihtiyaç duymalarıdır. Bu fiiller, isimlerini ref' haberlerini nasb ederler. Bu, Basra Ekolü'nün görüşüdür. Kûfe Ekolü ise bunları amellerinin sadece haberi nasb etmede geçerli olduğu ileri sürerler."*[266]

### 2.10.1.4. Dördüncü Örnek:

Basra ve Kûfe Ekolü âlimlerin ihtilaf ettikleri bir başka konu مَازَالَ ve benzerlerinin haberlerinin kendilerinden önce gelip gelememesi konusudur. Basralılar; haberleri onlardan önce gelemez. Çünkü ما nefi içindir, nefyin de istifham edatı gibi başta gelmesi gerekir. Öte yandan nefi harfi kendisinden önce gelen isimde amel etmez. Kûfeliler; haberleri onlardan önce gelebilir. Çünkü مَازَالَ, fiili değil fiille olan şeyi nefyediyor. Öte yandan zaten burada nefi yoktur çünkü زَالَ de nefi içindir ما da nefi içindir nefyin başında nefi gelince icab olur.[267]

Çiçek, bu konuya değinmiş, konuyla ilgili ifadesi şöyledir:

[تنبيه] يجوز تقديم خبر هذه الأفعال على اسمها وعليها إلّا ما في أوّلها ما، نافية كانت أو مصدرية فإنّه لا يجوز تقديم خبرها عليها فقط خلافًا للكوفيّين.

*"Uyarı! Bu fiillerin haberleri hem isimlerinden hem de kendilerinden önce gelebilir. Ancak fiilin başında ما harfi varsa ister nâfiye ister masdariyye olsun bunların haberleri isimlerinden önce gelebilir; ama kendilerinden önce gelemez.*

[266] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 34.
[267] Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbn Mâlik**, İslami Kitaplar Naşiri, Midyat, bty., c. 1, s. 233.

*Kûfeliler ise başında ما bile olsa bu fiillerin haberleri kendilerinden önce gelebilir demişler."*[268]

### 2.10.1.5. Beşinci Örnek:

Basra ve Kûfe Ekollerinin ihtilafa düştükleri bir başka konu نِعْمَ ve بِئْسَ'nin fiil mi yoksa isim mi oldukları konusudur. Basralılar, bunların çekimsiz fiil olduğunu söyler ve buna üç delil getirirler; Birincisi: fiiller gibi bunlara da zamir bitişir. نِعْمَا رَجُلَيْنِ, نِعْمُوا رِجَالًا örnekleri gibi. İkincisi: tai te'nis (dişilik tası) fiillerin sonuna bitiştiği gibi bunların da sonuna bitişir. Örnek: بِئْسَتِ الْمَرْأَةُ نِعْمَتِ الْمَرْأَةُ, Üçüncüsü: mazi fiillerde olduğu gibi bunlar da fetha üzere mebnidirler.[269] Kûfeliler, bunların isim olduğunu iddia eder ve beş delil öne sürerler. Birincisi: sadece isimlere has olan cer harflerinin bunların başında gelmesi أَلَسْتُ بِنِعْمَ الجَارِ.. şiirdeki örnek gibi. İkincisi: Araplar يَا نِعْمَ الْمَوْلَى diyerek başına isimlere has olan nida harfini getiriyorlar. Üçüncüsü: fiillerde olduğu gibi bunları zaman ifade eden kelimelerle zikredilmemesi örneğin نِعْمَ الرَّجُلُ أَمْسِ denmez. Dördüncüsü: bunlar çekimsizdirler. Eğer fiil olsalardı diğer fiiller gibi çekimli olurdular. Beşincisi: Araplar bazen نَعِيمُ الرَّجُلُ زَيْدٌ diye kullanıyorlar. Hâlbuki biliyoruz ki çekimlerde فَعِيلْ vezninde bir fiil yoktur.[270]

Çiçek, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde bu konuya temas etmiş ve Basra Ekolü'nün görüşünün sahih olduğunu söyleyerek bu görüşü tercih etmiştir. Bu konuyla ilgili ifadeleri şöyledir:

ثمّ أنّهما فعلان على الأصحّ للحوق تاء التّأنيث السّاكنة بهما. وعند الكوفيّين اسمان لدخول الجار عليهما.

---

[268] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 38.

[269] İbnu'l-Enbârî, **el-İnsâf**, s. 97-99; Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber el-Muberrid, **el-Muktadab,** nşr. Muhammed Abulhâlık 'Udeyme, Kahire 1993, c. 2, s. 141; İbn Yaîs, **Serhu'l-Mufassal**, c. 7, s. 127; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, **el-Luma' fi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, (Bu bilgi al-mostafa.com internet sitesisinden alıntıdır.03.07.2016), s. 43.

[270] Cemâluddîn b. Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2014, s. 33-34; Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh**, c. 2, s. 75; Bahâuddîn Abdullâh b. Abdurrahmân İbn 'Akîl el-Hâşimî, **Serhu İbn 'Âkîl**, c. 3, s. 131; Abdullah Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, **Kîtâbu't-Tebyîn 'an Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,** nşr. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-'Useym'in, Beyrut 1986, s. 191.

*"Bu ni'me ve bi'se sahih görüşe göre fiildir; çünkü sadece fiillerde gelebilen sakin olan müenneslik tâsı bunlara bitişiyor. Kûfelilere göre ise, bunlar isimdir. Çünkü sadece isimlerin başına gelebilen cer harfleri bunların başına gelebiliyor."*[271]

**2.10.1.6. Altıncı Örnek:**

Mübteda ve haberi raf' eden amilin ne olduğuyla ilgili ihtilaflar ele alınacaktır. Kûfe Ekolü, mübteda haberi, haber de mübtedayı merfu' eder demişler. Delillerini ise şu şekilde getiriyorlar; *"Bizim, mübtedayı haber, haberi mübteda raf' eder dememizin sebebi, mübtedanın habersiz, haberin mübtedasız olamamasındandır. Çünkü ikisi birlikte olunca ifade edilen kelam olabiliyor. Örneğin* زَيْدٌ أَخُوكَ *dediğinde her iki kelimeyi birlikte zikretmedikçe kelam olmaz. İkisinin birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğinden her birinin diğerinde amel ettiğini söyleriz. Ayrıca bunun başka benzerleri de var, örneğin;* ( أَيًّامَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى) *"Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayetinde en güzel isimler O'nundur."* [272] *burada* (أَيًّا مَا) (تَدْعُوا) *ile mansûb olurken,* (تَدْعُوا) *de* (أَيًّا مَا) *ile meczum olmuştur."*[273]

Basra Ekolü ise, mübtedanın ibtida (manevi amil) ile merfu' olduğunu söylerken haberin ne ile merfu' olduğu konusunda ihtilafa düşmüşler. ez-Zemahşerî ve İbnu'l-Hâcib'in de aralarında bulunduğu bir grup âlim, haberin de mübteda gibi ibtida ile merfu' olduğunu söylemişler. Sîbeveyhi'nin aralarında bulunduğu bir grup ise mübtedanın ibtida ile haberin de mübteda ile merfu' olduğunu dile getirmişler. Aralarında el-Muberrid'in olduğu bir başka grup ise, mübtedanın amili ibtida iken haberin amili mübteda ve ibtida beraberdir demişler.[274] Basra Ekolü delilini şu şekilde getiriyor; *"Bizim, burada mübtedanın amili lafzi amillerin olmadığı ibtidadır dememizin sebebi, buradaki amil ateşin yakması, kılıcın kesmesi gibi hissi şeylerden olmamasındandır. Burada delalet vardır delalet de bir şeyle olabileceği gibi bir şey olmadan da pekâlâ olabilir. Örneğin, elinde beyaz iki elbise var ve sen bunları birbirinden ayırmak istiyorsun birini kırmızıya boyadın mı otomatik olarak beyazı da*

[271] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 40.
[272] **Kur'an-ı Kerim,** İsra, 17/110.
[273] el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbni Mâlik**, c. 1, s. 194.
[274] el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbni Mâlik**, c. 1, s. 193.

*kırmızıdan ayırmış olursun. Burada da durum aynı şekildedir mübtedada amel eden şeyi tespit ettiğinde haberin amilini de tespit etmiş olursun."*[275]

Zeynelabidin Çiçek Hoca, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde bu konudaki ihtilaflara değinmiş ve Basra Ekolü'nden Sîbeveyhi'nin içinde bulunduğu grubu tercih etmiştir. Çiçek'in bu konuyla ilgili aktarımı şöyledir:

(والشّيخ) عبد القاهر الجرجاني (في عامل هذين) أي المبتدأ والخبر (يرى كونهما) أي كون المبتدأ والخبر (مبتدأً وخبرًا، لكنه) أي قول الشّيخ هذا (معترض وانتقدا). بأنّ أقوى العوامل لا يعمل عملي رفع فكيف الأضعف. (والحق) ما ذهب إليه سيبويه من أنّ (رفع المبتدأ بالإبتداء) وهو التجرّد عن العوامل اللّفظية، (أمّا الّذي يعمل في رفع الخبر) عنده (ف) هو (المبتدا وثمّ) أي في بيان عاملهما (أقوال أخر) فقال الزّمخشريّ وابن الحاجب: العامل فيهما هو الإبتداء وانتقد هذا القول أيضًا بالانتقاد السّابق. وقال الكوفيّون: ترافعا. وقال المبرّد: المبتدأ مرفوع بالإبتداء والخبر مرفوع بالإبتداء والمبتدء كليهما.

*"Şeyh Abdulkahir el-Curcânî'nin; mübteda ve haber olma durumunu mübteda ve haberin amili olarak görmektedir. Fakat onun bu görüşüne itiraz edilmiştir. En kuvvetli amil bile tek seferde yapamadığı iki ref' amelini, zayıf olan bir amil nasıl yapsın. Doğru olan görüş Sîbeveyhi'nin kabul ettiği görüşüdür. O da mübtedanın lafzi amillerden soyutlanmasıdır. Sîbeveyhi'ye göre haberde amel eden ise bizzat mübtedanın kendisidir. Mübteda ve haberin amilleriyle ilgili başka görüşler de var. Zemahşerî ve İbnu'l- Hâcib'e göre; hem mübtedada hem de haberde amel eden ibtidadır. Ancak, yukarıda zayıf bir amil iki ref' ameli yapmaz diye ifade ettiğimiz eleştiri aynen burada da geçerlidir. Kûfeliler; mübteda haberde, haber de mübtedada amel eder demişler. el-Muberrid ise; mübtedanın ibtidayla merfu' olduğu, haberin ise hem mübteda hem de ibtida ile merfu' olduğunu ifade etmiştir."*[276]

[275] el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbni Mâlik**, c. 1, s. 193.
[276] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 49.

#### 2.10.1.7. Yedinci Örnek:

Basra ile Kûfeli âlimlerin ihtilaf ettikleri bir başka konu da muzari‘ fiilini ref eden amilin ne olduğudur. Basralılar; muzari‘ fiilinin isim yerine geçtiğini ve ondan dolayı merfu‘ olduğunu iddia ederler. Örneğin: زَيْدٌ يَضْرِبُ’daki يَضْرِبُ, زَيْدٌ ضَارِبُ’daki ضَارِبُ yerine geçmiştir. Kûfeliler ise; merfu‘ olmasının sebebini, başında nasıb ve cazimden hiçbirisinin olmaması şeklinde açıklarlar. Örneğin başında لَنْ olsaydı mansûb, لَمْ olsaydı meczûm olurdu. Onlar olmayınca merfu‘ olmuştur.[277]

Çiçek, burada nâzıma katılarak bu konunun Basralılar gibi olmadığını savunmuş, Kûfelilerin görüşüne katılmıştır. Bu konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

وثانيهما العامل في الفعل المضارع (و) هو (لا) كما ذهب إليه البصريّون واختاره الشيخ من أنّ عامله (حلوله محلّ الاسم) أي وقوعه موقعه، (بل) عامله على ما ذهب إليه الكوفيّون (الخلوّ من أدات الجزم والنّصب).

*“İkincisi muzari‘ fiilinin amili konusudur. Bunun merfu‘ olmasının sebebi Basralılar ile eş-Şeyh Abdulkahir el-Curcanî’nin iddia ettiği gibi isim yerine geçmesinden dolayı değildir. Bunun merfu‘ olmasının sebebi Kûfelilerin söylediği gibi başında cezim ve nasb edatının olmamasıdır.”*[278] Bu konuda el-Berzencî’ye uymuştur.

### 2.10.2. Nahiv Âlimleri Arasındaki İhtilaflar ve Çiçek’in Tercihleri

Bir önceki başlıkta Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilaflar ve Çiçek’in bu ihtilaflar ilgili tercihlerini ele almıştık. Burada ele alacağımız konu, nahiv âlimleri arasında cereyan eden ihtilaflar ve Çiçek’in bunlar arasındaki tercihleri olacaktır.

#### 2.10.2.1. Birinci Örnek:

Besmelenin başındaki ب harfinin hangi manaya geldiği konusudur. Nahiv âlimleri bu harfin manası konusunda ihtilafa düşmüşler. Bazıları, Besmelenin başındaki ب musahabe (birliktelik) içindir, istiane (yardım dileme) için olamaz

[277] İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ**, s. 65.
[278] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 50.

derler. Çünkü yardım ancak Allah'ın zatından dilenir isimlerinden değil. İstiane için olan "ba" harfi ise alet olan şeyin başında gelir, örneğin كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ *"Kalemle yazdım."* Eğer burada isti'ane içindir desek Allah'tan değil de Allah'ın isminden yardım dilemiş oluruz ki bu da edep dışıdır. Bazıları ise, *"ba"* istiane içindir. Burada Allah'ın İsminden maksat Allah'ın zatıdır demişler. Nasıl böyle olmasın; Hz. Peygamberin hadisi şerifte emrettiği gibi وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللهِ *"Sen yardım dileceğin zaman Allah'tan dile."*[279] Kaldı ki isim müsemmaya delalet eder.[280]

Çiçek, bu konuda birinci grubun görüşlerine katıldığını ve nâzımın da içinde bulunduğu ikinci grubun görüşlerinin tercih edilmediğini aktarır. Çiçek'in bu konudaki sözleri şöyledir:

(ولاستعانة كباء بسملة) أي بسم الله الرحمن الرحيم على القول المرجوح، والرّاجح أنها للمصاحبة كما قال الأستاذ سعيد النورسي في قزل إيجاز أي الإيجازالأحمر شرح السّلم في المنطق.

*"*(Nâzım): *Besmele yani Bismillahirrahmanirrahim'in başındaki "ba" istiane (yardım dileme) içindir. Bu, tercih edilmeyen görüştür. Tercih edilen görüş, Üstad Said Nursî'nin mantık ilminde Sülem üzerine yazdığı Kızıl-Îcâz adlı şerhinde belirttiği gibi "ba" harfinin musahabe için olmasıdır."*[281]

### 2.10.2.2. İkinci Örnek:

Cer harflerinden olan ك harfinin zahir isimden önce geldiği gibi zamirden önce gelip gelmemesi konusundaki ihtilaftır. Aslında bu konunun pek de ihtilaflı bir konu olduğu söylenemez. Çünkü el-Ferrâ (ö. 207/822) dışındaki tüm dilciler, ك harfinin zahir isme has olduğu, zamire ise sadece zaruret halinde gelebileceği konusunda müttefiktirler. Zaten Çiçek'in aktardığı gibi el-Ferrâ da delilini şiir ile getiriyor.[282] Çiçek, bu konuyu şöyle aktarır:

---

[279] Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **el-Câmi'u's-Sahîh,** Mektebetu Mustafa el-Babî, Mısır 2010, İman, 4/ 2516.

[280] İbrahim b. Muhammed el-Bâcûrî, **Tuhfetu'l-Mûrîd şerhu Cevhereti't-Tevhîd,** Dar'ül-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 2-3.

[281] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 7.

[282] Celaleddin es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi'l-Cem'i'l-Cevâmî'** (nşr. Ahmed Şemsuddîn), Beyrut 1998, s. 195.

(والكاف للتشبيه) أي لتشبيه متلوّها بتالها وتختصّ بالظّاهر (نحو أسرى إلى حبيب وجهه كالقمر ليلة البدر) وهي ليلة الرّابعة عشر، خلافًا للفرّاء متمسّكًا بقول الشّاعر: ولا ترى بعلًا ولا حلائلا ـ كه ولا كهنّ إلّا حاظلا.

*"Kaf teşbih (benzetme) içindir. Yani kendisinden önce geleni kendisinden sonra gelene benzetir ve bu sadece zahir isimlere hastır örnek:* أَسْرَى إِلَى حَبِيبٍ وَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ *"Yüzü dolunaya benzeyene yürüdü"* (burada ك zahir isim olan kamerden önce gelmiş). *Ancak el-Ferrâ,* ك *harfinin zahir isimin başına gelebileceği gibi zamirin de başına gelebilir diyor ve* "ولا ترى بعلًا ولا حلائل ﴿كه ولا كهنّ إلّا حظلا *beytini delil olarak getiriyor.* (Burada "kaf" zamir olan "hu" ve "hünne"'den önce gelmiş). [283]

### 2.10.2.3. Üçüncü Örnek:

لَوْلَا dan sonra gelen zamirin durumu hakkındaki ihtilaf ele alınmıştır. Arap dilinde az da olsa لَوْلَايَ، لَوْلَاكَ، لَوْلَاهُ diye "levla"dan sonra muttasıl zamirin geldiği görünmektedir. Dilciler bu zamirin dil açısından cümle içerisinde kendisine nasıl bir yer edineceğine dair ihtilaf etmişler. Sîbeveyhi ve cumhûra göre, nasıl حَتَّى ve ك harfleri sadece zahir isimleri cer ediyorlarsa لَوْلَا da sadece zamirleri cer ediyor. Bu لَوْلَا bir şeye müteallik değildir kendisinden sonra gelen zamir mahallen mübtedadır haberi hazfedilmiştir. el-Ahfeş ise; buradaki zamir mübtedadır ve bu لَوْلَا cârre değildir demiş. Ayrıca merfu' zamir yerine mecrur zamir getirilmiş olduğunu ifade ederek gerekçe olarak مَا أَنَا كَأَنْتَ، لَا أَنْتَ كَأَنَا örneklerini göstermiştir. Ona göre, nasıl كَ'den sonra mecrur zamir merfu' şekilde gelmişse, burada da tersi olmuştur.[284]

Zeynelabidin Çiçek Hoca, şerhinde bu konuya değinmiş ve o da nâzım gibi Sîbeveyhi'nin görüşlerine katılmıştır. Çiçek, konuyu şöyle aktarır:

[283] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 13.
[284] İbn Hişâm el-Ensârî, **Muğni'l-Lebîb**, c. 1, s. 216.

(و)خفضت (لولا) عند سيبويه (في نحو: لولاي ولولاك وفي لولاه خفض المبتدا) وهو الضّمير المجرور (بها) أي بكلمة لولا (اصطفي) أي اختير، خلافا للأخفش لاختياره استعارة المجرور للمرفوع وهو المبتدأ، والخبر مقدّر بعام عندهما.

*"Sîbeveyhi (لولاي، لولاك، لولاه) örneklerindeki zamirin mübteda olduğunu ve (لولا) "levla" ile mecrur olduğu görüşünü tercih etmiştir. Ancak el-Ahfeş böyle düşünmüyor. Ona göre mübteda olan merfu' zamir yerine mecrur zamir getirilmiştir. Her ikisine göre de haber mukadderdir."*[285]

**2.10.2.4. Dördüncü Örnek:**

Burada إِنَّ'nin benzerlerinden olan كَأَنَّ'nin bir harf mi olduğu yoksa iki harften mi meydana geldiği ihtilafı ele alınmıştır. el-Fâkihî (ö. 353/964); Cumhur'a göre benzetme manasında olan ك ile tek'id manasına gelen إِنَّ'den mürekkeptir daha tahfif için إِنَّ'nin hemzesi meftuh olmuştur. كَأَنّ'nin tek başına basit bir harftir çünkü harfte asıl olan mürekkeb olmamasıdır şeklindeki görüşün zayıf olduğunu aktarır.[286] el-Eşmûnî (ö. 900/1495) ise; sahih görüşe göre basit bir harftir. Ancak kaf ve inne'den mürekkebtir diyen bir görüşün de olduğunu aktarır.[287]

Çiçek, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eserinde ikinci görüşü tercih ediyor. Bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

كأنّ حرف بسيط على الأصحّ، وذهب الخليل والأخفش إلى أنّها مركّبة من الكاف وإنّ المكسورة ثمّ فتحت الهمزة بعد التركيب.

*"Sahih görüşe göre كَأَنَّ bütün olarak basit bir harftir. Ancak el-Halil ve el-Ahfeş, bunun (teşbih) kaf'ı ve meksûr inne'den mürekkeb olduğunu ileri sürerler. İkisi bir araya geldikten sonra (tahfif için) inne'nin hemzesi meftûh olmuştur."*[288]

---

[285] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 15.
[286] el-Fakihî, **Mucîbi'n-Nidâ ila Şerhi Katri'n-Nedâ**, c. 2, s. 26-27.
[287] el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbni Mâlik**, c. 1, s. 271-272.
[288] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 17-18.

**2.10.2.5. Beşinci Örnek:**

Bu bölümde inne ve benzerlerinin amelleri ile ilgili ihtilafı ele alacağız. Bilindiği üzere inne ve benzerleri altı harf olup bunlar mübteda ve haberin üzerine dâhil olup bunların amellerini nesh ederler. Mübtedayı mansûb yaparak kendilerine isim, haberi yeni bir ref‘ ile merfu‘ ederek kendilerine haber yaparlar. Ancak Araplardan, bu harflerle hem mübtedayı hem de haberi mansûb yapan bir grubun olduğu nakledilir. İşte bu grubun nasb ettiği haberin neyle mansûb olduğu hakkında dilciler arasında ihtilaf vardır. Cumhur, bunun mukadder bir cümleye hal olduğunu söylerken, el-Kisâî (ö. 189/804), bunun mukadder bir şeye haber olduğunu ileri sürer.[289]

Çiçek, esrinde bu konuya değinerek her iki görüşü zikrettikten sonra isteyen istediği görüşe katılabilir diyerek bu konuda nâzım ile aynı görüşte olduğunu göstermiş ve her iki görüşe de aynı mesafede yaklaşmıştır. Çiçek'in bu konuyla ilgili sözleri şöyledir:

(وبعد هذه الحروف) قد نصب مبتدأً وخبرًا بعض العرب كقول الشّاعر: [إذا اسْوَدّ جُنْحُ اللّيْلِ فَلْتَأْتِ وَلْتَكُنْ . خُطَاكَ خِفَافًا إنَّ حُرّاسَنَا أسَدًا] (ومن يشأ تأويله) كما أوّله السّكاكي والجمهور (فليضمر من بعد الإسم) خبرًا (ناصبًا للخبر) عند البعض إمّا على الحالية كما عند الجمهور أي تلقّاهم أسدًا، أو الخبريّة للمضمر كما عند الكسائي أي كانوا أسدًا.

*"Bazı Araplar; şu şiirde olduğu gibi, [إذا اسْوَدّ جُنْحُ اللّيْلِ فَلْتَأْتِ وَلْتَكُنْ . خُطَاكَ خِفَافًا إنَّ حُرّاسَنَا أسَدًا] bu harflerden sonra gelen mübteda ve haberi nasb ederler. Artık* es-Sekkâkî (ö. 626/1228) *ve Cumhur'un yaptığı gibi isimden sonra bir haber takdir etsin o takdir ettiği haber mezkûr haberi nasb etsin. Mezkûr olan haber, ya Cumhur'un dediği gibi mukadder olan kelimeye hal olur, ya da el-Kisaî* (ö. 189/804)*'nin dediği gibi mukadder olan kelimeye haber olur."*[290]

[289] el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyeti İbni Mâlik** c. 1, s. 269.
[290] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 18-19.

### 2.10.2.6. Altıncı Örnek:

Burada muzari‘ fiili nasb eden harflerden biri olan لَنْ’in aslının ne olduğu üzerine yapılan ihtilaf ele alınacak. Bilindiği üzere doğrudan muzari‘ fiili nasb eden harfler dört tanedir. أَنْ . لَنْ . كَيْ . إِذَنْ Bu harflerden biri olan لَنْ’in aslının ne olduğu konusunda Arap dilcileri ihtilaf etmişlerdir. el-Ferrâ (ö. 207/822)’a göre, لَنْ’in aslı لا dır elif nun’a kalb olmuştur. el-Halil ve el-Kisâî’ye göre, bunun aslı لَاأَنْ dir. Önce tahfif için hemze hazfediliyor ardından iki sakin yan yana geldiği için elif hazfediliyor. Ancak Cumhur ve Sîbeveyhi bu iki görüşü de reddederek şöyle diyorlar: el-Ferâ’nın iddia ettiği gibi aslı لا “lâ” değildir çünkü bilinen bir gerçek var o da elifin nuna değil nunun elife kalb olmasıdır. Örneğin; (لنسفعًا)[291] (ليكونًا ).[292] el-Halil ve el-Kisâî’nin öne sürdüğü gibi aslı لَاأَنْ de değildir. Çünkü زَيْدًا لَنْ أَضْرِبَ örneğinde olduğu gibi biliyoruz ki لَنْ’in mamulünün mamulü kendisinden önce gelebilir. Hâlbuki أَنْ’de böyle bir şey söz konusu değildir.[293]

Çiçek, *el-Mesâilu’l-Maksûde* adlı eserinde bu konudaki ihtilafa değinmiş, bu görüş daha sahihtir diyerek Cumhur ve Sîbeveyhi’nin görüşlerine katılmıştır. Çiçek, bu konuyu şöyle aktarır:

والثّانية لَنْ حرف بسيط عند سيبويه وهو الأصحّ، مركّب عند الخليل والفرّاء أصله لاأن عند الأوّل، لا عند الثاني.

*“İkincisi لَنْ’dir. Sîbeveyhi’ye göre, bu tek başına basit bir harftir. Sahih görüş de budur. el-Halil ve el-Ferrâ’a göre, mürekkeb bir harftir. el-Halil’e göre, aslı لَاأَنْ dir. el-Ferrâ’a göre ise, aslı لا dır.”*[294]

---

[291] **Kur’an-ı Kerim,** el-Alak, 96/15.
[292] **Kur’an-ı Kerim,** Yûsuf, 12/32.
[293] İbn Hişam el-Ensarî, **Muğni’l-Lebîb**, c. 1, s. 221.
[294] Çiçek, **el-Mesâilu’l-Maksûde,** s. 24.

### 2.10.2.7. Yedinci Örnek:

İki muzari‘ fiili cezm eden edat olan إِذْمَا ile ilgili ihtilaf ele alınmıştır. İki fiili cezm eden edatlar 12 tanedir. Bunlar: ( إِنْ . مَنْ . ماَ . أَيُّ . مَتَى . أَيَّانَ . أَيْنَ . أَنَّى . حَيْثُماَ . كَيْفَماَ . إِذْماَ . مَهْماَ)'dır. Bunların cezm ettiği fiillerin birincisine fiilu'ş-şart, ikincisine ise cezâu'ş-şart denir. Bu edatlar, isim ve harf olma durumlarına göre dört gruba ayrılır. Birincisi; tüm dilcilerin ittifakıyla harf olanlar. Bu sadece إِنْ dir. İkincisi; dilcilerin ittifakıyla isim olanlar. Bunlar dokuz tanedir; (مَنْ . مَا . أَيُّ . مَتَى . أَيَّانَ . أَيْنَ . أَنَّى . حَيْثُمَا . كَيْفَمَا). Üçüncüsü; dilcilerin İsim mi harf mi olduğu konusunda ihtilafa düştükleri ancak sahih görüşe göre, isim olandır. Bu مَهْمَا dır. Dördüncüsü; isim mi harf mi olduğu konusunda ihtilaf ettikleri ancak sahih görüşe göre, harf olandır. Bu da إِذْمَا dır.[295] Biz burada dördüncü gruptan olan إِذْمَا'nın kimler tarafından harf, kimler tarafından isim denilmiş olduğuna bakacağız. Çiçek, iki görüş arasında tercih yapmadan konuyu şöyle anlatır:

والسادسة إذما للزمان بسيط عند سيبويه مركّب عند المبرّد.

*"Altıncısı zaman için olan إِذْمَا dır. Sîbeveyhi, bunun tek başına basit bir harf olduğunu söyler, el-Muberrid ise, bunun mürekkeb bir isim olduğunu söyler."*[296]

### 2.10.2.8. Sekizinci Örnek:

كَانَ ve kardeşlerinin haberlerinin mukaddem olup olamayacağı ile ilgili konu ele alınmıştır. Bu fiillerin haberlerinin üç durumu vardır. Birincisi; Haberin hem fiilden hem de isimden sonra gelmesi, asıl olan da budur. Örnek: (وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا) *"Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*[297] Burada كَانَ fiildir رَبُّكَ kanenin ismidir قَدِيرًا haberidir. İkincisi; haberin fiil ile ismi arasına girmesi, nasıl ki mef‘ul failden önce gelebiliyorsa kane ve kardeşlerinin haberi de isminden önce gelebilir. Örnek:

---

[295] Halid b. Abdullah b. Ebi Bekir El-Ezherî, **Şerhu'l-Ezheriyye ale'l-Âcurumiyye,** Tab‘atu'l-Kubrâ, Kahire 2012, s. 57.
[296] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 29.
[297] **Kur'an-ı Kerim,** el-Furkan, 25/54

(وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ) *"Mü'minlere yardım etmek üzerimizde bir haktır."*[298] Burada كَانَ fiildir نَصْرُ ismidir حَقاً haberidir ve isimden önce gelmiş. Üçüncüsü; Haberin hem isimden hem de fiilden önce gelmesi, Örnek: (أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ) *"Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?"*[299] كَانُوا fiil, كَانُوا'daki و onun ismi يَعْبُدُونَ إِيَّاكُمْ cümlesi haberidir. Burada haberin mef'ulu olan إِيَّاكُمْ hem كَانَ'den hem de isminden önce gelmiştir. Mamul mukaddem oluyorsa amil de mukaddem olabilir demektir.[300]

Bu üçüncü kısımda bazı istisnalar var. Birincisi; başına ما gelen fiiller, bu fiillerin haberleri dilcilerin ittifakıyla mukaddem olarak gelmez. Örneğin لَا اَصْحَبُكَ مَادَامَ زَيْدٌ صَدِيقُكَ cümlesinde kalkıp مَادَامَ'nin haberi olan صَدِيقُكَ'yi مَادَامَ'den önce getirsen o zaman sılanın ma'mulunu mevsulden önce getirmiş olursun. Bu da caiz değildir. Öte yandan eğer hemen دَامَ'den önce getirirsen o zaman mevsul-i harfi olan ما ile sılası olan دَامَ arasına fasıl girmiş olacak ki bu da caiz değildir. İkincisi; Kûfe Ekolü, İbnu's-Serrac (ö.316/929) ve el-Muberrid (ö. 286/900)'in tercih ettiği görüşe göre لَيْسَ'nin de haberi ondan önce gelemez. Dilciler arasında tercih edilen görüş de budur. Çünkü bugüne kadar Araplardan لَيْسَ'nin haberinin kendisinden önce geldiğine dair bir örnek duyulmamıştır. Öte yandan لَيْسَ câmid bir fiil olma yönüyle عَسَى'ya benzer, عَسَى'nın haberi de bütün dilcilerin ittifakıyla mukaddem olmaz.[301]

Çiçek, *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhinde bu konudaki ihtilafa değinmiş, dilcilerin aksine Kûfe Ekolü, İbnu's-Serrâc ve el-Muberrid'in görüşüne katılmamış. Çiçek'in konuyla ilgili sözleri şöyledir.

---

[298] **Kur'an-ı Kerim,** er-Rûm, 30/47.
[299] **Kur'an-ı Kerim,** Sebe', 34/40.
[300] İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, s. 145.
[301] Mustafa el-Ğalayinî, **Cami'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, c. 2, s. 198; el-Fakihî, **Mucîbi'n-Nida ila Şerhi Katri'n-Nedâ**, c. 2, s. 9; İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ,** s. 142-146.

[تنبيه] يجوز تقديم خبر هذه الافعال على اسمها وعليها إلّا ما في أوّلها ما نافية كانت أو مصدرية فإنّه لا يجوز تقديم خبرها عليها فقط، خلافا للكوفيين وابن مالك وابن السّرّاج والمبرّد والجرجاني فإنّهم لايجوّزون التقديم على ليس أيضا لمعنى النّفي، وخلافا لابن كيسان فإنّه يجوّز التّقديم في الكلّ إلّا في المصدّرة بما المصدرية.

*"Uyarı! Bu fiillerin haberleri hem isimlerinden hem de kendilerinden önce gelebilir. Fakat ister nâfiye olsun ister masdariye olsun başında ما olanların haberleri isimlerinden önce gelebilir ama kendilerinden önce gelemez. Kûfeliler, İbn Mâlik, İbnu's-Serrâc, el-Muberrid ve el-Curcânî gibi âlimler ise bunlarla beraber لَيْسَ'nin de haberinin mukaddem olamayacağını söylemişler. İbn Keysân ise başında masdariye ما'sı bulunanların dışında, bütün bu fiillerin haberlerinin kendilerinden önce gelebileceğini ileri sürmüş."*[302]

**2.10.2.9. Dokuzuncu Örnek:**

Muzari' fiilini ref eden amil konusundaki ihtilaflar ele alınmıştır. Bütün dilciler; muzari' fiilinin başında nevâsıb ve cevâzım olmadığında merfu' olacağı konusunda ittifak etmişler. Ancak ihtilafa düştükleri konu muzari' fiilini ref eden şeyin ne olduğudur. el-Ferrâ ve arkadaşları; muzari' fiilin merfu' olmasının sebebi, başında nevâsıb ve cevâzımın olmaması olduğunu ifade etmişlerdir. el-Kisâî; muzari' fiilini ref' eden muzari' harfi olduğunu söylemiştir. Sa'leb (ö. 291/904); merfu' olmasının sebebini isme benzemesine dayandırmıştır. Basralılar ise; merfu' olmasının sebebini ismin yerine geçebilmesine şeklinde açıklamışlardır. Bundan dolayıdır ki başına أَنْ . لَنْ . لَمْ . لَمَّا gibi harfler geldiğinde merfu' olmamasının nedenini bu harflerle birlikte ismin yerine geçmemesi olduğunu savunmuşlardır.[303]

Aşağıda Çiçek'in de değineceği gibi bu görüşlerin sahih olanı birinci görüştür. Çünkü dilcilerden duyduğumuz cümle hep şöyle olmuştur: *"Niçin merfu'dur çünkü başında nevasıb ve cevazım yoktur."*

[302] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 38.
[303] İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, s. 65.

Diğer görüşlere gelince İbn Hişâm şöyle demektedir: *"el-Kisâî (ö. 189/804)'nin görüşü yerinde değildir çünkü bir şeyin cüz'ü o şeyde amel etmez. Sa'leb (ö. 291/903)'in görüşü ise muzari' fiili cümlede olduğunda geçerlidir. Öte yandan hem el-Kisâî hem de Sa'leb'in görüşlerine göre muzari' fiili her zaman merfu' olması gerekir ki şimdiye kadar bunu iddia eden olmamıştır. Basralıların görüşüne gelince onların da görüşleri zayıftır çünkü muzari' fiili* هَلَّا يَقُومُ *örneğinde olduğu gibi tahsis harfinden sonra da merfu' olmuştur hâlbuki tahsis harfi ismin başında gelmez."*[304]

Çiçek, esrinde bu konuya değinerek Abdulkahir el-Curcânî'nin de katıldığı Basralıların görüşüne değil, el-Ferrâ ve arkadaşlarının içinde bulunduğu Kûfelilerin görüşüne katılmıştır. Çiçek'in konuyla ilgili sözleri şöyledir:

وثانيهما العامل في الفعل المضارع (و) هو (لا) كما ذهب إليه البصريّون واختاره الشّيخ من أنّ عامله (حلوله محلّ الإسم) أي وقوعه موقعه (بل) عامله على ما ذهب إليه الكوفيّون (الخلوّ من أدات الجزم والنصب) وذهب الكسائيّ إلى أنّ عامله لفظيّ وهو حرف المضارعة.

*"İkincisi müzari' fiilinde amel eden amildir. Bunun merfu' olmasının sebebi Basra Ekolü ile eş-Şeyh Abdulkahir el-Curcânî'nin iddia ettiği gibi isim yerine geçmesinden dolayı değildir. Bunun merfu' olmasının sebebi Kûfelilerin söylediği gibi başında cezim ve nasb edatının olmamasıdır. Öte yandan el-Kisâî; muzari' fiilinin amilinin lafzi olduğunu, bunun muzaraat harfi olduğu görüşündedir."*[305]

[304] İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, s. 65.
[305] Çiçek, **el-Mesâilu'l-Maksûde,** s. 49-50.

# SONUÇ

Zeynelabidin Çiçek Hoca, 1946 yılında Diyarbakır'da ilim ehli bir ailede hayata gözlerini açmış ve henüz küçük yaşta iken babasının yanında ilim tahsil etmeye başlamıştır. Kısa bir zamanda ilim tahsilini tamamlayan Hoca, henüz yirmili yaşlarda iken ilmi eserler vermiş ve haklı olarak bölgede ilim bakımından şöhret kazanmıştır. *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eseri, el-Berzencî'nin telif ettiği manzum bir metin kitabı olan *el-'Avâmilu'l-Manzûme'*nin şerhidir.

Çiçek'in yazdığı eserlerden *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eseri çalışmamızın konusu olmuştur. Çiçek, eseri metin ile birleştirerek kaleme almıştır. Çok iyi bir ilmî üslup kullanarak meseleleri izah eden Çiçek, metin içinde muğlak olan kelimeleri açıklamış, çetrefilli konuları diyalektik çözümlemeler yaparak ele almıştır. Metne gelebilecek muhtemel eleştirileri gidermiş, eksik veya yanlış yerleri de eleştirmekten çekinmemiştir. Meseleyi açıklamak veya bir nahiv kuralına delil getirmek için Arap şiirini ve Kur'an-ı Kerim ayetlerini kaynak olarak göstermiştir. İhtilaflı meseleleri işlerken genel olarak evvela konuyla ilgili görüşleri delilleriyle ele almış ardından görüşler arasında tercihte bulunmuştur.

Yaptığımız çalışma sonunda *el-Mesâilu'l-Maksûde* ile ilgili aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Bu eser metni gereği diğer ayrıntılı gramer kitapları gibi bütün nahiv konularını detaylı bir şekilde açıklamayı hedefleyen bir kitap değildir. Kitabın hedefi, nahiv ilminde amillerin iyi anlaşılması, öğrenciye iyi bir şekilde aktarılmasıdır.

*el-Mesâilu'l-Maksûde'*de açık bir üslup sergilenmiş, konular kolay ve açıklayıcı örneklerle pekiştirilerek ortaya konulmuştur.

*el-Mesâilu'l-Maksûde'*de kullanılan örnekler, genellikle basit cümlelerden oluşmakta ve hemen her konu için örnekler verilmiştir.

Eser illetler bakımından oldukça zengindir. Bu illetler daha çok amillerin neden o şekilde isimlendirildiği konusuna yoğunlaşmıştır. Ayrıca tercih edilen görüşlerin neden tercih edildiği illetlerle desteklenmiştir.

*el-Mesâilu'l-Maksûde'*de genel olarak istişhada çok yer verilmiştir. İstişhad için genel olarak Arap şiiri ve Kur'an-ı Kerim'den sözlere başvurulmuştur.

*el-Mesâilu'l-Maksûde'*de zikredilen görüşler değerlendirildiğinde, genellikle Basra Ekolü'nün tercih edildiği görülür. Eserde az da olsa bazı konularda Kûfe Ekolü'nün görüşlerine muvafakat edilmiştir.

Zeynelabidin Çiçek Hoca *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı eserde *el-'Avâmilu'l-Manzûme*'yi başarılı bir şekilde izah etmiş ve sadece onu açıklamakla yetinmemiş yeni bilgi ve görüşleri ona kazandırmayı sağlamıştır.

Son olarak bu çalışmanın *el-Mesâilu'l-Maksûde* adlı şerhin Arap Dili öğrenimindeki değerini ortaya koymasına ve ilmin tanıtımında katkıda bulunmasına vesile olması en büyük dileğimizdir.

# KAYNAKÇA


ABDUDDÂİM, Muhammed Hâşim, **"et-Ta'lîl 'İnde'n-Nûhât",** c. 3, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turasi'l-İslam, 1980.

ADAK, "Silvan ve Çevresinde Yetişmiş Şairlere Genel Bir Bakış", **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 500-522.

el-AFGÂNÎ, Saîd, **fî Usûli'n-Nahv**, Mudîrîyyetu'l-Kutûb ve'l-Matbû'tu'l-Camî'iyyeti, Dımaşk 1994.

----------, **Min Târîhi'n-Nahv**, Dâru'l-fikr, Beyrut bty..

AHMER, Halef, **Mukaddime fî İlmi'n-Nahv**, (thk. İzzuddin et-Tenûhî), Dımaşk 1961.

ANAY, Harun, **"Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?"**, Dergah Aylık Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sy. 76/VII Haziran, İstanbul 1996.

el-BÂCÛRÎ, İbrahim b. Muhammed **Tuhfetu'l-Mûrîd şerhu Cevhereti't-Tevhîd,** Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

BOŞATÎ, Molla Niyazi: **Manzum û Gotınên Jîr û Kalan**, haz. Zeynelabidin Çiçek, byy, bty.

el- CÂRİM, 'Ali, Mustafâ Emîn, **el-Belâğetu'l-Vâdiha,** byy., Beyrut 2006

ÇAĞMAR, Mehmet Edip, **Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri**, Ankara 2006.

----------, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı,** Diyarbakır 2012.

ÇELEBİ, Kâtip, **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutûbi ve'l-Funûn,** c. 2, Mektebetu'l-Mutenebbî, Beyrut bty.

ÇETİN, Nihad M., **Eski Arap Şiiri,** Kapı Yay., İstanbul 2011.

ÇİÇEK, Zeynelabidin, **Behcetu'l-Muttakîn fî Tercemeti Kıssasi'n-Nebiyyîn,** Nûru's-Sabâh Yayıncılık, Lübnan 2012.

----------, **Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü,** Diyarbakır Söz, Diyarbakır 2007.

----------, **el-Fetâve'l-Âmidiyye**, Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2012.

----------, **en-Nef'u'l-Emîn bi Şerhi Ravdi'n-Na'îm**, Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2010.

----------, **el-Mesâilu'l-Maksûde fî şerhi'l-'Avâmili'l-Manzûme**, byy., bty.

----------, **Erbe'u Manzûmâtin**, Diyarbakır Söz, Diyarbakır 1992.

----------, **Hanefi ve Şafii Mezhepleri Arasındaki İhtilaflı Fıkhi Meseleler**, Seyda Kitapevi, İstanbul 2012.

----------, **Hediyyetu's-Siğâr fi Tercemeti Ğâyeti'l-İhtisâr,** byy., bty.

----------, **Mecmeu'l-Enfâl fi Şerhi Kitabi Nûbihâr**, Seyda Kitapevi, Diyarbakır 2011.

----------, **Selâsu Menzûmâtin**, Diyarbakır Söz, Diyarbakır 2004.

DAYF, Şevkî, **el-Medârisu'n-Nahviyye,** Dâru'l-Me'arif, Kahire 1968.

----------, **et-Tetavvuru ve't-Tecdîd fi'ş-Şi'ri'l-Umevî,** Daru'l-Me'arif, Kahire bty.

DEMİRAYAK, Kenan, **Abbasi Edebiyatı Tarihi,** Fenomen Yayınları, Erzurum 1995.

----------, Selami Bakırcı, **Arap Dili Tarihi,** Fenomen Yayınları, Erzurum 2001.

DURMUŞ, İsmail, "Mukaddime", **DİA,** c. 31, İstanbul 2006.

----------, "Nahiv", **DİA,** c. 32, İstanbul 2010.

----------, "Nesir", **DİA,** c. 33, İstanbul 2010.

----------, "Şiir", **DİA,** c. 39, İstanbul 2010.

----------, "Üslup", **DİA,** c. 42, İstanbul, 2012.

EKİCİ, Abdullah**: Zeynelabidînê Amidî, Jiyan, Berhem û Xebatên wî yên destnivîsî,** (Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Mardin 2014.

el-ENBÂRÎ, 'Abdurrahmân b. Muhammed **Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ,** nşr., İbrahim es-Semerrâî, Ürdün 1985.

----------,**Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ,** (nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahîm), Kahire 1998.

ERGİN, Mehmet Cevat, "**Arap Dilinde Nahiv İlletleri Üzerine**", Marife, yıl 9, sy. 1, Bahar 2009.

----------, **"el-Ukberî ve el-Lubâb fî i'leli'l-binâi ve'l-i'râb'ı"** (Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002.

----------, "Son Yüzyılda Silvan'ın Yetiştirdiği Âlimler" **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 415-432.

ERKOL, Ahmet, "Molla Yasin Yüsri (Toprak) ve Keşfu'n-Nikab an Ehvali EsrarYevmi'l-Hisab İsimli Eseri", **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı,** Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 469-486.

el-ES'EDÎ, 'Abdulkerîm Muhammed, **el-Vesît fî Tarihi'n-Nahvî,** Daru'ş-Şevaf, Riyad 1992.

el-EŞMÛNÎ, Nurûddin 'Ali b. Muhammed, **Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti ibn Mâlik**, c.1, İslami kitaplar naşiri, Midyat bty.

el-EZHERÎ, Hâlid b. 'Abdillâh, **Serhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh**, c. 2, (nşr. Muhammed Bâsıl Uyûni's-Sûd), Beyrut 2000.

----------, **Şerhu'l-Ezheriyye ale'l-Âcurumiyye,** Tab'atu'l-Kubrâ, Kahire 2012.

el-FÂKİHÎ, 'Abdullâh b. Ahmed b. 'Alî, **Mucîbu'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ**, İrşad kitapevi, Midyat bty.

GOLDZİHER, Ignace, **Klasik Arap Literatürü**, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yay., Ankara 1993.

el-ĞALÂYÎNÎ, Mustafâ, **Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye**, c. 2, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

el-HABEŞÎ, 'Abdullâh Muhammed, **Cami'u'ş-Şurûhî ve'l-Havâşî,** Ebu-Zabi 2004.

el-HADİSÎ, Hadîce, **el-Medârisu'n-Nahviyye,** Daru'l-Emel, Ürdün 2001.

----------, **Mevkifu'n-Nuhât bi'l-İhticâci bi'l-Hadis,** Dâru'r-Raşîd, Bağdat 1981.

el-HALEBÎ, Ebu't-Tayyib 'Abdulvâhid b. Âli, **Merâtibu'n-Nahviyyîn**, nşr. Muhammed İbrahim, Kahire bty.

el-HAMEVÎ, Yakut, **Mu'cemu'l-Udebâ**, byy., Beyrut bty.

HEDÂRE, Muhammed Mustafâ, **İtticâhâtu'ş-Şi'ri'l-'Arebî fi'l-Karni's-Sâni'l-Hicriyyi,** Daru'l-Me'ârif, Kahire 1963.

HEYET, **el-Mû'cemu'l-Vasît**, Daru'l-Umran, Beyrut 1985.

----------, **el-Mu'cemu'l-Vasît,** Mektebetu'ş-Şurûku'd-Devliyye, Mısır 2004.

HULVÂNÎ, Muhammed Hayr, **el-Mufassal fî Tarîhi'n-Nahvi'l-'Arabî**, byy., Beyrut 1979.

el-HUSEYNÎ, Seyyid Muhammed Murtedâ, **Tâcu'I-'Arûs**, Muessesetu'l-Kuveyt li't-Takaddumi'l-İlmî, Kuveyt 2001.

İBN ʿAKÎL, 'Abdullah b. 'Abdurrahmân, **Şerhu İbn ʿAkîl** (nsr: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut 2007.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, **el-Luma fi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, (Bu bilgi al-mostafa.com internet sitesinden alıntıdır.), 13 05 2016.

İBN HAZM, 'Ali b. Ahmed, **et-Takrîb li Haddi'l-Mantık ve'l-Medhalu İleyhi**, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut bty.

----------, **Resâilu İbn Hazm,** c. 3, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1988.

İBN HİŞÂM, Cemâluddin b. Yûsuf el-Ensârî, **Muğni'l-Lebîb**, c. 2, Daru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, byy., bty.

----------, **Şerhu Katr'in-Nedâ ve Belli's-Sedâ**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2014.

İBN MADÂ, Ahmed b. 'Abdirrahmân, **Kitâbu'r-Red 'ale'n-Nuhât,** (thk. M. İbrahim el-Bennâ), Kahire 1989.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Camâluddin Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, c. 7, (nşr. Emîn M. Abdulvahhâb-M.Sâdık el-'Ubeydî), Dâru'l-Sâdır, Dâru'l-İhyâû't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.

İBN NEDÎM, **el-Fihrist**, (nşr. Rızâ Teceddud), byy., bty.

İBN YAÎŞ, Muvaffâkuddîn, **Şerhu'l-Mufassal** (nşr. Emil Bedi' Yakub), Beyrut 2001.

KARA, İsmail, **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz** (Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not) Dergah Yayınları, İstanbul 2011.

KAYA, Mahmut, "Beytu'l-Hikme", **DİA,** c. 6, Ankara 1992.

el-KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Huseynî, **el-Kulliyât**, Daru'n-Neşr, Beyrut 1998.

KILIÇ, Hulusi, "Basriyyûn", **DİA,** c. 7, İstanbul 2006.

----------, "el-İnsaf", **DİA,** c. 22, İstanbul 2000.

----------, "Kûfiyyun", **DİA,** c. 26, İstanbul 2006.

KOMİSYON, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar, İstanbul 2004.

KORTANTAMER, Tunca, **"Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi",** TDEAD, sy. 8, 1994.

**Kur'an-ı Kerim**

el-KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,** byy., Kahire 1967.

el-MEYLÂNÎ, Muhammed, **Şerhu'l-Muğnî**, İstanbul bty.

el-MUBERRİD, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdulekber, **el-Muktadab,** c. 2, nşr. Muhammed Abulhâlık 'Udeyme, Kahire 1993.

en-NECRÂ, 'Ali Nâsıf, **Târîhu'n-Nahv**, byy., Kahire bty.

en-NEVEVÎ, İmam, **İrşadu'l-'Amilîn fi Tercemeti'r-Riyâzi's-Sâlihîn,** Dini yayınlar, Diyarbakır 2005.

ÖNCÜ, Mustafa, **Molla Halil es-Siirdî'nin Basiretu'l-Kulûb fî Kelami 'Allami'l-Ğuyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi,** (Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Diyarbakır 2013.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit, **Kur'an ve Hadisle İstişhâd,** byy., İzmir 2001.

ÖZDAŞ, Haşim, **Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği,** (DÜ. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2015.

PAKİŞ, Ömer, "Molla Halil Siirdî", **DİA,** c. 30, İstanbul 2010.

PAMUK, Mehmet Emin: **Rewdu'n-Ne'ima Şex Ebdurrehmanê Aqtepî,** (Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mardin 2014.

er-RACİHÎ, 'Abduh, **Durûsun fî Kutubi'n-Nahv**, byy., Beyrut 1975.

----------, **Durûs fî Mezâhibi'n-Nahviyye,** Dâru'n-Nehdâti'l-'Arabiyye, Beyrut 1988.

er-RAZÎ, Muhammed b. Ebî Bekir b. 'Abdukkâdir, **Muhtâru's-Sihâh**, byy., Beyrut 1995.

SA'ÎD, 'Abdulvâris Mebrûk**, fî İslâhi'n-Nahvi'l-'Arabî Dirâsetun Nakdiyyetun**, byy., Kuveyt 1985.

es-SELMÎ, 'Abdullah b. 'Uveykil, **"el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî",** el-Ahmediyye IV, Dubey 1999.

es-SİİRDÎ, Molla Halil: **Se'du'l-İslâm bi Şerhi Nehci'l-Enâm**, haz. Zeynelabidin Çiçek, byy., bty.

es-SÎRÂFÎ, Ebû Sa‘îd, **Ahbâru’n-Nahviyyîne’l-Basriyyîn,** nşr. F. Krenkow, Beyrut 1936.

es-SUVEYRİKÎ, Muhammed el-Kurdî, **el-Mevsu‘atu’l-Kubrâ li Meşâhîri’l-Kurdî ‘Abre’t-Târîh,** ed-Daru’l-Arabiyye li’l-Mevsû‘ât, Beyrut 2008.

es-SUYUTÎ Celaluddin, **Buğyetu’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğeviyyîn ve’n-Nuhât,** c. 1, ( Tahkik: Muhammed Ebi’l-Fadl İbrahim) Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, Mısır 1964.

----------, **el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv,** (Tahkik: Taha Said) byy., Kahire 1975.

----------, **el-İktirâh fî ‘İlmi Usûli’n-Nahv,** nşr. Mahmut Süleyman Yakut, byy., 2006.

----------, **Hem’u’l-Hevâmi’ fî Şerhi’l-Cem’i’l-Cevâmî’** (nşr. Ahmed Semsuddîn), Beyrut 1998.

----------, **Husnu’l-Muhâdareti fî Târîhi Mısır ve’l-Kahire,** (Tahkik: Muhammed Ebi’l-Fadl İbrahim) Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, Mısır 1967.

ÇELİK, Muzaffer, “Zeynelabidin Çiçek Hoca ile Röportaj”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi** -www.e-sarkiyat.com, sy. 8, Kasım 2012.

ŞENSOY, Sedat, “şerh”, **DİA,** c. 38, İstanbul 2010.

ŞİRİN, Molla Muhammed: **Tefsir Şîrîn bı Zimanê Kurdi**, haz. Zeynelabidin Çiçek.

et-TANTAVÎ, Muhammed, **Neş’etu’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nuhât,** byy., Kahire 1991.

TARI, Nihat, “**Teftâzânî ve Sâdînî Adlı Şerhi”,** (Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2015.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed ‘A‘lâ b. ‘Ali b. Muhammed Hamid, **Keşşâfu İstilahâti’l-Funûn ve’l-Ulûm,** Kahraman Yay., İstanbul 1984.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **el-Câmi‘u’s-Sahîh,** Mektebetu Mustafa el-Babî, Mısır 2010.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, *“Haşiye”* **DİA,** c. 16, İstanbul 1997.

TURGAY, Nurettin, “Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri” **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 408-414.

el-‘UKBERÎ, ‘Abdullah Ebu’l-Bekâ, **Kîtâbu’t-Tebyîn ‘an Mezâhibi’n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn,** nşr. ‘Abdurrahmân b. Süleyman el-‘Useym’in, Beyrut 1986.

YALAR, Mehmet, “Hazro’lu Abdulfettah Yazıcı ve Şairliği”, **Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı**, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 459-468.

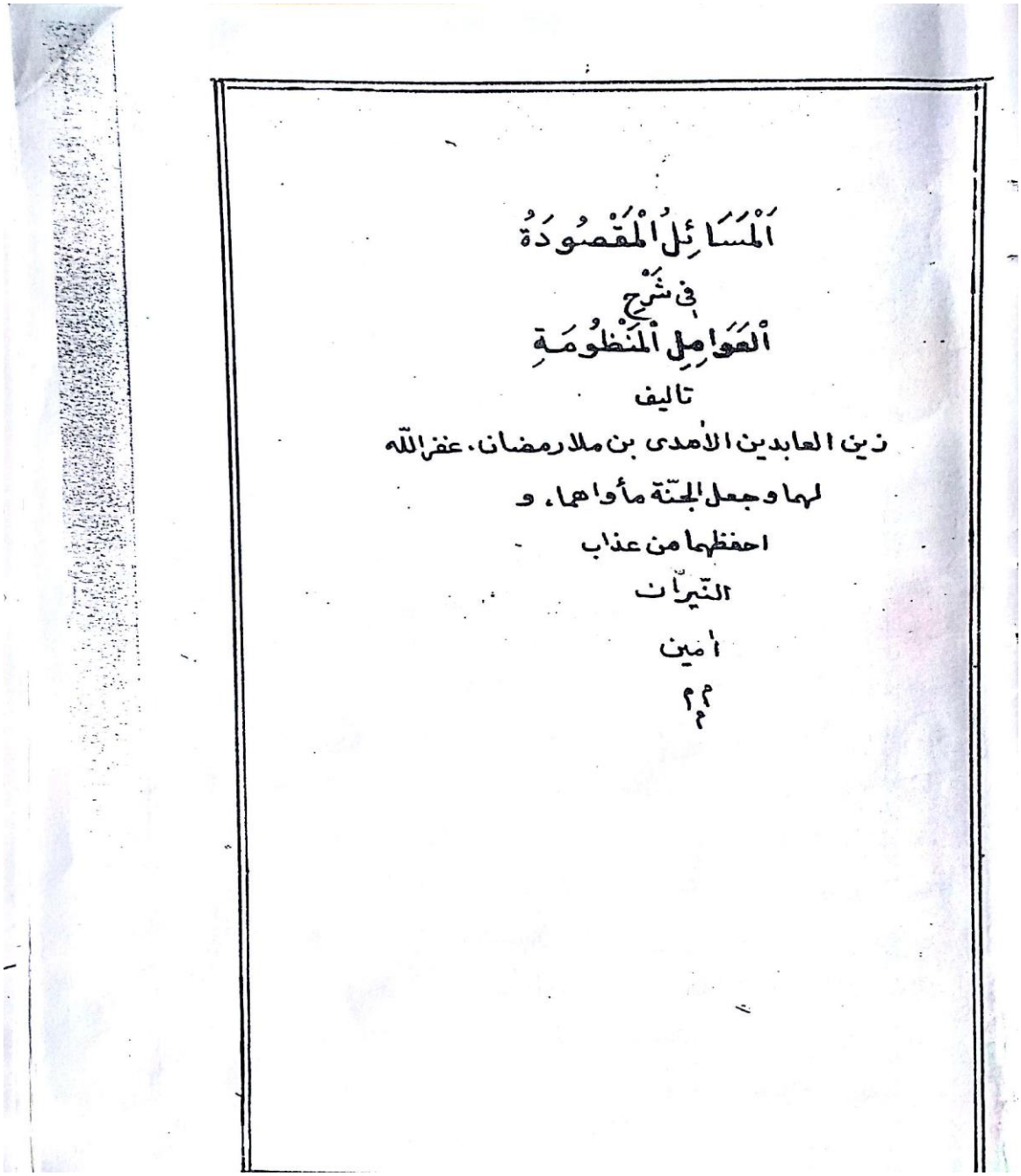
YILDIRIM, Kadri: **Ahmedê Hani, Nubahara Biçûkan,** Avesta Yayınevi, İstanbul 2008.

YÜSRÎ, Seydayê Molla Yasin: **Ravdu'l-Hayat**, haz. Muhammed Toprak, Nubihar Yayınevi, İstanbul 2011.

ez-ZECCÂCÎ, Ebu’l-Kâsım, **el-Îdâh fî ‘İleli’n-Nahv**, nşr. Mâzin el-Mubârek, Beyrut 1986.

ez-ZİRİKLÎ, Hayruddin, **el-A‘lâm Kamûsu Terâcim li Eşhuri’r-Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-‘Arabi ve’l-Musta‘rabin ve’l-Mustaşrikîn,** Daru’l-İlim li’l-Melayîn, Beyrut 1995.

# EKLER



اَلْمَسَائِلُ الْمَقْصُودَةُ

فِي شَرْحِ

اَلْعَوَامِلِ الْمَنْظُومَةِ

تاليف

زين العابدين الأمدى بن ملا رمضان. عفر الله

لهما وجعل الجنّة مأواهما، و

احفظهما من عذاب

النّيران

أمين

م م م

## كلمة المصحح

احمد الله ربي ذي الجود والكرم، أن علّمنا البيان بالقلم، وعلّمنا مالم نعلم، وصلى الله وسلّم وبارك وترحّم، على سيدنا محمد الخاتم سيد العرب والعجم، وعلى أهل بيته المطهر المكرّم، وأصحابه الموفين بالعهود والذمم، وجميع أمته خير الامم [وبعد] فأشكر سموّ معالي [ثم] بلدنا، وزين أمدنا، من نفتخر به في يومنا وغدنا، فضيلة أخينا الكبير، المخطاط الشهير، المثلازين العابدين الأمدي، على تآليفه القيمة، و تفضله علي بطلبه مني أحقر العباد، مع أنّ التصحيح في واد وأنا في واد، أن أصحح شرحه القيم على منظومة العوامل الجرجاني للبرزنجي فاجبت سماحته الى ماطلب، واشتغلت بما رغب، راجيًا من الله القبول، انه خير مأمول ومسؤل،

محمد زاهد زهري



بسم الله الرحمن الرحيم

يَقُولُ الرَّاجِي عَفْوَ وَاسِعِ النَّدَى ... مُحَمَّدُ بْنُ مُصْطَفَى بْنِ أَحْمَدَا
أَحْمَدُ مَنْ يُثِيبُ كُلَّ عَامِلٍ ... لِوَجْهِهِ فِي عَاجِلٍ وَآجِلِ
وَنَصْبُ ذَرَّاتِ الْوُجُودِ يَشْهَدُ ... بِأَنَّهُ الْمُقْتَدِرُ الْمُنْفَرِدُ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي ميّز الانسان باللسان الفصيح، وخصّص العرب بالاعراب التصحيح، و الصلاة والسلام على رسوله الذي أرسله من ولد الذبيح، وعلى آله وأصحابه المنورين بالوجه المليح، وبعد فهذا شرح وجيز على العوامل المنظومة للبرزنجي رحمه الله تعالى، يكشف الغوامض في الأبيات المنظمة في سلك الفصاحة والبلاغة قال الناظم [بسم الله الرحمن الرحيم] جملة فعلية عند الكوفيين واسمية عند البصريين [يقول الراجي عفو] منصوب مضاف الى (واسع الندى) أي كثير الجود (محمد) عطف بيان للراجي وهو الشيخ الامام السيد محمد البرزنجي (بن مصطفى بن أحمد) بألف الاطلاق الاول نعت والثاني مضاف اليه (أحمد من يثيب كل عامل) بالأعمال الصالحات. وجملة المحمد مقول القول (لوجهه) متعلق بعامل. أي بالاخلاص من غير سمعة ولا رياء (في عاجل) أي في الدنيا (وأجل) أي في الآخرة (ونصب) مبتدأ (ذرات الوجود) من اضافة الصفة الى الموصوف والمصدر بمعنى المفعول أي نصب الموجودات المركبة من الذرات (يشهد) خبر (بأنه المقتدر في أفعاله و (المنفرد) في ذاته وصفاته وقال الاستاذ المثلاثي علي الباذكي رحمه الله تعالى: قوله (ونصب) مبتدأ من اضافة المصدر الى المفعول أي اقامة ذرات الوجود من الله تعالى أصولاً



يَرْفَعُ مَنْ يُطِيعُهُ وَيَخْفِضُ ... مَنْ كَانَ عَنْ دَارِ الْبَقَاءِ يُعْرِضُ
يُثْنِي جَازِمًا مَحْظُوظَ الْأَنْفُسِ ... تَقَرُّبًا لَهُ حِضَارَ الْقُدُسِ
مُصَلِّيًا عَلَى النَّبِيِّ الْمُرْسَلِ ... لِلْعَالَمِينَ نَاسِخًا لِلْمِلَلِ
وَآلِهِ وَصَحْبِهِ مِنْ بَعْدِهِ ... وَسَائِرِ النُّحَاةِ نَحْوَ قَصْدِهِ

للمركبات (تشهد) الخ أو من اضافة الصفة الى الموصوف أي ذرات الوجود المنصوبة منه تعالى مصادر المركبات (يشهد) مفرداً ومركباً و عناصر ومواليد مطلقاً (بأنه) الخ انتهى.

(يرفع) في الدارين (من يطيعه) فيما أمر وينتهي عما نهى عنه (ويخفض من كان عن دار البقاء يعرض) بترك الأوامر واقتراف الكبائر. فالجار متعلق متأخر كان خبرًا لكان (يكن) امرأ جازمًا) أي قاطعًا صفة لمفعول أول حقيقي محذوف وأقيمت هذه مقامه (حظوظ الأنفس تقربًا له) مفعولا جازمًا الأول به والثاني له. الحظوظ جمع حظ أي النصيب والمراد بحظ النفس هنا شهواتها (حضار القدس) مفعول ثان اسم للجنة. يعني أنّ الاول والرابع مفعولان لفعل الأفعال مجازيًا وحقيقيًا. والثاني والثالث مفعولان للاول المجازي مفعولا به وله. اعلم انّ في عامل ونصب ويرفع ويخفض وجازمًا براعة الاستهلال وهي في الاصطلاح كون الديباجة دالة على المقصود (مصليًا) أي داعيًا له بالرحمة حال من فاعل القول (على النبي) ﷺ (المرسل للعالمين) أي للانس والجن تكليفًا وللملائكة والحيوانات والجمادات تشريفًا (ناسخًا) حال من النبي (للملل) بكسر الميم متوسطة بين اللامات الأربع جمع ملة أي الشريعة و الدين أي للأديان والشرائع القديمة (و) على (آله) وهم بنو هاشم وبنو المطلب



فَهَذِهِ الْأُرْجُوزَةُ الْمُنْحَلَّةُ ... عُجَالَةٌ مُوجَزَةٌ مُرَجَّلَةُ
ضَمَّنْتُهَا عَوَامِلَ الْجُرْجَانِي ... أَرْجُو بِهَا الدُّعَاءَ مِنْ إِخْوَانِي
ثُمَّ يَقُولُ الْعَامِلُ النَّحْوِيُّ ... قِسْمَانِ لَفْظِيٌّ وَمَعْنَوِيُّ
فَالْمَعْنَوِيُّ قَدْ أَتَى نَوْعَيْنِ ... وَانْحَصَرَ اللَّفْظِيُّ فِي ضَرْبَيْنِ
هُمَا الْقِيَاسِيُّ مَعَ السَّمَاعِي ... فَذُو الْقِيَاسِ سَبْعَةُ الْأَنْوَاعِ

(وصحبه) جمع صاحب والصحابي هو كل من رأى النبي وآمن به ومات على الاسلام (ومن بعده) أي من بعد الصلاة عليه ﷺ (و) على (سائر النحاة) القاصدين (نحو قصده) أي جانب طريقه المستقيم (فهذه) أي الرسالة الحسية أو الذهنية (الأرجوزة) من بحر الرجز أصله ستّ مستفعلن وهو بحر من بحور علم العروض (منحلة) أي منتسبة الى الناظم (عجالة موجزة) أي مقتصرة (مرجلة) أي مبتدأة بالنظم من غير تهيئة لها ارتجال الكلام هو ابتداعه بلا روية (ضمنتها) أي جعلت في ضمنها متن ال (عوامل) المنسوب الى الشيخ عبد القاهر بن عبد الرحمن (الجرجاني) أرجو بها الدعاء) بالخير لي (من اخواني ثم يقول) أي الجرجاني (العامل النحوي) هو ما أوجب اعرابًا مخصوصًا في آخر الكلمة بواسطة مقتضى الاعراب: مبتدأ خبره قسمان والجملة مقول القول (قسمان لفظي) أي ما يكون للسان فيه حظ (ومعنوي) أي ما لا يكون للسان فيه حظ (فالمعنوي قد أتى نوعين) الأول العامل في المبتدأ والخبر و الثاني العامل في الفعل المضارع كما سيأتي بيانه في آخر الكتاب انشاء الله تعالى (وانحصر اللفظي) بالاستقراء (في ضربين هما القياسي) هو الذي يذكر في عمله قاعدة كلية يعرف منها أحكام جزئياته (مع السماعي) هو الذي يتوقف أعماله

| | |
|---|---|
| أَمَّا الَّذِي عَلَى سَمَاعٍ يَاقْتَصَرْ | فَهُوَ مَنُوعٌ ثَلَاثَةَ عَشَرْ |

النَّوْعُ الْأَوَّلُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ

| | |
|---|---|
| فَأَوَّلُ الْأَنْوَاعِ سَبْعَةَ عَشَرْ | حَرْفًا وَكُلُّ وَاحِدٍ عَامِلُ جَرّ |
| تَخْتَصُّ بِاسْمٍ وَتَجُرُّ وَاحِدَا | الْبَاءُ لِلْإِلْصَاقِ نَحْوُ بِهِ دَاءُ |
| أَمْسَكْتُ بِالْبَادِرَةِ الْجُمَالِ | مَرَرْتُ بِالْعَادِمَةِ الْمِثَالِ |
| وَقَدْ أَتَتْ مُفِيدَةً لِلتَّعْدِيَهْ | كَانْطَلَقَ بِخَالِدٍ جُوَيْرِيَهْ |

على سماع من العرب (فذو القياس سبعة الأنواع) وسيجئ بيانها في آخر الكتاب انشاء الله تعالى و(اما) العامل (الذي على سماع) من العرب (اقتصر فهو منوع) على (ثلاثة عشر) نوعاً.

(النوع الاول من أنواع العوامل السماعية)

(فأول الأنواع) من العوامل السماعية (سبعة عشر حرفاً) تسمى حروف الجر و الاضافة وقيل عشرون بزيادة لعل ولولا وكيه وقد ذكر الناظم الأولين في آخر الباب (تختص) هذه الحروف (ب) الدخول على (اسم) دون فعل وحرف (و تجر) اسماً (واحداً) فقط الأول (الباء) وهي (للالصاق) أي للافادة لصوق شئ مجرور حقيقةً أو مجازاً فالالصاق الحقيقي (نحو به داء) و (أمسكت بالبارعة) أعني بالحبيبة الفائقة في (الجمال) والالصاق المجازي نحو (مررت بالعادمة المثال) أي بالحبيبة التي ليس لها مثيل في الحسن والملاحة (وقد أتت) أي الباء حال كونها (مفيدة للتعدية) أي لجعل فعل اللازم متعدياً (كانطلق بخالد جويرية) علم أو تصغير جارية وانما ذكر فعلها للفصل كما قال ابن مالك:

وقد يسهل الفصل ترك التاء في ... نحو أتى القاضي بنت الواقفي



| | |
|---|---|
| وَلِاسْتِعَانَةٍ كَبَاءِ بَسْمَلَهْ | وَهْيَ عَلَى آلَةِ فِعْلٍ مُدْخَلَهْ |
| وَقَسَمٍ مِثَالُهَا بِاللَّهِ | لَأَمْدَحَنَّ الْمُصْطَفَى ذَا الْجَاهِ |
| وَقَدْ تُفِيدُ صُحْبَةً نَحْوُ عُمَرْ | عَلَيْكَ دَاخِلٌ بِأَثْوَابِ السَّفَرْ |
| نَحْوُ اشْتَرَيْتُ فِتْنَةً بِأَلْفِ | كَافَأْتُ إِحْسَانَ أَخِي بِضِعْفِ |
| زَائِدَةً إِنْ سَاغَ أَنْ تُخْتَزَلَا | نَحْوُ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى |
| نَرْجُو لَدَى الْكَرْبِ بِتَفْرِيجِ الْأَذَى | كَفَى بِرَبِّ الْعَالَمِينَ مُنْقِذَا |

(ولاستعانة كباء بسملة) أي بسم الله الرحمن الرحيم على القول المرجوح والراجح أنها للمصاحبة كما قال الأستاذ سعيد التوريس في قول ايجاز أي الايجاز الأحمر شرح السلم في المنطق (وهي) أي الباء مبتدء (على آلة فعل مدخلة) حينئذ خبر ومتعلق الجار (و) لـ (قسم مثالها بالله لأمدحن المصطفى) ﷺ (ذا الجاه) أي ذا القدر والمنزلة عند الله. صفة (وقد تفيد صحبة) لأمر بمد خوله (نحو عمر عليك داخل بأثواب السفر) أي داخل عليك بمصاحبة أثواب السفر والمقابلة والمكافئة (نحو اشتريت فتنة) أي جارية (بألف) مثال للأول فالباء داخلة على ثمن المشترى بخلاف حيز البيع فانها داخلة على ثمن المبيع ونحو كافأت احسان أخي بضعف) بكسر القاف أي مثليه أو اكثر مثال للثاني و الباء (زائدة إن ساغ) أي جاز (أن تختزلا) بألف الاطلاق وبالبناء للمجهول أي أن تعاب والعيب هنا عيب الحذف أي أن تحذف ولا يختل أصل المعنى بحذفها وزيادتها اما في المفعول كما في (نحو) قوله تعالى (ولا تلقوا بايديكم إلى) التهلكة — البقرة ٢/٩٥ (1)

وكما في نحو نرجو لدى الكرب بتفريج الأذى) واما في الفاعل كما في نحو (كفى بربّ العالمين منقذا) الثانية (من و في الشعر منا) بزيادة الألف (مسموعة) عن



| | |
|---|---|
| وَمِنْ وَفِي الشِّعْرِ مِنَا مَسْمُوعَةْ | وَهْيَ لِبَدْءِ غَايَةٍ مَوْضُوعَةْ |
| وَلِلْمَكَانِ اسْتُعْمِلَتْ وَلِلزَّمَنْ | نَحْوُ إِلَى طَيْبَةَ جِئْتُ مِنْ يَمَنْ |
| شُغِفْتُ مِنْ صِبًّا إِلَى الْكَهَّالِ | بِحُبِّ حِبٍّ سَالِبٍ لِبَالِي |
| وَقَدْ أَتَتْ مُفِيدَةً تَبْعِيضَا | كُلْ مِنَ الْأُشْنَانِ لِلتَّبْيِيضَا |

بعض العرب قال الكسائي والفراء أصلها منا فحذفت الألف لكثرة الاستعمال واستدل بقول الشاعر:

منا ان رد قرن الشمس حتى ... أغاب شريدهم قير الظلام

فعلى هذا هي ثلاثية والجمهور على أنها ثنائية وقالوا ان منا في البيت مصدر مَنَى يَمْنِي اذا قدر استعمل ظرفاً لخفوق النجم أن رد قرن الشمس ومواز نته الى ان غربت. كذا في همع الهوامع شرح جمع الجوامع لجلال الدين السيوطي رحمه الله تعالى. وفي بعض اللغات حذف النون عند دخولها على المعرّف باللام (وهي) أي كلمة من (لابتداء غاية) أي لابتداء ذي الغاية (موضوعة و للمكان استعملت) باتفاق الفريقين (وللزمن) عند الكوفيين والأخفش (مثال الأول (نحو الى طيبة) أي مدينة رسول الله ﷺ (جئت من يمن) ومثال الثاني نحو (شغفت) أي أولعت (من صبا) أي من زمن صبا وتق (الى الكهال) أي الى زمان صيرورتي كهلاً. والكهل من الرجال من جاوز عمره ثلاثين عاماً كما في المختار (بحب حب) بضم المهملة في الأول وكسرها في الثاني أي بمحبة محبوب (سالب لبالي) أي لقلبي (وقد أتت) أي كلمة من حال كونها (مفيدة تبعيض) أي لافادة تعلق الفعل ببعض مجروره (كخذ من الأشنان) بضم الهمزة وكسرها ما تغسل به الأيدي من الخمض أي كالصابون. وفي المعجم الوسيط: الأشنان شجر ينبت في الأرض الرملية (للتبييض) أي للتنظيف (و) هي (لتعقب الاجناس) مفعول



Basri'leri terc'h

| | |
|---|---|
| وَتَعْقِبُ الْأَجْنَاسَ لِلْبَيَانِ | فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ |
| وَلَا يَحُلُّ طَرْحُهَا إِنْ تَرِدِ | مِثَالُهَا مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدِ |
| وَلِانْتِهَاءِ غَايَةٍ وَضَعْ إِلَى | وَلِلزَّمَانِ وَالْمَكَانِ اسْتُعْمِلَا |
| كَمُنْتُ مِنْ شَامٍ إِلَى الْعِرَاقِ | وَسِرْتُ مِنْ فَجٍّ إِلَى الْإِشْرَاقِ |
| وَهْيَ بِمَعْنَى مَعْ لَدَى الْمُوَافِقِ | فِي نَحْوِ قَوْلِهِ إِلَى الْمَرَافِقِ |
| تُفِيدُ فِي ظَرْفِيَّةً نَحْوُ عُمَرْ | فِي مَسْجِدٍ وَفِي الْكِتَابِ قَدْ نَظَرْ |

(للبيان) أي لبيان جنس مبهم قبلها نحو قوله تعالى (فاجتنبوا الرجس من الأوثان) — الحج ٢٢/٣٠ (2)

ولا يحل) أصل المعنى (طرحها إن ترد) في النفي والاستفهام وشبههما (مثالها) أي مثال زيادتها في النفي نحو (ما جاءني من احد) و في الاستفهام كقوله تعالى هل من خالق غير الله عند البصريين وخالقهم الكوفيون بزيادتها في الايجاب مستدلين بقوله تعالى يغفر لكم من ذنوبكم، وفيه ما فيه (و لانتهاء) ذي (غاية وضع إلى) وهي الثالثة (وللزمان والمكان استعملا) بالاطلاق فاستعمالها في الثاني (كمنت من شام الى العراق و) في الأول نحو (سرت من فج الى الاشراق) فالجيئة والسير ذوا الغاية وهي العراق والاشراق

(وهي) أي كلمة الى (بمعنى مع لدى) القول (الموافق) للسنة (في نحو قوله تعالى فاغسلوا وجوهكم وأيديكم (إلى المرافق) أي معها والقول المخالف يتركها على الأصل (تفيد في) وهي الرابعة (ظرفية) هي وقوع شئ في محل حقيقةً أو مجازاً مثال الأول (نحو عمر في مسجد و) مثال الثاني نحو عمر في الكتاب قد نظر وللانتهاء) ذي (غاية موضوعة) كلمة (حتى) وهي الخامسة (وعتى لغة مسموعة) من تثقيف وهذيل وقرأ ابن مسعود رضي الله عنه

| | |
|---|---|
| وَلِانْتِهَاءِ غَايَةٍ مَوْضُوعَةٍ | حَتَّى وَعَتْ لُغَةً مَسْمُوعَةً |
| وَفَارَقَتْ إِلَى بِجَرِّ الظَّاهِرِ | لَا مُضْمَرٍ وَجَرَّهَا أَلْ أَخِّرِ |
| أَوْ أَلْحَقَتْ فِي أَخِرٍ كَالسَّمَكَةِ | أَكَلْتُ حَتَّى رَأْسِهَا الْمُؤَكَّلَةَ |
| وَكُنْتُ فِي جَاهِلٍ كَالسَّيْلِ | قَدْ سَارَتِ النَّهَارَ حَتَّى اللَّيْلِ |
| وَاللَّامُ لِلْمِلْكِ وَتَمْلِيكٍ وَمَا | أَشْبَهَهُ كَرَبِّ هَبْ لِي حِكَمًا |
| وَلِاخْتِصَاصٍ وَلِاسْتِحْقَاقٍ | كَالْحَمْدُ لِلَّهِ الْقَدِيمِ الْبَاقِي |

(وفارقت إلى بجر الظاهر لا مضمر) للتباس المجرور بالمنصوب وقد جاء شذوذاً:

فَلَا وَاللَّهِ لَا يُلْفَى أُنَاسٌ ... فَتًى حَتَّاكَ يَا ابْنَ أَبِي زِيَادِ

(وجرها) بالجر عطف على جرّ داخل في حدّ الفرق (للأخر أو لملاقي أخر) أي متّصل به مثال الأوّل (كالسمكة) مفعول مقدّم (أكلت حتى رأسها المؤكلة) ويجوز في مدخولها الاعراب الثلاثة (و) مثال الثاني (كنت في جاهل) جمع جحفل بتقديم المعجمة على المهملة وهو الجيش (كالسيل قد سارت النهار) مفعول فيه (حتى الليل) بخلاف الى فانها تجر الظاهر والمضمر والأخر وغيره نحو غمت البارحة الى أخر الليل او الى نصفه. وبينهما فرق أخر وهو أن تالي حتى داخل في حكم متلوها بخلاف الى (و) السادسة (اللام للملك) أي لافادة أن متلوّها مملوك لتاليه كالمال لزيد (وتمليك وما أشبهه) أي أشبه كلّ واحد منهما الجالب للفرس (كرب هب لي حكما) ومثال الثاني (ولاختصاص ولاستحقاق) متلوّه لتاليه (كالحمد لله) أي الحمد مختص ومستحق له جلّ جلاله. وعمّ نواله. (القديم الباقي) صفتان للفظ الجلالة، القديم بمعنى الأزلي أي الذي لا ابتداء لوجوده والباقي الذي



| | |
|---|---|
| وَقَسَمٍ لَكِنْ جَلَالَةً دَخَلْ | لِلَّهِ رَبِّ لَا يُؤَخِّرُ الْأَجَلْ |
| وَإِنْ تَزِدْ فَطْرُهَا لَا يَصِمُ | كَلَّا أَبَا وَلَا غُلَامَ لَكُمْ |
| وَرُبَّ حَرْفُ الْخَفْضِ فِي الصَّحِيحِ لَا | مُبْتَدَأٌ أُضِيفَ لِلَّذِي تَلَا |
| كَرُبَّ شَخْصٍ عَالِمٍ صَافَحْتُهُ | وَرُبَّ مَرْءٍ سَبَّنِي سَامَحْتُهُ |
| خُصَّتْ بِتَقْدِيرٍ وَجَرِّ مُظْهَرِ | نَكِرَةٍ أَوْ مُضْمَرٍ مُفَسَّرِ |

لا انتهاء لوجوده أي الثابت بعد غيره (و) لـ (قسم لكن) على لفظ (جلالة دخل لا على غيره نحو (لله ربّ لا يؤخر الاجل) بالبناء للفاعل أو للمفعول (وان تزد) اللام (فطرها لا يصم) أي لا يعيب المعنى ولا يعيبه (كلا أبا ولا غلام لكم) بزيادة اللام والخبر محذوف مقدّر بعام عند الجمهور وقيل هي مع مدخولها خبر لا زائدة و هذا اقتباس من قول الشاعر:

يَا تَيْمَ تَيْمِ عَدِيٍّ لَا أَبَا لَكُمُ ... لَا يُلْقِيَنَّكُمُ فِي سَوْءَةٍ عُمَرُ

(و) السابعة (رب) بضم المهملة وفتح المعجمة المشددة في الاستعمال المشهور (حرف الخفض) أي الجر (في) الاستعمال (الصحيح لا) اسم على أنها (مبتدأ أضيف لـ) الاسم (الذي تلا) هاأي لمخفوضها كما قيل انها نقيض كم (كرب شخص عالم صافحته) هي السنة دون التقبيل الا لاهل الفضل والكمال قال النووي رحمه الله تعالى في الأذكار وروينا في كتابي الترمذي وابن ماجه عن أنس رضي الله عنه قال: رجل يا رسول الله الرجل منّا يلقى أخاه أو صديقه أينحني له؟ قال لا. قال أفيلتزمه و يقبّله؟ قال لا. قال فيأخذ بيده ويصافحه قال نعم. قال الترمذي حديث حسن (ورب مرء سبني) أي شتمني (سامحته) أي لاينته وعفوته مؤتمراً بقوله تعالى: «وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا»



| | |
|---|---|
| تَكْثِيرٌ فِي التَّكْثِيرِ وَالتَّقْلِيلُ | مَعْنًى لَهَا لَكِنَّهُ قَلِيلُ |
| عَلَى لِلِاسْتِعْلَاءِ عَلَى مَجْرُورِهَا | كَقَامَتِ الْحُورُ عَلَى قُصُورِهَا |
| أَوِ الَّذِي يَقْرُبُ مِنَ الْمَجْرُورِ | كَجَالِسٍ عَلَى مُضْطَرِمِ التَّنُّورِ |
| وَهُوَ حَقِيقِيٌّ وَمِنْهُ مَعْنَوِيّ | عَلَى ذُرَى الضَّرِيحِ النَّبَوِيّ |

ومثلاً بقول الشاعر: ولقد أمرّ على اللئيم يسبني ... فمضيت ثمّة وقلت لا يعنيني

(خصّت) أي كلمت رب (بتقدير) أي بحذف مع ابقاء عمله بعد الواو كثيراً كقوله:

وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُولَهُ ... عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي

وبعد الفاء وبل قليلاً كقول امرئ القيس:

فَمِثْلِكِ حُبْلَى قَدْ طَرَقْتُ وَمُرْضِعٍ ... فَأَلْهَيْتُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمَ مُغْيَلِ

وكقوله: بَلْ بَلَدٍ مِلْءُ الْفِجَاجِ قَتَمُهْ ... لَا يُشْتَرَى كَتَّانُهُ وَجَهْرَمُهْ

(و) خصّت ايضاً بـ (جر مظهر نكرة) موصوفة مثلها بمثالين (أو) بجر (مضمر مفسّر) بنكرة كربه رجلاً (تكثر) استعمالها في التكثير والتقليل) الواو للابتداء لا للعطف (معنى لها) هو الأصل في الوضع (لكنه) أي الاستعمال في التقليل (قليل) والثامنة (على للاستعلاء) أي لعلوّ متلوّها (على مجرورها كقامت الحور) العين (على قصورها) في الجنة دار النعيم (أو) لعلوّه على (الذي يقرب من المجرور كجالس على مضطرم التنور) أي على ملتهبه (وهو) أي الاستعلاء في كلا الوجهين (حقيقي) قال الدماميني مجازي في الثاني (ومنه) أي بعض الاستعلاء (معنوي) أي مجازي نحو (على ذرى الضريح النبوي) أي زيارة القبر النبوي المسمّى بالروضة المطهرة على ساكنها أفضل الصلاة وأكمل التحية. وقد تكون اسماً بدخول من عليها كقول الشاعر:

غَدَتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَمَا تَمَّ ظِمْؤُهَا ... تَصِلُ وَعَنْ قَيْضٍ بِزَيْزَاءَ مَجْهَلِ



| | |
|---|---|
| وَلِلْمُجَاوَزَةِ عَنْ وَالْبُعْدِ | كَاللَّهِ يَعْفُو عَنْ ذُنُوبِ الْعَبْدِ |
| رَمَيْتُ عَنْ سَهْمِ الرَّجَا الْمُنَى سَهْمَا | وَقِيلَ لِلِاسْتِعَانَةِ عَنْ هُنَا |
| وَالْكَافُ لِلتَّشْبِيهِ نَحْوُ أَسْرِي | إِلَى حَبِيبٍ وَجْهُهُ كَالْبَدْرِ |
| وَمُذْ وَمُنْذُ مِثْلُ مِنْ فِي الْغَابِرِ | مِنْ زَمَنٍ وَمِثْلُ فِي فِي الْحَاضِرِ |

(وللمجاوزة) أي لمجاوزة المتلوّ عن التالي (عن) وهي التاسعة (و) لـ (البعد) كذلك مجازاً (كالله يعفو عن ذنوب العبد) اذا تاب أو حقيقة نحو (رميت عن سهم الرجا) و (المنى سهما) الثاني مفعول هو المجاوز. قول الناظم الرجا والمنى بمعنى ولو قال: رميت سهماً عن قوس الرجا المنى. أو قال: رميت عن عن قوس الرجا سهم المنى. لكان أولى الأوّل بحسب الوزن والثاني من جهة المعنى (وقيل للاستعانة عن هنا) أي في المثال الأخير وهو أيضاً قد يكون اسماً بدخول ما دخل على ما قبله كقول الشاعر:

وَلَقَدْ أَبِيتُ لِلرِّمَاحِ دَرِيئَةً ... مِنْ عَنْ يَمِينِي تَارَةً وَأَمَامِي

اعلم أنّ بينه وبين من فرقين لفظيّاً ومعنويّاً فالأوّل أنّ من تستعمل في المنقولات وعن في غيرها والثاني أنّ الأوّل للمجاوزة مع قصد الرجوع و الثاني لها من غير قصد (و) العاشرة (الكاف للتشبيه) أي لتشبيه متلوّها بتاليها وتختص بالظاهر (نحو أسري الى حبيب وجهه كـ) القمر ليلة (البدر) وهي ليلة الرابعة عشر خلافاً للفرّاء متمسّكاً بقول الشاعر:

وَلَا تَرَى بَعْلَكِ فِي الْمَحَلِّ ... كَهُ وَلَا كَهُنَّ إِلَّا حَائِلَا

وقد تكون اسماً بدخول ما دخل على ما قبلها وغيرها عليها ومن غير دخول (و) الحادية عشر (منذ) قدّمها مع فرعيتها لخفتها وعمومها (و) الثانية عشر (منذ)

كَلِمْ أُرَ الْوَجْهَ الَّذِي كَالشَّمْسِ ... مُذْ يَوْمِنَا هٰذَا وَمُنْذُ أَمْسِ
وَالزَّمْنَ الْمَعْدُودَ حَيْثُمَا تَلَا ... كَلَيْهِمَا قَدْ عَاقَبَا مِنْ وَإِلَى
كَمَا رَأَيْتُ مُخْجِلًا لِلشَّمْسِ ... مُذْ أَزْمَنٍ مُنْذُ لَيَالٍ خَمْسِ
وَالْوَاوُ ثُمَّ التَّاءُ مَوْضُوعَانِ ... لِقَسَمٍ مَعًا كَتَا الرَّحْمٰنِ
وَاللّٰهِ تَا اللّٰهِ تَرَبِّ الْكَعْبَةِ ... لَا مَحْوَ حَوْبَتِي بِالتَّوْبَةِ
مَاشَا لِتَنْزِيهِ كَسَاءُ النَّاسِ ... حَاشَا جَمَاعَةٍ هُمُ الْأَكْيَاسُ

أُخِرَهَا لِاخْتِصَاصِهَا بِالْجَرِّ بَيْنَ بِضَمِّ الْمِيمِ فِيهِمَا خِلَافًا لِلْكُوفِيِّينَ وَبَنِي تَمِيمٍ وَ قِرَائَتِهِمَا عَلَى الْكَسْرِ (مِثْلُ مِنْ) أَيْ لِابْتِدَاءِ الْغَايَةِ اِنْ اسْتُعْمِلَا (فِي الْغَابِرِ) أَيِ الْمَاضِي (مِنَ الزَّمَنِ وَمِثْلُ فِي) أَيْ لِلظَّرْفِيَّةِ اِنْ اسْتُعْمِلَا (فِي الزَّمَانِ الْحَاضِرِ) مِثَالُهَا (كَلِمْ أُرَ الْوَجْهَ الَّذِي كَالشَّمْسِ مَذْ يَوْمِنَا هٰذَا) أَيْ فِي يَوْمِنَا (وَمُنْذُ أَمْسِ) أَيْ مِنْ أَمْسِ (وَالزَّمَنَ الْمَعْدُودَ حَيْثُمَا تَلَا كَلَيْهِمَا) أَيْ لِلْحَرْفَيْنِ مَفْعُولٌ (قَدْ عَاقَبَ ذٰلِكَ الزَّمَنَ (مِنْ وَإِلَى كَمَا رَأَيْتُ مُخْجِلًا لِلشَّمْسِ) كِنَايَةٌ عَنِ الْمَحْبُوبِ (مُذْ أَزْمَنٍ) مَاضِيَةٌ (وَمُنْذُ لَيَالٍ خَمْسٍ) أَيْ اِبْتِدَاءُ مُدَّةِ عَدَمِ رُؤْيَتِي لَهُ مِنْ أَزْمَنٍ غَابِرَةٍ أَوْ مِنْ خَمْسِ لَيَالٍ إِلَى الْآنِ وَقَدْ تَكُونَانِ اسْمَيْنِ مُبْتَدَأَيْنِ وَمَا بَعْدَهُمَا مَرْفُوعَيْنِ خَبَرَيْنِ (وَ) الثَّالِثَ عَشَرَ (الْوَاوُ ثُمَّ) الرَّابِعَةَ عَشَرَ (التَّاءُ مَوْضُوعَانِ لِقَسَمٍ مَعًا) وَالْأُولَى عَامٌّ وَالثَّانِيَةُ خَاصٌّ بِجَرِّ لَفْظِ الْجَلَالَةِ وَسَمْعٍ جَرُّهُ لِصِفَتِهِ الْأُولَى (كَتَا الرَّحْمٰنِ) مِثَالُ دُخُولِهِمَا عَلَى لَفْظِ الْجَلَالَةِ نَحْوُ (وَاللّٰهِ تَا اللّٰهِ) لَأَفْعَلَنَّ كَذَا وَسَمْعٍ أَيْضًا دُخُولُ الثَّانِيَةِ عَلَى رَبِّ الْمُضَافِ إِلَى الْكَعْبَةِ نَحْوُ (تَرَبِّ الْكَعْبَةِ لَا مَحْوَ حَوْبَتِي) أَيْ جَمِيعُ ذُنُوبِي (بِالتَّوْبَةِ) النَّصُوحِ وَالْخَامِسَ عَشَرَ (حَاشَا لِلتَّنْزِيهِ) أَيْ لِتَبْعِيدِ الْمُسْتَثْنَى عَنِ الْحُكْمِ الْمَنْسُوبِ إِلَى الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ (كِسَاءُ النَّاسِ حَاشَا جَمَاعَةٍ هُمُ الْأَكْيَاسُ) أَيِ الزُّهَّادُ وَفِي الْأَصْلِ



عَدَا خَلَا حَرْفَانِ لِاسْتِثْنَاءٍ ... نَحْوُ نَجَا النَّاسُ خَلَا النِّسَاءَ
تَتِمَّةٌ قَدْ خَفَضَتْ لَعَلَّا ... عِنْدَ عُقَيْلٍ مُبْتَدًا وَلَوْ لَا
فِي نَحْوِ لَوْلَايَ وَلَوْلَاكَ وَفِي ... لَوْلَاهُ خَفْضُ الْمُبْتَدَا بِهَا اصْطُفِي
وَلَمْ تَعَلَّقَا بِشَيْءٍ أَبَدَا ... نَظِيرَ أُحْرُفٍ أَتَتْ زَوَائِدَا

هُمُ الْأَذْكِيَاءُ وَقَدْ تَكُونُ فِعْلًا تَنْصِبُ مَا بَعْدَهَا وَهُوَ الْأَقَلُّ وَالسَّادِسَةَ عَشَرَ وَالسَّابِعَةَ عَشَرَ (عَدَا) وَ(خَلَا) هُمَا (حَرْفَانِ لِاسْتِثْنَاءٍ) نَائِبَانِ مَعَ حُكْمِ مَتْلُوِّهِمَا (نَحْوُ نَجَا النَّاسُ خَلَا النِّسَاءَ) اِشَارَةٌ إِلَى الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ الْمَرْوِيِّ عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَإِذَا عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينُ وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ وَإِلَى الصَّحِيحِ الْمَرْوِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ وَقَدْ تَكُونَانِ فِعْلَيْنِ أَيْضًا وَهُوَ الْأَكْثَرُ (تَتِمَّةٌ قَدْ خَفَضَتْ لَعَلَّا) بِالْإِطْلَاقِ فَاعِلٌ (عِنْدَ عُقَيْلٍ) بِالتَّصْغِيرِ (مُبْتَدًا) مَفْعُولٌ كَقَوْلِ الشَّاعِرِ:

فَقُلْتُ ادْعُ أُخْرَى وَارْفَعِ الصَّوْتَ جَهْرَةً ... لَعَلَّ أَبِي الْمِغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبُ

فَالْكَنِيَّةُ مُبْتَدَأٌ وَقَرِيبٌ خَبَرُهُ عِنْدَهُمْ (وَ) خَفَضَتْ (لَوْلَا) عِنْدَ سِيبَوَيْهِ (فِي نَحْوِ لَوْلَايَ وَلَوْلَاكَ وَفِي لَوْلَاهُ خَفْضُ الْمُبْتَدَا) وَهُوَ الضَّمِيرُ الْمَجْرُورُ (بِهَا) أَيْ بِكَلِمَةِ لَوْلَا (اصْطُفِي) أَيْ أُخْتِيرَ خِلَافًا لِلْأَخْفَشِ لِاخْتِيَارِهِ اسْتِعَارَةَ الْمَجْرُورِ لِلْمَرْفُوعِ وَهُوَ الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ مُقَدَّرٌ بِعَامٍّ عِنْدَهُمَا كَقَوْلِ الشَّاعِرِ:

وَكَمْ مَوْطِنٍ لَوْلَايَ طِحْتُ كَمَا هَوَى ... بِأَجْرَامِهِ مِنْ قُنَّةِ النِّيقِ مُنْهَوِي

(وَلَمْ تَعَلَّقَا بِشَيْءٍ أَبَدًا نَظِيرَ أُحْرُفٍ أَتَتْ زَوَائِدَا) كَالْبَاءِ فِي بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ



## النَّوْعُ الثَّانِي مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

وَثَانِي الْأَنْوَاعِ حُرُوفٌ تَسْدَى ... الْعَمَلَ الْفَرْعِيَّ لِلْمُعَدَّى
عِدَّتُهَا فِي سِتَّةٍ قَدِ انْحَصَرْ ... نَاصِبَةً لِاسْمٍ وَتَرْفَعُ الْخَبَرْ
اِنَّ كَذَاكَ اَنَّ لِلتَّحْقِيقِ ... كَأَنَّ زَيْدًا مُكْرِمُ الصَّدِيقِ
بِلَعَلَّ اَنَّ شَفَاعَةَ النَّبِيِّ ... تَعُمُّ كُلَّ مُجْرِمٍ وَمُذْنِبِ

النَّوْعُ الثَّانِي مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

(وَثَانِي الْأَنْوَاعِ) مِنَ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ (حُرُوفٌ) عَلَى قَوْلِ مَنْ لَا يُفَرِّقُ بَيْنَ الْكَثْرَةِ وَالْقِلَّةِ فِيمَا دُونَ الْعَشَرَةِ وَتَسْمِيَةُ الْحُرُوفِ الْمُشَبَّهَةِ بِالْفِعْلِ لِتَضَمُّنِهَا مَعْنَاهُ وَ لِكَوْنِهَا مَبْنِيَّةً عَلَى الْفَتْحِ لِكَوْنِ حُرُوفِهَا ثَلَاثَةً فَصَاعِدًا (تَسْدَى) أَيْ يُحْسِنُ إِلَيْهَا (الْعَمَلَ الْفَرْعِيَّ لِلْمُعَدَّى) وَهُوَ تَقْدِيمُ الْمَنْصُوبِ عَلَى الْمَرْفُوعِ بِخِلَافِ الْأَصْلِيِّ لِأَنَّهُ بِالْعَكْسِ (عِدَّتُهَا فِي سِتَّةٍ) أَحْرُفٍ (قَدِ انْحَصَرْ) بِالِاسْتِقْرَاءِ (نَاصِبَةً لِاسْمٍ وَتَرْفَعُ الْخَبَرْ) عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ وَعِنْدَ الْكُوفِيِّينَ تَعْمَلُ فِي الْأَوَّلِ فَقَطْ فَلَفْظَةُ نَاصِبَةٍ مَنْصُوبَةٌ عَلَى الْحَالِيَّةِ لِفَاعِلِ تَسْدَى وَكَذَا الْجُمْلَةُ الْمَعْطُوفَةُ عَلَيْهَا الْأَوَّلُ (اِنَّ) بِالْكَسْرِ (كَذَاكَ أَنَّ) بِالْفَتْحِ وَهُوَ الثَّانِي وَهُمَا لِلتَّحْقِيقِ) وَالتَّأْكِيدِ أَوِ الْمُقَدَّرِ لِلْكَسْرِ وَالْمَذْكُورِ لِلْمَفْتُوحِ (كَأَنَّ زَيْدًا مُكْرِمُ الصَّدِيقِ) مِثَالُ الْأَوَّلِ. وَمِثَالُ الثَّانِي (بِلَعَلَّ أَنَّ شَفَاعَةَ النَّبِيِّ ﷺ تَعُمُّ كُلَّ مُجْرِمٍ وَمُذْنِبٍ) لِحَدِيثِ الصَّحِيحِ ،، شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي ،، أَيْ نَعْلَمُ (يَقِينًا أَنَّهُ) أَيِ النَّبِيَّ ﷺ (يَقِينًا) أَيْ يَحْفَظُنَا مِنْ هَوْلِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ بِشَفَاعَتِهِ الْعُظْمَى. الْمُكَرَّرُ الْأَوَّلُ مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ أَيْ دِرَايَةً يَقِينًا أَوْ نُوقِنُ يَقِينًا وَالثَّانِي فِعْلٌ وَمَفْعُولٌ وَالْفَاعِلُ مُسْتَتِرٌ وَالْجُمْلَةُ خَبَرُ اِنَّ وَاَنَّ مَعَ اسْمِهَا وَخَبَرِهَا مَفْعُولٌ بِهِ لِنَدْرِي أَيْ نَدْرِي وَقَايَتَهُ (لِأَنَّهُ)



نَدْرِي يَقِينًا أَنَّهُ يَقِينَا ... لِأَنَّهُ غَدًا شَفِيعٌ فِينَا
وَلَا نَخَافُ أَنَّهُ يُهْمِلُنَا ... لِأَنَّهُ فِي الْمَحْشَرِ مُعْقِلُنَا
إِنَّ بِلَى إِنَّ ذُو ارْتِفَاعٍ جُعِلَا ... مُضَمَّنُ شَأْنٍ إِسْمُهَا مُخْتَزَلَا
وَقَدْ أَتَتْ حَرْفَ جَوَابٍ كَنَعَمْ ... وَكَمْ إِمَامٍ قَالَهُ وَكَمْ أُمَمْ
مِثَالُ ذَاكَ جَاءَ فِي الْقُرْآنِ ... فِي إِنَّ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ
وَقَدْ أَتَى لٰكِنَّ لِاسْتِدْرَاكِ ... كَضَحِكُوا لٰكِنَّ طَرْفِي بَاكِي

ﷺ (غَدًا) أَيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (شَفِيعٌ فِينَا وَلَا نَخَافُ أَنَّهُ) ﷺ (يُهْمِلُنَا) بِتَرْكِ الشَّفَاعَةِ (لِأَنَّهُ) ﷺ (فِي الْمَحْشَرِ مُعْقِلُنَا) بِكَسْرِ الْمُثَنَّاةِ أَيْ مَسْنَدُنَا وَمَلْجَؤُنَا. فَالْمَوْصُولَاتُ الْأَرْبَعُ عِلَّةٌ وَمَعْلُولٌ. الثَّانِي وَالرَّابِعُ هُمَا الْأَوَّلُ وَالثَّالِثُ هُمَا الثَّانِي. يَعْنِي أَنَّ الثَّانِيَ عِلَّةٌ لِلْأَوَّلِ وَالرَّابِعَ عِلَّةٌ لِلثَّالِثِ (اِنَّ بِلَى اِنَّ) الْمَكْسُورَةَ اسْمُ (ذُو ارْتِفَاعٍ جُعِلَا) بِأَلِفِ الْإِطْلَاقِ (مُضَمَّنُ شَأْنٍ) نَائِبُ فَاعِلٍ (إِسْمُهَا) مَفْعُولٌ ثَانٍ حَالَ كَوْنِهِ (مُخْتَزَلًا) أَيْ مَحْذُوفًا كَقَوْلِهِ تَعَالَى ،، إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ ،، عَلَى قَوْلٍ (وَقَدْ أَتَتْ) الْمَكْسُورَةُ (حَرْفَ جَوَابٍ كَنَعَمْ وَكَمْ) لِلتَّكْثِيرِ هُنَا وَفِيمَا بَعْدُ (إِمَامٍ) مِنَ النَّحْوِيِّينَ (قَالَهُ) أَيْ أَنَّهَا حَرْفُ جَوَابٍ كَنَعَمْ (وَكَمْ أُمَمْ) أَيْ جَمَاعَةٍ مِنْهُمْ (مِثَالُ ذَاكَ جَاءَ فِي الْقُرْآنِ) الْكَرِيمِ (فِي) سُورَةِ طٰهٰ (إِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ) عَلَى أَحَدِ الْأَقْوَالِ. الثَّانِي أَنَّ الْمَذْكُورَ بَعْدَهَا اسْمُهَا لِمَجِيءِ تَثْنِيَةِ الْإِشَارَةِ فِي الْأَحْوَالِ الثَّلَاثَةِ بِالْأَلِفِ فِي بَعْضِ اللُّغَاتِ. وَالثَّالِثُ قَدْ ذُكِرَ فِيمَا قَبْلُ (وَقَدْ أَتَى لٰكِنَّ) وَهُوَ الثَّالِثُ (لِاسْتِدْرَاكٍ) أَيْ لِرَفْعِ تَوَهُّمِ شَيْءٍ مِنَ الْكَلَامِ السَّابِقِ (كَضَحِكُوا لٰكِنَّ طَرْفِي) أَيْ عَيْنِي (بَاكٍ وَ) الرَّابِعُ (كَأَنَّ) حَرْفٌ بَسِيطٌ عَلَى الْأَصَحِّ وَذَهَبَ الْخَلِيلُ وَالْأَخْفَشُ إِلَى

| | |
|---|---|
| كَأَنَّ لِلتَّشْبِيهِ حَيْثُ يُجْمَدُ | خَبَرُهَا كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدُ |
| وَأُشْكُكْ حَيْثُ كَانَ ذَا اشْتِقَاقِ | قِيلَ لِتَشْبِيهٍ عَلَى الْإِطْلَاقِ |
| وَلِلتَّمَنِّي لَفْظُ لَيْتَ وَارِدُ | نَحْوُ أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ عَائِدُ |
| يَا لَيْتَ جِسْمِي طَائِرٌ لِطَابَهْ | لِزَوْرَةِ النَّبِيِّ وَالصَّحَابَهْ |
| وَلِتَرَجِّي مُمْكِنٍ أَتَى لَعَلَّ | نَحْوُ لَعَلَّ اللَّهَ مَانِحُ النَّحَلْ |
| وَبَعْدَ هَذِهِ الْحُرُوفِ قَدْ نُصِبْ | مُبْتَدَأٌ وَخَبَرًا بَعْضُ الْعَرَبْ |

اتيا مركبة من الكاف وان المكسورة ثم فتحت الهمزة بعد التركيب (للتشبيه) أي لتشبيه اسمها بخبرها (حيث يجمد خبرها) نحو (كأن زيدًا أسدٌ و أشكك أي ايت بها للشك (حيث كان) المخبر (ذا اشتقاق) نحو كأن زيدًا قائم (قيل) القائل العلامة التفتازاني رحمه الله تعالى هي (لتشبيه على الاطلاق سواء كان الخبر جامدًا أو مشتقًا (وللتمني لفظ ليت وارد) وهو الحامس سواء كان المتمنى ممتنعًا (نحو ألا ليت الشباب عائد) اقتباس من قول الشاعر:

ليت الشباب يعود يومًا ∴ فأخبره بما فعل المشيب

أو ممكنًا نحو (يا ليت جسمي طائر) مجاز بحذف الأدات (لطابة) هي كطيبة من أسماء مدينة رسول الله ﷺ (لزورة النبي) أي لزيارته ﷺ (والصحابة) رضي الله عنهم أجمعين (ولترجي ممكن أتى لعل) وهو السادس ولا يستعمل في الممتنع (نحو لعل الله مانح النحل) أي معطي العطايا (وبعد هذه الحروف) المشبهة بالفعل (قد نصب مبتدأ وخبرًا بعض العرب) بتقديم المفعول على الفاعل كقول الشاعر:

إذا اسود جنح الليل فلتأت ولتكن ∴ خطاك خفافًا إن حراسنا أسدا



| | |
|---|---|
| وَمَنْ يَشَأْ تَأْوِيلَهُ فَلْيُضْمِرِ | مِنْ بَعْدِ الِاسْمِ نَاصِبًا لِلْخَبَرِ |

## النَّوْعُ الثَّالِثُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

| | |
|---|---|
| وَثَالِثُ الْأَنْوَاعِ حَرْفَانِ اصْطُفِي | أَنْ يَعْمَلَا كَعَكْسِ هَذِي الْأَحْرُفِ |
| فَالِاسْمُ مَرْفُوعٌ بِذَيْنِ وَالْخَبَرْ | مُنْتَصِبٌ وَتَارَةً بِالْبَا يَجُرّ |
| قَدْ شُبِّهَا بِلَيْسَ حَيْثُ دَخَلَا | لِلنَّفْيِ وَالتَّنْكِيثِ ابْتِدَاءً مَا وَلَا |
| تَدْخُلُ مَا مَعْرِفَةً وَضِدَّهَا | لِنَفْيِ الْحَالِ فَهُوَ أَقْوَى شَبَهَا |

(ومن يشأ تأويله) كما أوله الكسائي والجمهور (فليضمر من بعد الاسم) خبرًا (ناصبًا للخبر) عند البعض امّا على الحالية كما عند الجمهور أي تلقاهم أسدًا أو الخبرية للمضمر كما عند الكسائي أي كانوا أسدًا.

(النوع الثالث من أنواع العوامل السماعية)

(وثالث الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (حرفان اصطفي) أي أختير (أن يعملا كعكس هذي الأحرف) أي المشبهة بالفعل في اللغة الفصحى وهي لغة أهل الحجاز، وبنو تميم يخالفونهم بعدم اعمالها وردّ بقوله تعالى «ما هذا بشرًا» يوسف ٣١/١٢ (١٥) (فالاسم مرفوع بذين (والخبر منتصب) بهما (وتارة) خبرها فقط (بالبا)، (يجر) كما زيد بقائم (قد شبهتا بليس حيث دخلا) على المرفوع والمنصوب (للنفي و) لـ (التنكير) خبر لمحذوف أي هما (ابتداءً) مفعول التنكير (ما ولا) بدلان من حرفان في قوله «حرفان اصطفي» (تدخل ما) على (معرفة وضدها) أي و على نكرة (لنفي الحال) حال من فاعل تدخل وتدخل الباء على خبرها (فهو) أي لأنه (أقوى شبهًا) بليس من لا فلذلك دخلت على كلٍّ من المعرفة والنكرة (ولا على ذوات نكر تدخل) و (اختصت بها) أي بالنكرات وشذ قول الشاعر:



| | |
|---|---|
| وَلَا عَلَى ذَوَاتِ نُكْرٍ تَدْخُلُ | خُصَّتْ بِهَا وَنَفْيِ مَا يُسْتَقْبَلُ |
| كَمَا فُؤَادِي مُغْرَمًا لَا يَبْرَحُ | لَا أَحَدٌ سِوَاهُ كَاشِفُ الْمِحَنْ |
| وَاسْتَدْرَكَ الْقَوْمُ عَلَى الْجُرْجَانِي | حَرْفَيْنِ مِثْلَ ذَيْنِ يَعْمَلَانِ |
| لَاتَ وَإِنْ وَخُصَّ لَاتَ بِالْعَمَلْ | فِي الْحِينِ وَاسْمُهَا كَثِيرًا يُحْتَزَلْ |
| وَقَلَّمَا يُحْذَفُ ذُو انْتِصَابِ | كَلَاتَ حِينَ زَوْرَةَ الْأَحْبَابِ |

## النَّوْعُ الرَّابِعُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

وخصت سواد القلب لا أنا باغيا ∴ سواها ولا عن حبها متراخيا.

وخصت أيضًا بـ (نفي ما يستقبل) من الزمان وقيل للنفي المطلق مثالها (كما فؤادي مغرمًا لا يبرح) بجر أحد (لا أحد سواه كاشف المحن) أي كاشف الكروب (واستدرك القوم) أي التجأ أي طلبوا ادراك مافات (على الجرجاني) الشيخ عبد القاهر (من ذكر حرفين مثل ذين) أي مثل ما ولا (يعملان أحدهما (لات) عند الجمهور والثاني (إن) عند الفراء والمبرد وابن مالك وابن جني وأبي علي ويدخل على المعرفة والنكرة كقول الشاعر:

إن هو مستوليًا على أحد ∴ إلا على أضعف المجانين

(وخص لات بالعمل في) لفظ الحين ومرادفه كالساعة كقول الشاعر:

ندم البغاة ولات ساعة مندم ∴ والبغي مرتع مبتغيه وخيم

(واسمها كثيرًا يحتزل) أي يحذف كقوله تعالى «ولات حين مناص» بنصب حين والتقدير ولات الحين حين مناص برفع الأول ونصب الثاني (وقلما يحذف ذو انتصاب) أي الخبر ويبقى الاسم (كلات حين زورة الأحباب) بالرفع أي هذا الحين و



| | |
|---|---|
| وَرَابِعُ الْأَنْوَاعِ سَبْعُ أَحْرُفِ | نَاصِبَةُ اسْمٍ مَعَ خُلْفٍ السَّلَفِ |
| وَاوٌ بِمَعْنَى مَعَ نَحْوُ أَسْرِي | وَالرَّكْبَ نَحْوَ مَنْ يَفُكُّ أَسْرِي |
| وَالْحَقُّ لَيْسَ نَصْبُ مَفْعُولٍ مَعَهْ | بِالْوَاوِ بَلْ بِالْفِعْلِ أَوْ مُضَارِعَهْ |
| إِلَّا لِلِاسْتِثْنَاءِ نَحْوُ سَارَا | الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا أَوْ حِمَارَا |
| وَقِيلَ إِنَّ النَّصْبَ لِلْمُسْتَثْنَى | بِالْفِعْلِ أَوْ بِشِبْهِهِ فِي الْمَعْنَى |
| وَجُعِلَتْ وَاسِطَةُ الْأَعْمَالِ | إِلَّا وَهَذَا أَصْوَبُ الْأَقْوَالِ |

(النوع الرابع من أنواع العوامل السماعية)

(ورابع الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (سبع أحرف ناصبة اسم) فقط (مع خلف السلف) أي الجمهور منهم بأنّ الناصب امّا الفعل أو شبهه بواسطة هذه الحروف (وأو بمعنى مع نحو أسري) فعل من السير (والركب) مفعول معه (نحو) منصوب بنزع الخافض أي إلى نحو أي جانب (من يفك) من باب ردّ (أسري) مصدر مضاف الى ياء المتكلم كالاسارة أي من يفكني من الأسارة، وبهذا المعنى اندفع علّة الابطاء من البيت (والحق) عند الجماعة المرقومة (ليس نصب مفعول معه بالواو بل بالفعل) كما مثّل (أو مضارعه) أي مشابهه كما شأنك وزيدًا أي ما تصنع معه والثاني (إلا للاستثناء) أي استثناء المستثنى عن حكم المستثنى منه و المستثنى منصوب بها في المتصل بعد تمام كلام موجب (نحو سارا) بألف الاطلاق (القوم إلا زيدًا) وفي المنقطع سواء كان بعد موجب أو منفي أو شبهه نحو سار القوم إلا حمارًا (أو) ما سار القوم إلا حمارٌ وقيل) القائل السيرافي (إنّ النصب للمستثنى امّا (بالفعل) كما مثّل (أو) بـ (شبهه في المعنى) كما لقوم اخوتك إلا زيدًا (و جعلت واسطة الاعمال إلا) بتقديم المفعول الثاني على النائب أي جعلت آلة

وَيَا وَهَمْزَةٌ أَيَا وَآ وَهَيَا ... نَادَوْا بِكُلِّهَا مُنَادًى نَائِيَا
فِي الْمَذْهَبِ الصَّحِيحِ إِلَّا الثَّانِي ... فَإِنَّهَا مُخْتَصَّةٌ بِالدَّانِي
يَنْصِبُ كُلُّهَا بِلَا خِلَافٍ ... مُضَافًا أَوْ مُضَارِعَ الْمُضَافِ
اِقْرَأْ سَلَامِي يَا مُرِيدَ يَثْرِبَ ... يَا قَاصِدًا خَيْرَ الثَّرَى عَلَى النَّبِي
وَانْصِبْ بِهَا نَكِرَةً لَمْ تُقْصَدِ ... مِثَالُهَا يَا رَجُلًا خُذْ بِيَدِي

لنعدتيتها في العمل وقيل الناصب هي التابعان مستقلين بلا واسطة (وهذا القول أصوب الأقوال) لأنه مذهب المحققين (و) الثالث (ياو) الرابع (همزة) والخامس (أيا و) السادس (أي) والسابع (هيا) فيه ثلاثة مذاهب الأول مذهب الشيخ والمبرد وهو أنها العاملة والثاني مذهب الجمهور وهو ما تقدم والثالث مذهب الفارسي وهو أنها أسماء الأفعال (نادوا) أي اتحاة (بكلها منادى نائيا) أي بعيداً (في المذهب الصحيح) وهو مذهب ابن مالك (إلا الثاني) أي الرابع (فانها مختصة بـ) نداء (الداني) أي القريب (ينصب كلها بلا خلاف) عند الشيخ والا يلزم المحذور. منادى (مضافاً أو مضارع المضاف) أي مشابهاً له في كون الثانية للأول كما أن المضاف اليه كذلك مثال الأول نحو (اقرأ سلامي) على النبي صلى الله عليه وسلم (يا مريد يثرب) أي المدينة المنورة ومثال الثاني نحو اقرأ سلامي (يا قاصداً خير الثرى) أي المكان المزبور أنفاً (على النبي) صلى الله عليه وسلم وهذا البيت مثال لكلا النوعين من المنادى المضاف والمضارع له كما أشرنا اليه (وانصب بها) أي بتلك الحروف (نكرة لم تقصد) معرفتها أي نداء واحد بعينه (مثالها يا رجلاً خذ بيدي) الجار زائد على المفعول.

تنبيه: أصل وضعها النداء للعقلاء وقد ينادى بها غير العقلاء لتنزيلها منزلتهم



## النوع الخامس من أنواع العوامل السماعية

وَخَامِسُ الْأَنْوَاعِ أَحْرُفٌ يَجِبْ ... إِنْ يَلِهَا مُضَارِعٌ أَنْ يَنْتَصِبْ
أَرْبَعَةٌ أَنْ وَهْيَ لِلِاسْتِقْبَالِ ... نَحْوُ أُحِبُّ أَنْ يَطِيبَ حَالِي
وَوَاجِبٌ فِي خَمْسَةِ الْمَوَاضِعِ ... إِضْمَارُهَا وَالنَّصْبُ لِلْمُضَارِعِ
مِنْ بَعْدِ لَامٍ أَفْهَمَتْ جُحُودَا ... كَلَمْ أَكُنْ لِأَنْكُثَ الْعُهُودَا
وَبَعْدَ أَوْ إِذَنْ إِلَّا وَإِلَى ... وَبَعْدَ حَتَّى دَخَلَتْ مُسْتَقْبَلَا

لقوله: أسرب القطا هل من يعير جناحها، لعلي إلى من قد هويت أطير

(النوع الخامس من أنواع العوامل السماعية)

(وخامس الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (أحرف يجب أن يليها) فعل (مضارع أن ينتصب) المؤول فاعل أي يجب نصبه بها بتبديل الضمة فتحة في المفردات الخمس وسقوط النون في الأفعال الخمسة وهي (أربعة) الأولى (أن وهي للاستقبال نحو أحب أن يطيب حالي) أي طيب شأني (وواجب في خمسة المواضع اضمارها) أي اضمار كلمة أن (و) للعطف أو للمعية (النصب للمضارع) احدها (من بعد لام أفهمت جحودا) هي الجارة الزائدة على منصوب كان المنفي (كلم أكن لأنكث العهودا) أي لأن أنكث بألف الاطلاق (و) ثانيتها (بعد أو) رادفي) أي كان بمعنى (إلا) أو (الى) نحو لألزمنك أو تعطيني حقي أي إلا أن تعطيني حقي أو الى أن تعطيني حقي (و) ثالثتها (بعد حتى) بمعنى كي أو إلى (دخلت) فعلاً (مستقبلاً) فهو صفة لموصوف مقدر نحو سرت حتى أدخل البلد أي كي أدخل البلد أو الى أن أدخل البلد (و) رابعتها (بعد فاء سببية)



وَبَعْدَ فَاءٍ سَبَبِيَّةٍ كَذَا ... مِنْ بَعْدِ وَاوٍ لِمَعِيَّةٍ إِذَا
سُبِقَتَا بِنَفْيٍ أَوْ بِطَلَبْ ... مَحْضَيْنِ لَا تَجِي وَتَسْتَغِيثَ بِي
وَجَازَ أَنْ تُضْمَرَ بَعْدَ اللَّامِ ... غَيْرَ الَّذِي قَدْ مَرَّ فِي الْكَلَامِ
إِنْ لَمْ يَكُنْ مُقْتَرِنًا فِعْلُ بِلَدْ ... نَحْوُ أُمُرُّ بِنَا لِنُجْلَ الْفُضَلَاءَ
كَذَاكَ بَعْدَ أَوْ سِوَى مَا سَلَفَا ... وَبَعْدَ وَاوٍ بَعْدَ ثُمَّ بَعْدَ فَا
وَلَنْ لِتَأْكِيدِ لِنَفْيِ الْفِعْلِ فِي ... مُسْتَقْبَلٍ لَا أَبَدِيٍّ الْمُنْتَفِي

و(كذا من بعد واو لمعية) وهي خامستها (اذا سبقتا) أي الفاء والواو المذكورتان (بنفي أو بطلب محضين) وهو الأمر والنهي والاستفهام والتمني والعرض نحو ما تأتينا وتحدثنا وأتنى واكرمك و(لا تجر) أحداً (و تستغيث بي) وهل أسئلك وتجيبني وليتني عندك وأفوز وألا تنزل بنا وتصيب خيراً وكذلك أسئلة الفاء بتبديل الواو بها.

تنبيه: علم مما تقدم أن لها شرطين الأول خاص والثاني مشترك (وجاز أن تضمر) أن (بعد اللام) بمعنى كي (غير) لام الجحود (الذي قد مر في) أول (الكلام ان لم يكن مقترناً فعل بلد) أي أن لا يقترن الفعل المدخول لها بالنفي كمدخول اللام السابق (نحو أمر بنا لنجل الفضلاء) أي كي نجلهم ونعظمهم (كذاك) يضمر (بعد) حروف العطف مثل (أو سوى ما سلفا) وهي التي بمعنى الا أو الى (و بعد واو و بعد ثم و) بعد (فا) من غير اشتراط ما ذكر في المهملة والمجمعة الموحدة نحو أعجبني ضربك زيداً أو توبيخك أو شتمك أو فتشم (و) الثانية (لن) حرف بسيط عند سيبويه وهو الأصح مركب عند الخليل والفراء أصله لا أن عند الأول لا عند الثاني وهي (لتأكيد لنفي



وَكَيْ لِتَعْلِيلٍ كَقَوْلِ الْقَائِلِ ... أَثْنِي عَلَيَّ النَّبِيَّ كَيْ يَشْفَعَ لِي
إِذَا جَوَابٌ وَجَزَا فِي الْأَكْثَرِ ... وَبَعْدَهَا لَفْظَةُ إِنْ لَمْ تُضْمَرِ
وَرُبَّمَا مَحَضَ لِلْجَوَابِ ... مَشْرُوطَةً فِي عَمَلِ انْتِصَابِ
بِكَوْنِهَا صَدْرًا أَتَى مُسْتَقْبَلُ ... مِنْ بَعْدِهَا بَيْنَهُمَا لَا يَفْصِلُ
وَسَاغَ فَصْلٌ بِيَمِينٍ كَإِذَنْ ... أُجْزِلْ فِي جَوَابِ أُعْطِيكَ الْمُنَنْ
وَقُلْ لِمَنْ يَقُولُ أَتِيكَ غَدًا ... إِذَنْ وَذِي الْعَرْشِ أُفِيدَكَ الْفَدَا

الفعل في) زمان (مستقبل) على صورة التحقيق (لا أبدي المنتفي) كما زعمه المعتزلة القائلون بعدم (رؤية الله في الجنة متمسكين بقوله تعالى «لن ترانى» الأعراف ١٤٣/٧ (١٢)) و(الثالثة (كي) وهي (لتعليل) أي لعلية متلوها لتاليها في الخارج وبالعكس في الذهن نحو (كقول القائل أثني على النبي) صلى الله عليه وسلم (كي يشفع لي) في يوم القيامة و(الرابعة (اذاً) وهي (جواب) لقول القائل (وجزاء) لفعل الفاعل في (الأكثر) و سيأتي مثالها (و بعدها لفظة أن) الناصبة (لم تضمر) بفتح العين أو كسرها (وربما تمحض للجواب) كما قال الفارسي مثل قولك أحبك فيقال لك في الجواب اذاً أظنك صادقاً وهي (مشروطة في عمل انتصاب) بثلاثة شروط الأول (بكونها صدراً أتى) والثاني أن يقع فعل (مستقبل من بعدها) والثالث ذكره في قوله (بينهما) أن (لا يفصل) بفصل غير ما سيذكر (وساغ فصل) بينهما (بيمين) و المثال للجامع للشروط (ك) قولك (اذاً أجزل) أي أكثر العطاء (في جواب) من قال (أعطيك المنن) أي النعم فان فقد أحد الشروط وجب الرفع نحو أنا اذن أحسن اليك و قولك لمن يحدثك اذاً أظنك صادقاً و قولك اذاً اليك أحسن والمثال الجامع كقولك لمن يحدثك أنا اذاً أصادقاً أظنك (و) مثال الفصل الجائز

## النَّوْعُ السَّادِسُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

| | |
|---|---|
| وَسَادِسُ الْأَنْوَاعِ خَمْسُ أَحْرُفِ | جَازِمَةٍ مُضَارِعًا وَالْجَزْمُ فِي |
| مُرْتَفِعٍ بِالنُّونِ حَذْفُ النُّونِ | وَفِي صَحِيحٍ ضُمَّ بِالسُّكُونِ |
| وَفِي ذَوَاتِ الْعِلَّةِ اللَّامُ حُذِفْ | سِوَاءُ إِلْوَاوُ وَيَاءٌ وَأَلِفْ |
| لَمْ قُلِبَتْ مُضَارِعًا مُضِيَّا | لَمَّا كَلَمْ وَنُطِيَانِ نَفْيَا |
| لَكِنْ عَلَى تَوَقُّعٍ لَمَّا تَدُلْ | وَجَازَ فِي مَجْزُومِهَا أَنْ تُخْتَزَلْ |

نحو (قل لمن يقول أتيك غدًا) أي اليوم الذي بعد يومك (إذًا) وذي العرش أفيدك) أي أعطيك (الغدا) بفتح المجمة وإسقاط الهمزة في الأخر للوزن أي الغداء وهو الطعام.

(النوع السادس من أنواع العوامل السماعية)

(وسادس الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (خمس أحرف جازمة) فعلاً (مضارعًا) فقط (والجزم) في فعل (مرتفع بالنون) أي مرفوع بها وهي خمسة أفعال كما تقدم (حذف النون) علامة له (وفي) فعل (صحيح ضم) أي المرفوع بالضمة وهي المفردات الخمس (بالسكون وفي) الأفعال (ذوات العلة وهي المعتل (اللام) أي لام الفعل (حذف سواء الواو) بكسر التنوين للالتقاء الساكنين كيغزو (وياء) كيرمي (وألف) كيخشى. الأولى (لم) وهي (قلبت) فعلاً (مضارعًا مضيًا) والثانية (لما كلم) في الدخول على المضارع وقلبه ماضيًا لفظًا ومعنًى (ونطيا) كلاهما (نفيًا) في الماضي (لكن على توقع) وانتظار (لما تدل وجاز في مجزومها) أي لما (أن تختزل) كندم زيد ولما ولما دون لم وأما قول الشاعر:

إِحْفَظْ وَدِيعَتَكَ الَّتِي اسْتُوْدِعْتَهَا ... يَوْمَ الْإِعَارَةِ إِنْ وَصَلْتَ وَإِنْ لَمْ



| | |
|---|---|
| وَرُبَّمَا يَنْتَصِبُ الْمُضَارِعُ | مِنْ بَعْدِ لَمْ وَرُبَّمَا يَرْتَفِعُ |
| وَإِنْ لِشَرْطٍ وَجَزَا كَقَوْلِنَا | إِنْ نَعِشِ الْعَامَ نَزُرْ نَبِيَّنَا |
| لِلنَّهْيِ لَا أَيْ طَلَبٍ لِتَرْكِ | فِعْلٍ كَلَا تَسْلُكْ سَبِيلَ الْهُلْكِ |
| وَاللَّامُ لِلْأَمْرِ عَلَى الْكَسْرِ بْنِ | إِنْ يَلِ، فَاءً ثُمَّ وَاوًا يُسْكَنِ |
| فَلْيَمْدَحِ النَّبِيَّ ثُمَّ لْتَبْذُلِ | وَلْتَعْطُ مُهْجَتِي لَهُ إِنْ يَقْبَلِ |

## النَّوْعُ السَّابِعُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

فشاذ (وربما ينتصب المضارع من بعد لم) في بعض اللغات كقول الشاعر:

فِي أَيِّ يَوْمَيَّ مِنَ الْمَوْتِ أَفِرّ ... أَيَوْمَ لَمْ يُقْدَرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرْ

بنصب (يقدر) (وربما يرتفع) بعدها كلم يوفون (و) الثالثة (إن لـ) جزم (شرط وجزاء كقولنا ان نعش العام) القابل بكسر المثلثة للالتقاء (نزر نبينا) محمدًا ﷺ (للنهي لا) وهي الرابعة (أي طلب لترك) أي لطلب ترك (فعل) تفسير للا بل للنهي (كلا تسلك سبيل الهلاك) بالضم مصدر كالهلاك (و) الخامسة (اللام للأمر) وهو عكس النهي (على الكسر بن) ان لم يل حروف العطف نحو ليضرب زيد و (ان يل فاء) أو (ثم) أو (واوًا) العاطفات (يسكن) نحو (فليمدح النبي) ﷺ (ثم لتبذل ولتعط مهجتي) أي روحي فداء له فمدخول ثم والواو مترادفان أو الأول بمعنى البسط (له) ﷺ (ان يقبل) بالبناء للفاعل والضمير المستتر للنبي ﷺ ومعنى البيت ان يقبل النبي عليه الصلاة والسلام روحي فلتبذل ولتعط له.

(النوع السابع من أنواع العوامل السماعية)

(وسابع الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (كان اسما) جمع مضاف بحذف



| | |
|---|---|
| وَسَابِعُ الْأَنْوَاعِ كَانَ اسْمًا | شَرْطٍ بِمَعْنَى إِنْ عَمِلْنَ جَزْمًا |
| وَتِسْعَةٌ عِدَّتُهُنَّ مَنْ كَمَنْ | يَزُرْ نَبِيَّ اللَّهِ يَحْظَ بِالْمِنَنْ |
| أَيْ كَمَا تَقُولُ أَيُّ مُسْلِمِ | يَأْخُذْ بِسُنَّةِ النَّبِيِّ يَسْلَمِ |
| وَمَا كَمَا أَنْشَدَ مِنَ الْمَدَائِحِ | فِي الْمُصْطَفَى يَعْبَقُ كَمِسْكٍ فَائِحِ |
| مَتَى مِثَالُهُ مَتَى يَقْصِدْ أَحَدْ | طَيْبَةَ يَمْتَلِئْ فُؤَادِي مِنْ كَمَدْ |
| مَهْمَا كَمَا بِقُرْبِ الْحَجِيجُ | مِنَ الْقُبَا يَطْلُعْهُمُ الضَّجِيجُ |

(الهمزة للوزن (شرط بمعنى إن) الشرطية (عملن جزمًا) في الفعلين (وتسعة عدتهن) بتقديم الخبر على المبتدأ (الأولى (من) للعاقل (كمن يزر نبي الله) ﷺ (يحظ) من حظي يحظى من باب الرابع أي ينل حظًا منه (بالمنن) أي بالنعم. والثانية (أي) للعاقل وغيره وكذا صيغة التأنيث (كما تقول أي مسلم يأخذ بسنة النبي) ﷺ (يسلم) من البدع كما في الحديث «من تمسك بسنتي عند فساد أمتي فله أجر مائة شهيد» (و) الثالثة (ما) لغير العاقل (كما أنشد) المتكلم وحده (من المدائح في) حق (المصطفى) ﷺ (يعبق) أي ينتشر منه رائحة الطيب (كمسك فائح) منتشر رائحته والرابعة (متى) الزمان (مثاله متى يقصد أحد طيبة) أي مدينة النبي ﷺ (يمتلئ فؤادي من كمد) أي من الحزن لعدم امكان مسيري فهذه الحالة هي الغبطة الممدوحة وفي الحديث الآتي في اثنتين الخ. والخامسة (مهما) للزمان بسيط على الأصح وقيل مركب أصله ما زيد عليها مثلها مع قلب ألف الأصل هاءً وقيل مركب أوله اسم فعل وعجزه شرط كهما يقرب الحجيج) أي الحجاج (من القبا) اسم محلة بالمدينة المنورة وفيها مسجد مشهور واليه الاشارة بقوله تعالى: ﴿لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ﴾ (يطلعهم



| | |
|---|---|
| إِذْ مَا كَإِذْ مَا يَرْمِ الْحُجَّاجُ | مَدِينَةَ يُطْوَ لَهُمْ فِجَاجُ |
| أَيْنَ كَأَيْنَ يَقْصِدِ الْمُتَيَّمُ | يَقْلَقْ وَدَمْعُ عَيْنِهِ يَنْسَجِمُ |
| وَحَيْثُمَا كَحَيْثُمَا يَثِبْ مُحِبّ | يَنْصَبَّ دَمْعُ عَيْنِهِ وَيَنْسَكِبْ |
| أَنَّى كَأَنَّى يَسْكُنِ الْعُشَّاقُ | يُقْلِقْهُمُ اللَّوْعَةُ وَالْأَشْوَاقُ |
| كَلِمُ الْمَجَازَاتِ هِيَ اللَّوَاتِي | قَدْ ذُكِرَتْ فِي هَذِهِ الْأَبْيَاتِ |

الضجيج) يطلعهم أي يعلمهم ويرتفع عليهم أو يكثر منهم الصياح بالتلبية وغيرها. والسادسة (إذما) الزمان بسيط عند سيبويه مركب عند المبرد (كإذما يرم) أي يقصد (الحجاج مدينة) النبي ﷺ (يطو) من الطي للمفعول (لهم فجاج) بكسر المجمة الفوقية جمع فج أي الطريق والسابعة (أين) للمكان (كأين يقصد المتيم) اسم مفعول أي الذي عبد الحب وذلله (يقلق) من باب طرب أي يزعج (ودمع عينه ينسجم) أي يسيل من تتمة البيت (و) الثامنة (حيثما) للمكان (كحيثما يثب) أي يجتمع (محب) بمحبوبه (ينصب دمع عينه وينسكب) عطف على الجواب لفظًا ومعنًى والتاسعة (أنى) للمكان (كأنى يسكن العشاق يقلقهم) من باب الافعال أي يزعجهم. القلق حالة انفعالية تتميز بالخوف تما قد حدث كما في المعجم الوسيط. (واللوعة) أي حرقة العشق (والأشواق) جمع شوق أي نزوع النفس وحركة الهوى. اعلم أن الملازمات المذكورة في الأمثلة السابقة كلها مبتدأ ومجموع الشرط والجزاء خبر الثالث فانه مفعول لشرطه (كلم المجازات) بسكون الوسط للوزن والأصل بكسره اسم جنس جمعي على التصحيح كما قال السيوطي رحمه الله في شرح الألفية. مبتدأ (هي) الكلمات (اللواتي قد ذكرت في هذه الأبيات) المتقدمة

-٣٠-

| | |
|---|---|
| تَدْخُلُ كُلَّهَا عَلَى فِعْلَيْنِ | تَمَاثَلَا أَوْ مُتَخَالِفَيْنِ |
| وَالْأَوَّلُ الْمَلْزُومُ ثُمَّ السَّبَبُ | وَالْآخَرُ اللَّازِمُ وَالْمُسَبَّبُ |
| هُمَا بِشَرْطٍ وَجَزَاءٍ وَسِمَا | فَإِنْ مُضَارِعَيْنِ كَانَا جُزِمَا |
| وَأَوَّلٌ مُضَارِعًا قَدِ انْجَزَمْ | لَمْ يَجِدْ بِمَحْ سَادَ الْأُمَمْ |
| وَإِنْ مُضَارِعًا وَجَدْتَ الثَّانِي | فَإِنَّهُ يَسُوغُ الْوَجْهَانِ |
| إِنْ يَقَعِ الْمَاضِي بِغَيْرِ قَدْ جَزَا | وَمَا دُخُولُ الْفَاءِ عَلَيْهِ جُوِّزَا |

مع التمثيلات والخبر هو هي مع خبره (تدخل كلها على فعلين تماثلا) كأن يكونا مضارعين أو ماضيين (أو متخالفين) كأن يكون الأول مضارعاً والثاني ماضياً أو بالعكس فالأقسام أربعة (والأول) من الفعلين هو (الملزوم ثم المتسبب والآخر) منهما هو اللازم والمسبب ها) أي الأول والآخر (بشرط وجزاء) متعلق بما بعده وهو (وسما فان مضارعين) خبر مقدم للناقصة (كانا) أي الشرط والجزاء (جزما) أي وجب جزم الجزئين نحو ان تضرب أضرب وشذ قوله:

21 يا أقرع بن حابس يا أقرع ∴ إنك إن يُصرع أخوك تصرع

بضم الجزاء (و) ان كان (أول) من الفعلين (مضارعاً) وثانيهما ماضياً (قد انجزم) المضارع لصلاحيته للجزم مع عدم المانع (كمن يجد بمح) اي بالعطايا (ساد الأمم وان مضارعاً) مفعول ثان (وجدت الثاني) والأول ماضياً (فانه) أي الشأن (يسوغ الوجهان) الجزم لوجود المجازم والرفع لضعفه بتأخير المعمول نحو ان جاء زيد يقم عمرو ويقوم عمرو (ان يقع للماضي) المتصرف لفظاً أو معنىً (بغير قد جزا) مفعول (وما) نافية ومنفيها آخر البيت (دخول الفاء عليه جوزا) أي لم يجز دخول الفاء على ذلك الماضي نحو ان جاء زيد

-٣١-

| | |
|---|---|
| إِنْ يَكُنِ الْجَزَا مُضَارِعًا أَتَى | مُنْتَفِيًا بِحَرْفٍ لَا أَوْ مُثْبَتَا |
| فَذِكْرُ فَاءٍ وَتَرْكُهَا سَوَاءْ | إِلَّا فَحَتْمٌ إِنْ تُزَدْ الْفَاءُ |
| تَنُوبُ عَنْ فَاءٍ إِذَا مَعْ جُمْلِ | إِسْمِيَّةٍ وَأْتِ لَهَا بِالْمُثْلِ |

## النَّوْعُ الثَّامِنُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

| | |
|---|---|
| وَثَامِنُ الْأَنْوَاعِ أَسْمَاءٌ يَجِبْ | فِي النَّكِرَاتِ بَعْدَهَا أَنْ تَنْتَصِبْ |

فام عمرو. وان جئت لم أجئ.

(ضابطة) ان لم يصلح الجواب أن يكون شرطاً وجب الفاء والا فلا و(ان يكن الجزاء مضارعاً أي منتفياً بحرف) النفي كـ(لا) خاصة (أو) مضارعاً (مثبتاً فذكر فاء وتركها سواء) كقوله تعالى: ومن عاد فينتقم الله منه و كقوله: فإن يكن منكم مائة صابرة يغلبوا مائتين. وكقوله فمن يؤمن بربه فلا يخاف. و(الا) بان كان ماضياً مقترناً بقد لفظاً كقوله تعالى: إن يسرق فقد سرق أخ له. أو تقديراً كقوله تعالى: إن كان قميصه قد من قبل فصدقت أو غير متصرف كقوله تعالى: إن ترن أنا أقل منك مالاً وولداً. فعسى ربي. أو مضارعاً منفياً بما أو لن أو إن أو مقروناً بالسين أو سوف أو واحداً من الانشائيات الستة أو جملة اسمية نحو ان جاء زيد فهو محسن (فحتم أن تزاد الفاء) وأما قول الشاعر:

من يفعل الحسنات الله يشكرها ∴ والشر بالشر عند الله مثلان

(النوع الثامن من أنواع العوامل السماعية)

(وثامن الأنواع) من أنواع العوامل السماعية (أسماء) أربعة (يجب في النكرات بعدها أن تنتصب) في تأويل المصدر فاعل (مميزات) مفردات

-٣٢-

| | |
|---|---|
| مُمَيِّزَاتٍ كَمْ لِاسْتِفْهَامِ | كَمْ دِرْهَمًا عِنْدَكَ يَا غُلَامِ |
| كَذَا كَأَيِّنْ نَحْوُ عِنْدِي كَذَا | شَخْصًا كَأَيِّنْ إِبِلًا لَهَا خُذَا |
| جَائَتْ كَذَا كِنَايَةً عَنْ عَدَدِ | عَشَرَةً إِنْ رُكِّبَتْ مَعْ أَحَدِ |
| أَوْ مَعَ تِسْعَةٍ وَمَا بَيْنَهُمَا | كَأَعْطِنِي أَحَدَ عَشَرَ دِرْهَمَا |

منصوبات حال من النكرات الأولى (كم للاستفهام) نحو كم درهماً عندك يا غلام (بكسرة دالة على ياء المتكلم بخلاف التكثيرية فان تمييزها جمع أو مفرد مجرور ان كم درهم أو درهم ملكت والثانية (كذا) والثالثة (كأين) مثال الأولى (نحو عندي كذا) محضاً) ومثال الثانية نحو (كأين إبلاً لها خذا) بالف ضمير التثنية أو الألف المنقلبة عن نون التأكيد الخفيفة متعلق بالجار (جائت) كلمة (كذا كناية عن عدد) كما مثل وجائت أيضاً كناية عن غير العدد كجئت يوم كذا. والرابعة لفظة (عشرة ان ركبت مع أحد) في هذه الجملة صنعة الاحتباك وهي حذف اللاحق من السابق وحذف السابق من اللاحق حيث حذف من العشرة لفظة احدى المؤنث ومن الأحد لفظ عشر المذكر بدليل عدم اجتماع لفظ عشرة مع أحد في تراكيب الأعداد فلا يقال أحد عشرة بل يقال أحد عشر للمذكر أو احدى عشرة للمؤنث. كقول الشاعر:

23 ما أحسن الدين والدنيا إذا اجتمعا ∴ وأقبح الكفر والإفلاس في الرجل

حيث حذف «في الرجل» من المصراع الأول و«اذا اجتمعا» من المصراع الثاني (أو) ركبت تسعون (مع تسعة وما بينهما) من الأعداد المتوسطة (كأعطني أحد عشر درهماً) فلا تمييز للأول لن لاستغنائها بلفظها. وأما تمييز الثلاثة الى العشرة فمجموع ومجرور وتمييز المائة وما فوقها مفرد ومجرور.

-٣٣-

## النَّوْعُ التَّاسِعُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

| | |
|---|---|
| تَاسِعُهُنَّ كَلِمَاتٌ تُدْعَى | أَسْمَاءَ أَفْعَالٍ تُعَدُّ تِسْعَا |
| وَبَعْضُهَا عَنِ الْمُعَدَّى نَائِبُهْ | وَهِيَ سِتَّةٌ فَتَكُونُ نَاصِبُهْ |
| فَالنَّاصِبَاتُ بَلْهَ هَاءَ زَيْدَا | عَلَيْكَ مَعْ دُونَكَ مَعْ رُوَيْدَا |
| حَيَّهَلَا الصَّلَاةَ وَاللَّوَاتِي | تَكُونُ لِلْفَاعِلِ رَافِعَاتِ |
| فَإِنَّهَا مَبْهَمَاتٌ مَعْ سَرْعَانَ ذَا | إِهَالَةٍ شَتَّانَ حِلْمٌ وَبَذَا |

التوع التاسع من أنواع العوامل السماعية

(تاسعهن) أي تاسع الأنواع السماعية (كلمات تدعى) أي تسمى (أسماء أفعال) أي أسماء متضمنة لمعاني الأفعال (تعد تسعاً وبعضها عن المعدى) أي الفعل المتعدي (نائبة) خبر ومتعلق الجار (وهي) أي النائبات عن المتعدي (ستة فتكون ناصبة) لمفعول به (فالناصبات) الأولى منها (بله) نحو بله بشراً أي أترك والثانية (هاء) نحو هاء زيداً) أي خذه والثالثة (عليك) مركب نحو عليك عمراً اي الزمه (مع دونك) وهي الرابعة مركب أيضاً نحو دونك بكراً أي خذه (مع رويدا) وهي الخامسة تصغير رود أو رخم ثم صغر نحو رويداً خالداً أي أمهله وقد يكون الأول والأخر مصدرين لناصب مقدر مع جر تاليهما نحو بله زيد ورويدا عمرو أي أترك تركه أي تركاله وأمهله أمهاله أي أمهلا له والسادسة (حيهل) مركب من حي وهل نحو حيهل (الصلاة) أي اسرع اليها وهو الأصل ثم نقل الهاء عيناً بالاستعمال في الأذان كما في الحاشية المسماة بكردي (و) الكلمات (اللواتي تكون للفاعل رافعات) خبر ومتعلق الجار (فانها) ثلاثة كلمات الأولى (مبهمات) نحو مبهمات ذا أي بعد (مع سرعان) وهي الثانية نحو (سرعان ذا اهالة) أي سرع وهو من ضروب الأمثال و

## النَّوعُ العَاشِرُ مِنْ أنواعِ العَوامِلِ السَّماعِيَةِ

| | |
|---|---|
| وَعَاشِرُ الأنواعِ أفعالٌ تقعْ | نَاقِصَةً لا تَكْتَفِي بِمَا ارْتَفَعْ. |
| فَتَرْفَعُ اسْمًا ثُمَّ تَنْصِبُ الخَبَرْ | نَاسِخَةً وَهْيَ ثَلاثَةَ عَشَرْ |
| كَانَ كَكَانَ أَحْمَدُ المُشَفَّعُ | مُشْرِقَ وَجْهٍ مِثْلَ شَمْسٍ تَطْلُعُ |
| وَقَدْ يَجِيءُ كَانَ ذَا تَمَامِ | وَرُبَّمَا يُزَادُ فِي الكَلامِ |
| كَأَنَّ مِنْ أَفْضَلِهِمْ كَانَ ابْنِ | وَمُضْمَرًا فِيهَا ضَمِيرُ الشَّأْنِ |

الثالث (شَتَّان) نحو شتان (علم وبذا) أي فرق كثير بين الحلم وبذاءة اللسان لورود المدح من الشارع للأول والذم للثاني، (واعلم) أن تلك الأسماء مبتدأ والخبر اما فاعل مضمر كما في النواصب أو ظاهر كما في الرافعات.

(النوع العاشر من أنواع العوامل السماعية)

(و عاشر الأنواع) من الأنواع السماعة (أفعال تقع ناقصة) وانما سميت ناقصة لأنها (لا تكتفي بما ارتفع) أي لا تتم بالمرفوع بل تفتقر الى المنصوب (فترفع اسما ثم تنصب الخبر) عند البصريين وأما الكوفيون فقد ذهبوا الى اعمالها في المنصوب فقط (ناسخة) للابتداء (وهي) أي تلك الأفعال (ثلاثة عشر) فعلاً الأول (كان) للدلالة على ثبوت خبرها لاسمها في الزمان الماضي (ككان أحمد المشفع) صلى الله وسلم عليه (مشرق وجه مثل) اشراق (شمس تطلع) الجملة صفة لمشفعا (و قد يجيء كان ذا تمام) أي يتم بمرفوعها فقط فيكون مرادفا لوجد نحو كان الأمر (وربما يزاد في الكلام) لتأكيد المعنى نحو (كأن من أفضلهم كان ابن) مضاف الى ياء المتكلم وحذفت الحذوفة اسم للحرف (و) قد يجيء (مضمرا) عطف مرادف الصاحب كما قدرنا (فيها ضمير الشأن) فاعلاً له (ككان زيد قائم و



| | |
|---|---|
| كَكَانَ زَيْدٌ قَائِمٌ وَالمُضْمَرُ | بِجُمْلَةٍ تَالِيَةٍ مُفَسَّرُ |
| وَإِنْ تَأَنَّثْ عُمْدَةٌ فَالمَنْوِي | ضَمِيرُ قِصَّةٍ لِكُلِّ نَحْوِي |
| وَصَارَ قَدْ جَاءَ لِلانْتِقَالِ | كَصَارَ مَغْرَمٌ مَرِيضَ البَالِ |
| وَذَا تَمَامٍ فَهْوَ فِي مَعْنَى ذَهَبْ | كَصَارَ خَالِدٌ إِلَى أَرْضِ العَرَبْ |
| أَصْبَحَ نَحْوٌ أَصْبَحَتْ أَقْوَامِ | أَحِبَّةً وَجَاءَ ذَا تَمَامِ |
| مِثَالُهُ أَصْبَحَتِ الأَقَاحِي | أَيْ دَخَلَتْ فِي زَمَنِ الصَّبَاحِ |

المضمر (بجملة تالية) بعده (مفسر) خبر ومتعلق المجاد وعلى هذا فتكون كان هذه تامة وعند الاكثرين ناقصة لاسمية ضمير الشأن وخبرية الجملة لها (وان تؤنث عمدة) وهي الفاعل ههنا (فالمنوي) يسمى (ضمير قصة لكل نحوي) اللام بمعنى عند أي عندهم وقد يجيء بمعنى صار كقول الشاعر:

بِنَبْهَاءَ قَفْرٍ وَالمَطِيُّ كَأَنَّهَا ... قَطَا الحَزْنِ قَدْ كَانَتْ فِرَاخًا بُيُوضُهَا،

(و) الثاني (صار قد جاء للانتقال) أي لانتقال اسمها من حالة الى أخرى اما من حيث الذات والحقيقة أو من حيث الصفة فمثال الأول كصار الماء هواء ومثال الثاني (كصار مغرم) أي عاشق (مريض البال) أي انتقل من حالة الصحة الى حالة المرض (و) قد جاء (ذا تمام) بالمرفوع (فهو) أي صار اذا كان تاما (في معنى ذهب) أي للانتقال من مكان الى آخر (كصار خالد الى أرض العرب) أي ذهب اليها والثالث (أصبح) وهو لافادة اقتران مضمون الجملة بالوقت الخاص وكذا أمسى وأضحى وظل وبات (نحو أصبحت أقوام) بحذف ياء المتكلم (أحبة) أي أصدقاء (و) قد (جاء ذا تمام) بمعنى الدخول في الوقت الخاص (مثاله أصبحت الأقاحي) بتشديد الخ جمع أقحوان بضم الأول والثالث وهو نبت طيب الرائحة



| | |
|---|---|
| وَقَدْ أَتَى أَيْضًا بِمَعْنَى صَارَا | أَصْبَحَ زَيْدٌ شَاكِرًا صَبَّارَا |
| وَأَمْسَى أَضْحَى بِحَكَايَاتِ أَصْبَحَا | وَظَلَّ نَحْوُ ظَلَّ زَيْدٌ فَرِحَا |
| مَضْمُونُهُ قَدْ قَارَنَ النَّهَارَا | وَرُبَّمَا تَأْتِي بِمَعْنَى صَارَا |
| وَبَاتَ نَحْوُ بِتُّ ذَا أُوَامِ | وَتَارَةً يَجِيءُ ذَا تَمَامِ |
| وَهْوَ مُعَاقِبٌ لِصَارَ أَيْضَا | بَاتَتْ قُلُوبُ العَاشِقِينَ مَرْضَى |
| مَازَالَ مَا فَتِئَ مَا انْفَكَّ فَمَا | بَرِحَ نَحْوُ مَا بَرِحْتُ مُغْرَمَا |

أصفر الوسط بيض الأوراق (أي دخلت في زمن الصباح وقد أتى أيضا بمعنى صار) بالف الاطلاق في القافيتين أي للانتقال نحو (أصبح زيد شاكرا صبارا) بتشديد للوحدة صيغة مبالغة (و) الرابع (أمسى) والخامس (أضحى بحكايات) الأحوال الثلاثة الثابتة لـ (أصبحا) من النقص والتمام والانتقال بالف الاطلاق (و) السادس (ظل نحو ظل زيد فرحا) أي مضمون الكلام وهو فرح زيد في المثال (قد قارن) الوقت الخاص أي (النهار) بالف الاطلاق (وربما تأتي بمعنى صار) بالفه أيضا نحو قوله تعالى: (وإذا بشر أحدهم بالانثى ظل وجهه مسودا وهو كظيم). ولم يذكر مجيئها تامة للقلة (و) السابع (بات نحو بت ذا أوام) أي ذا عطش أي عطشانا (وتارة يجيء ذا تمام) كبت بيانا طيبا (وهو) أي لفظ بات (معاقب) أي مناوب ومترادف لـ (صار) معنى (صار أيضا) كأخواتها الأربع نحو (باتت قلوب العاشقين مرضى) أي صارت والثامن (مازال) والتاسع (ما فتئ) والعاشر (ما انفك و) الحادي عشر (ما برح) للاستمرار خبرها لاسمها من زمان قبل زمان هو فيه (نحو ما برحت مغرما) أي مولعا بالحب (و انما يعمل هذي الأربعا) بالف الاطلاق (إن وليت نفيا) لفظا كما مر أو تقديرا



| | |
|---|---|
| وَإِنَّمَا يَعْمَلُ هَذِي الأَرْبَعَا | إِنْ وَلِيَتْ نَفْيًا وَنَهْيًا وَدُعَا |
| كَذَاكَ مَادَامَ كَقَوْلِهِ اقْعُدِي | مَادَامَ زَيْدٌ جَالِسًا فِي المَسْجِدِ |
| وَلَيْسَ قَدْ جَاءَ لِنَفْيِ الحَالِ | كَلَيْسَ صَبٌّ نَاسِيَ الأَطْفَالِ |

كقوله: فقلت لها والله أبرح قاعدا ... ولو قطعوا رأسي لديك وأوصالي

(أو) وليت (نهيا كقوله: صاح شمر ولا تزل ذاكر الله ... فإنسيانه ضلال مبين

أو (دعاء كقوله: الا يا سلمى يا دار مي على البلى ... ولا زال منهلا بجرعائك القطر.

(كذاك) أي كما ذكرناه من كان الى ما برح في كونه من الأفعال الناقصة (ما دام) وهو الثاني عشر الآن ما هذه مصدرية وتلك نافية وهي لتوقيت حدث بمدة ثبوت خبرها لاسمها (كقوله اقعدي مادام زيد جالسا في المسجد) والناقصة مع اسمها وخبرها ظرف لما قبلها والتقدير اقعدي مدة دوام جلوس زيد في المسجد (و) الثالث عشر (ليس قد) للتحقيق (جاء لنفي) مضمون الجملة في الزمان (الحال) عند الجمهور وقال سيبويه لنفي مضمون الجملة مطلقا (كليس صب) العاشق الذي في قلبه رقة ورحمة (ناسي الأطفال و) بعض (هذه الأفعال ما تصرفا) فهن بالف الاطلاق في المصراعين ولم يجئ (منهن عامل كما مضى) والجار متعلق بما تصرفا (سلفا) أي تقدم نعت المجرور وهو ما دام وليس بخلاف البواقي فانها متصرفات لذاتها قد جاء من الأفعال المجردة عن النافية مصدر ووصف وأمر ومضارع ومن المصدرة بها وصف ومضارع فقط هذا على تقديرين من التقديرين المحتملين لهذا البيت بناء على تقدير لفظ البعض وكون ما نافية. وأما على تقدير كون ما موصوفة فالمعنى (و) بعض (هذه الأفعال ما) أي أفعال (تصرفا) فهن وجاء (منهن عامل كما مضى سلفا) أي تقدم والتعبتان باقي على حالها والمتصرفات

وَهٰذِهِ الْأَفْعَالُ مَا تُصَرِّفَا ... مِنْهُنَّ عَامِلُ كَمَاضٍ سَلَفَا

النَّوْعُ الْحَادِي عَشَرَ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ

وَاعْلَمْ بِأَنَّ نَوْعَنَا الْحَادِي عَشَرْ ... أَرْبَعَةُ الْأَفْعَالِ تَنْصِبُ الْخَبَرْ

مِنْ بَعْدِ رَفْعِ اسْمٍ وَلَيْسَتْ نَاصِبَهْ ... عِنْدَ التَّمَامِ وَهِيَ لِلْمُقَارَبَهْ

كَالْأَفْعَالِ الْمُجَرَّدَةِ عَنِ النَّافِيَةِ وَالْمُصَدَّرَةِ بِهَا بِخِلَافِ الْأَخِيرَيْنِ فَإِنَّهُمَا غَيْرُ مُتَصَرِّفٍ وَلَمْ يُجْئْ مِنْهُمَا غَيْرُ الْمَاضِي. [تَنْبِيهٌ] يَجُوزُ تَقْدِيمُ خَبَرِ هٰذِهِ الْأَفْعَالِ عَلَى اسْمِهَا وَعَلَيْهَا إِلَّا مَا فِي أَوَّلِهَا مَا نَافِيَةٌ كَانَتْ أَوْ مَصْدَرِيَّةٌ فَإِنَّهُ لَا يَجُوزُ تَقْدِيمُ خَبَرِهَا عَلَيْهَا فَقَطْ خِلَافًا لِلْكُوفِيِّينَ وَابْنِ مَالِكٍ وَابْنِ السَّرَّاجِ وَالْمُبَرِّدِ وَالرُّمَّانِيِّ فَإِنَّهُمْ لَا يُجَوِّزُونَ التَّقْدِيمَ عَلَى لَيْسَ أَيْضًا لِمَعْنَى النَّفْيِ وَخِلَافًا لِابْنِ كَيْسَانَ فَإِنَّهُ يُجَوِّزُ التَّقْدِيمَ فِي الْكُلِّ إِلَّا فِي الْمَصْدَرِيَّةِ بِمَا الْمَصْدَرِيَّةِ. [وَاعْلَمْ] أَنَّ حَصْرَ هٰذِهِ الْأَفْعَالِ فِيمَا تَقَدَّمَ إِنَّمَا هُوَ لِاشْتِهَارِهَا وَكَثْرَةِ اسْتِعْمَالِهَا وَلِلُزُومِ أَكْثَرِهَا لِلنَّقْصِ وَإِلَّا فَهُنَاكَ أَفْعَالٌ أُخَرُ تَأْتِي نَاقِصَةً كَمَادَامَ وَغَدَا وَرَاحَ وَصَارَ وَجَاءَ وَقَعَدَ وَكُلُّهَا بِمَعْنَى صَارَ إِذَا كَانَتْ نَاقِصَةً. وَكَذٰلِكَ لِلتَّصَرُّفِ الْأَنْوَاعُ الثَّلَاثَةُ التَّالِيَةُ. وَقَدْ أَطْنَبْتُ الْكَلَامَ فِي هٰذَا الْمَقَامِ، رَدْمًا لِلنَّفْعِ الْعَامِّ. فَلَا تَجْعَلْنِي هَدَفًا لِلْمَلَامِ. وَالسَّلَامُ.

(النَّوْعُ الْحَادِي عَشَرَ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ)

(وَاعْلَمْ بِأَنَّ نَوْعَنَا الْحَادِي عَشَرَ) مِنَ الْأَنْوَاعِ السَّمَاعِيَّةِ (أَرْبَعَةُ أَفْعَالٍ) هِيَ مِنَ النَّاقِصَاتِ أَيْضًا لِأَنَّهَا (تَنْصِبُ الْخَبَرَ مِنْ بَعْدِ رَفْعِ اسْمٍ) وَلِأَنَّهَا (لَيْسَتْ نَاصِبَةً الْخَبَرَ عِنْدَ التَّمَامِ) بِالْمَرْفُوعِ، لٰكِنْ لَمَّا كَانَ لَا خْبَارِهَا خَوَاصُّ لَمْ تَكُنْ فِي النَّاقِصَاتِ أَفْرَدَهَا بِالذِّكْرِ (وَهِيَ) أَيْ هٰذِهِ الْأَفْعَالُ مَوْضُوعَةٌ (لِلْمُقَارَبَةِ) أَيْ لِدُنُوِّ الْخَبَرِ شُرُوعًا أَوْ حُصُولًا أَوْ رَجَاءً. الْأَوَّلُ (كَرُبَ) لِلشُّرُوعِ وَالثَّانِي (كَادَ) لِلْحُصُولِ (وَ) الثَّالِثُ (عَسَى) لِلرَّجَاءِ (وَ) الرَّابِعُ (أَوْشَكَا) بِأَلِفِ الْإِطْلَاقِ فِي الْقَافِيَتَيْنِ كَقُرْبِ وَخَبَرِ عَسَى



كَرُبَ كَادَ وَعَسَى وَأَوْشَكَا ... نَحْوُ عَسَى أَعْدَائُنَا أَنْ نَهْلِكَا

وَقَدْ تَكُونُ تَامَّةً نَحْوُ عَسَى ... أَنْ يَخْلُوَ الْفُؤَادُ مِنْ كُلِّ الْأَسَى

أَوْشَكَ قَلْبِي أَنْ يَذُوبَ مِنْ هَوَى ... أَوْشَكَ أَنْ يَصْعَقَ أَصْحَابُ الْهَوَى

أُوشِكُ أَنْوِي وَيَكَادُ قَلْبِي ... يَسِيلُ فِي الصَّدْرِ دَمًا مِنْ كُرَبِ

كَرُبَ زَيْدٌ يَهْجُرُ الرُّبُوعَا ... وَقَدْ أَفَادَ بَعْضُهَا الشُّرُوعَا

أَنْ مَعَ الْمُضَارِعِ (نَحْوُ عَسَى أَعْدَائُنَا) مَفْعُولٌ لِمَا بَعْدَهُ أَيْ مَفْعُولٌ مُقَدَّمٌ (أَنْ نَهْلِكَا) مِثَالٌ لِلنَّاقِصَةِ عَلَى قَوْلِ مَنْ قَالَ بِقِيَامِ الْفِعْلِ مَعَ الْفَاعِلِ مَقَامَ الِاسْمِ وَالْخَبَرِ وَإِلَّا فَهِيَ مِثَالٌ لِلتَّامَّةِ عَلَى الْأَصَحِّ وَقَدْ يُشَبَّهُ بِكَادَ فِي تَجَرُّدِ الْخَبَرِ عَنِ الْمَوْصُولِ كَقَوْلِهِ:

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ ... يَكُونُ وَرَائَهُ فَرَجٌ قَرِيبُ

وَأَمَّا قَوْلُهُ: أَكْثَرْتِ فِي الْعَذْلِ مُلِحًّا دَائِمًا ... لَا تُكْثِرَنَّ إِنِّي عَسَيْتُ صَائِمًا

بِأَوَّلِ الْخَبَرِ شَاذٌّ (وَقَدْ تَكُونُ) عَسَى (تَامَّةً) بِالْمَرْفُوعِ مِنْ غَيْرِ افْتِقَارٍ إِلَى الْمَنْصُوبِ (نَحْوُ عَسَى أَنْ يَخْلُوَ الْفُؤَادُ مِنْ كُلِّ الْأَسَى) بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ لِلْحَزْنِ وَالْمَوْصُولُ مَعَ صِلَتِهِ فِي تَأْوِيلِ الْمُفْرَدِ فَاعِلٌ. وَأَوْشَكَ كَكَادَ وَعَسَى فِي النَّقْصِ وَالتَّمَامِ وَالتَّجْرِيدِ وَالتَّصْدِيرِ فَالْأَوَّلُ مَعَ الرَّابِعِ نَحْوُ (أَوْشَكَ قَلْبِي أَنْ يَذُوبَ مِنْ هَوَى) أَيْ مِنَ الْعِشْقِ وَالثَّانِي نَحْوُ (أَوْشَكَ أَنْ يَصْعَقَ) أَيْ يَمُوتَ (أَصْحَابُ الْهَوَى) وَمِثَالُ الْأَوَّلِ مَعَ الثَّالِثِ (أُوشِكُ أَنْوِي) أَيْ أَقْصِدُ أَوْ أُتَابِعُ كَلَامَهَا لِلْمُتَكَلِّمِ وَحْدَهُ (وَ) خَبَرُ كَادَ بِالتَّجْرِيدِ نَحْوُ (يَكَادُ قَلْبِي يَسِيلُ فِي الصَّدْرِ دَمًا مِنْ كُرَبِ) وَقَدْ يُشَبَّهُ بِعَسَى فِي التَّصْدِيرِ كَقَوْلِ الشَّاعِرِ:

رَسْمٌ عَفَا مِنْ بَعْدِ مَا قَدِ انْمَحَى ... قَدْ كَادَ مِنْ طُولِ الْبِلَى أَنْ يَمَّحِي

وَأَمَّا قَوْلُهُ: فَأَبَتْ إِلَى فَهْمٍ وَمَا كِدْتُ آيِبًا ... وَكَمْ مِثْلِهَا فَارَقْتُهَا وَهِيَ تَصْفِرُ



النَّوْعُ الثَّانِي عَشَرَ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ

وَنَوْعُنَا الْمُكَمِّلُ اثْنَيْ عَشَرَا ... أَرْبَعَةُ الْأَفْعَالِ أَيْ بِاسْتِقْرَا

لِلْمَدْحِ نِعْمَ وَكَذَاكَ حَبَّذَا ... فَبِئْسَ لِلذَّمِّ وَسَاءَ هٰكَذَا

وَتَرْفَعُ اسْمَ الْجِنْسِ إِنْ يَقْتَرِنْ ... بِأَلْ كَنِعْمَ الرَّجُلُ ابْنُ الْحَسَنْ

بِالْإِفْرَادِ فَشَاذٌّ. وَخَبَرُ كَرُبَ بِالتَّجْرِيدِ فَقَطْ نَحْوُ (كَرُبَ زَيْدٌ يَهْجُرُ) أَيْ يَتْرُكُ (الرُّبُوعَا) بِالْإِطْلَاقِ فِي الْقَافِيَتَيْنِ جَمْعُ الرَّبْعِ بِفَتْحٍ فَسُكُونٍ وَهِيَ الدَّارُ (وَقَدْ أَفَادَ بَعْضُهَا) وَهُوَ كَرُبَ وَأَوْشَكَ (الشُّرُوعَا) فِي الْخَبَرِ. (تَتِمَّةٌ) وَقَدْ أَتَى لِلشُّرُوعِ أَيْضًا أَخَذَ وَجَعَلَ وَطَفِقَ.

(النَّوْعُ الثَّانِي عَشَرَ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَوَامِلِ السَّمَاعِيَّةِ)

(وَنَوْعُنَا الْمُكَمِّلُ) بِكَسْرِ الْعَيْنِ اسْمُ فَاعِلٍ (اثْنَيْ عَشَرَ) مِنَ الْأَنْوَاعِ السَّمَاعِيَّةِ (أَرْبَعَةُ الْأَفْعَالِ) أَيْ حُصِرَتْ تِلْكَ الْأَفْعَالُ (بِ) لَا (اسْتِقْرَا) وَلَيْسَ كَذٰلِكَ لِبِنَاءِ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ مِنْ كُلِّ ثُلَاثِيٍّ مَنْقُولٍ إِلَى فَعُلَ بِضَمِّ الْعَيْنِ نَحْوَ عَلُمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ وَلُؤُمَ الرَّجُلُ عَمْرٌو. وَمَا وُضِعَ لِـ(لِ) إِنْشَاءِ (الْمَدْحِ نِعْمَ) فِيهِ وَفِي نَقِيضِهِ أَرْبَعُ لُغَاتٍ فَتْحُ الْفَاءِ مَعَ كَسْرِ الْعَيْنِ أَوْ سُكُونِهَا أَوْ كَسْرِ الْفَاءِ مَعَ كَسْرِ الْعَيْنِ أَوْ سُكُونِهَا فَلَمَّا نُقِلَا إِلَى الْإِنْشَاءِ صَارَا مُلَازِمَيْنِ لِلُغَةِ الرَّابِعَةِ. ثُمَّ إِنَّهُمَا فِعْلَانِ عَلَى الْأَصَحِّ لِلُحُوقِ تَاءِ التَّأْنِيثِ السَّاكِنَةِ بِهِمَا وَعِنْدَ الْكُوفِيِّينَ اسْمَانِ لِدُخُولِ الْجَارِّ عَلَيْهِمَا (وَكَذَاكَ حَبَّذَا) أَجْرَى مَجْرَاهُمَا فِي الْمَدْحِ (فَبِئْسَ) وَضَعَ لِـ(لِ) إِنْشَاءِ (الذَّمِّ وَسَاءَ هٰكَذَا) أَجْرَى مَجْرَاهُمَا فِي الذَّمِّ (وَتَرْفَعُ) تِلْكَ الْأَفْعَالُ (اسْمَ الْجِنْسِ) فَاعِلًا لَهَا (إِنْ يَقْتَرِنْ) ذٰلِكَ الِاسْمُ (بِأَلْ) لِلْعَهْدِ الذِّهْنِيِّ ثُمَّ يُعَيَّنُ بِذِكْرِ الْمَخْصُومِ أَوْ لِلِاسْتِغْرَاقِ (كَنِعْمَ الرَّجُلُ ابْنُ الْحَسَنِ وَتَرْفَعُ) أَيْ هٰذِهِ الْأَفْعَالُ أَيْضًا (مُضَافَ مَا) أَيْ (الَّذِي دَخَلَهْ)



وَتَرْفَعُ مُضَافَ مَا الَّذِي دَخَلَهْ ... وَمَا يُضَافُ لِلَّذِي أُضِيفَ لَهْ

كَبِئْسَ مَأْوَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ... لَيْسَ لَهُمْ فُتُورٌ وَلَا اصْطِبَارُ

وَنِعْمَ أَحْوَالُ ذَوِي الشُّهُودِ ... قَدْ ظَفِرُوا بِغَايَةِ الْمَقْصُودِ

وَارْفَعْ بِهِنَّ مُضْمَرًا مُسْتَتِرًا ... صَارَ لَهُ مُمَيِّزٌ مُفَسِّرًا

أَيْ دَخَلَ عَلَيْهِ فَالْمُضَافُ مَفْعُولٌ أَيْ تَرْفَعُ مُضَافًا إِلَى الْمُعَرَّفِ بِهَا (وَ) تَرْفَعُ (مَا يُضَافُ لِـ) الِاسْمِ (الَّذِي أُضِيفَ لَهْ) أَيْ لِلْمُعَرَّفِ بِهَا وَهُمَا جَرًّا فَالْأَوَّلُ (كَبِئْسَ مَأْوَى الْكَافِرِينَ النَّارُ لَيْسَ لَهُمْ فُتُورٌ) أَيْ نَجَاةٌ (وَلَا اصْطِبَارُ) أَيْ وَلَا صَبْرَ لَهُمْ عَلَى عَذَابِ اللهِ تَعَالَى (وَ) الثَّانِي (نِعْمَ أَحْوَالُ ذَوِي الشُّهُودِ) أَيْ أَصْحَابِ كَلِمَةِ الشَّهَادَةِ وَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَهٰذَا الْمِصْرَاعُ إِشَارَةٌ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، وَمَرَاتِبُهُمْ ثَلَاثَةُ عَوَامٍّ وَخَوَاصَّ وَخَوَاصِّ الْخَوَاصِّ لِأَنَّ الْقِسْمَ الْأَوَّلَ يُشَاهِدُونَ الْقَرِينَةَ مِنَ الْقَارِئِ وَالْقِسْمَ الثَّانِيَ يُشَاهِدُونَ حُضُورَ اللهِ تَعَالَى وَكَأَنَّ الْقَرِينَةَ مِنَ اللهِ وَالْقِسْمَ الثَّالِثَ يُشَاهِدُونَ أَنَّ الْقَارِئَ هُوَ اللهُ تَعَالَى وَإِنَّمَا لِسَانُهُ تَرْجُمَانٌ عَنِ اللهِ وَهٰذَا الْقِسْمُ عَلَى قَوْلِ مَنْ يُثْبِتُ وَحْدَةَ الْوُجُودِ وَالشُّهُودِ. وَأَمَّا عِنْدَ الْأُسْتَاذِ سَعِيدِ النُّورْسِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَمَرَاتِبُهُمْ أَرْبَعٌ لِأَنَّ الشَّاهِدَ إِمَّا أَنْ يُشَاهِدَ الْقَرِينَةَ مِنْ لِسَانِ الْقَارِئِ أَوْ يُشَاهِدَ كَأَنَّهُ مِنْ لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ مِنْ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوْ مِنَ اللهِ تَعَالَى (قَدْ ظَفِرُوا بِغَايَةِ الْمَقْصُودِ) وَهِيَ الْحَظُّ الْوَافِرُ فِي الْأُخْرَى (وَارْفَعْ بِهِنَّ) أَيْ بِهٰذِهِ الْأَفْعَالِ (مُضْمَرًا) حَالَ كَوْنِهِ (مُسْتَتِرًا) وَصَارَ لَهُ مُمَيِّزٌ نَكِرَةٌ (مُفَسِّرًا) بِصِيغَةِ الْفَاعِلِ فِيهِمَا نَحْوُ نِعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ وَأَمَّا الْجَمْعُ بَيْنَ الْفَاعِلِ الظَّاهِرِ وَالتَّمْيِيزِ فِيهِ خِلَافٌ فَيَجُوزُ وَالسِّيرَافِيُّ عَلَى الْمَنْعِ لِلِاكْتِفَاءِ بِالْفَاعِلِ وَالْمُبَرِّدُ وَابْنُ مَالِكٍ عَلَى الْجَوَازِ لِلتَّأْكِيدِ كَقَوْلِهِ

وَرُبَّمَا أَغْنَى عَنِ التَّفْسِيرِ ... عِلْمُ المُخَاطَبِ بِجِنْسِ ذَلِكَ الضَّمِيرِ
مِثَالُهُ مَنْ يَأْتِ يَوْمَ الجُمُعَهْ ... وَيَتَوَضَّأْ فِيهَا وَنِعْمَتْ
وَيَعْقِبُ المَخْصُوصُ بِالمَدْحِ وَذَمْ ... فَاعِلُهُنَّ خَبَرًا لِمَا حَتَمْ
إِضْمَارُ أَوْ مُبْتَدَأً قَدْ أُخِّرَا ... عَنْهُ بِمَا مِنْ قَبْلِهِ قَدْ ذُكِرَا
وَإِنْ تَقَدَّمْ هُوَ أَوْ مَا يَشْعُرُ ... بِهِ فَبَعْدَ الفَاعِلِ لَا يُذْكَرُ
وَجَعَلُوا فِي حَبَّذَا ذَا فَاعِلَهْ ... وَلَمْ يُغَيِّرْ ذَا الخُصُوصِ تَلَهْ

تَزَوَّدْ مِثْلَ زَادِ أَبِيكَ فِينَا ... فَنِعْمَ الزَّادُ زَادُ أَبِيكَ زَادَا

(ورُبَّما أغنى) المتكلم (عن التفسير علم) فاعل أي علم المخاطب (بجنس ذلك الضمير مثاله من يأت) صلاة الجمعة (يوم الجمعة ويتوضأ فيها) يكتفي لأنه أخذ بالرخصة (ونعمت) الخصلة هي، هذا اقتباس من قوله ﷺ: «مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الجُمُعَةِ فَبِهَا وَنِعْمَتْ»، (ويعقب المخصوص) فاعل (بالمدح وذم) الـ(ذم فاعلهن) الفاعل مفعول حال كون المخصوص (خبرًا لما) أي لمبتدأ (حتم إضماره) أي وجب وهو هو (أو) حال كونه (مبتدأ قد أخرا) بالف الاطلاق في القافيتين (عنه) أي عن ذلك المبتدأ (بما قبله قد ذكرا) وهو الفعل مع الفاعل (وإن تقدم هو) أي المخصوص نحو الجنة نعت الهدية (أو) تقدم (ما يشعر به) أي بالمخصوص كقوله تعالى: ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِّعْمَ الْعَبْدُ﴾ (فبعد الفاعل لا يذكر لدلالة متلوه عليه (وجعلوا) أي أكثر النحاة (في حبذا ذا فاعلا ولم يغير) ذا (ذا) لمطابقة المخصوص الذي يليه في التذكير والتأنيث وغيرهما فلا يقال حبذا زيد وحبتا هند وحبّ أولاء القوم بل يقال في كلها حبذا (المخصوص تلا) واعرابه كاعراب مخصوص نعم في الاحتمالين المذكورين هذا عند سيبويه وابن مالك وغيرهما.

تزود مثل زاد أبيك فينا ... فنعم الزاد زاد أبيك زادا



| | |
|---|---|
| كَحَبَّذَا مَحْبُوبُنَا وَالْقَوْمُ | وَإِنْ تَزِدْ لَا قَبْلَهُ فَذَمَّ |

## النَّوْعُ الثَّالِثُ عَشَرَ مِنْ أَنْوَاعِ العَوَامِلِ السَّمَاعِيَةِ

| | |
|---|---|
| وَآخِرُ الأَنْوَاعِ إِذْ يُفَصَّلُ | أَفْعَالُ شَكٍّ وَيَقِينٍ تَدْخُلُ |
| مُبْتَدَأً أَوْ خَبَرًا مَعْ نَصْبِ | كِلَيْهِمَا وَالْكُلُّ فِعْلُ قَلْبِ |
| وَهُنَّ سَبْعَةٌ رَأَى ظَنَّ عَلِمْ | خَالَ حَسِبْتُ وَوَجَدْتُ وَزَعَمْ |
| تَقُولُ قَدْ رَأَيْتُ زَيْدًا قَسُورَا | وَإِنْ يَكُنْ رَأْيٌ بِمَعْنَى أَبْصَرَا |

وقال المبرد وابن سراج وغيرهما اسم مبتدء الجموع اسم مبتدء تغليبًا لجانب الاسمية وما بعده خبره أو بالعكس وقال ابن درستويه الجموع فعل تغليبًا لجانب الفعلية وما بعده فاعل مثاله (كحبذا محبونا والقوم وان تزدلا) النافية (قبله) أي قبل حبذا (فذم) فقد اجتمعا في قول الشاعر:

أَلَا حَبَّذَا أَهْلُ الْمَلَا غَيْرَ أَنَّهُ ... إِذَا ذُكِرَتْ مَنْ فَلَا حَبَّذَا هِيَا

(النوع الثالث عشر من أنواع العوامل السماعية)

(وآخر الأنواع) من الأنواع السماعية عوامل من الأفعال (إذ يفصل) فانها أفعال (شك ويقين تدخل) هذه الأفعال (مبتدأ وخبرًا) بحذف وايصال للوزن وهي أيضًا من النواسخ (مع نصب كليهما) على المفعولية (والكل فعل قلب) لأن معانيها مما يدرك بالقلب (وهن) أي هذه الأفعال (سبعة رأى) و(ظن) و(علم) و(خال) و(حسبت ووجدت وزعم) الأول والثالث والسادس لليقين والرابع والخامس للشك والأخيرة يستعمل للأول ومرة للأخر فالأول ان كان بمعنى علم يقتضي المفعولين كما (تقول قد رأيت زيدًا قسورا) أي كالأسد مجازًا بحذف الأدات ويسمى تشبيهًا بليغًا وقد تستعمل للظن كقوله تعالى ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ﴾



| | |
|---|---|
| فَلَيْسَ ذَا مُقْتَضِيًا لِلثَّانِي | نَحْوُ رَأَيْنَا شَجَرَاتِ الْبَانِ |
| ظَنَنْتُ زَيْدًا لِلضُّيُوفِ مُكْرِمَا | وَإِنْ يَكُنْ ظَنٌّ بِمَعْنَى اتَّهَمَا |
| لَمْ يَكُنِ الثَّانِي لَهُ بِمُقْتَضَى | كَمَا تَقُولُ قَدْ ظَنَنْتُ هُنْبُضَا |
| وَقَدْ عَلِمْتُ خَالِدًا مُتَّصِفَا | بِالْفَضْلِ إِنْ كَانَ بِمَعْنَى عَرَفَا |
| لَمْ يَقْتَضِ الثَّانِي حَيْثُ مَعْرِفَهْ | ذَاتٍ بِهَا مَقْصُودَةٌ دُونَ الصِّفَهْ |
| خِلْتُ حَسِبْتُ خَالِدًا كَرِيمَا | وَقَدْ وَجَدْتُ مُكْرِزًا لَئِيمَا |

بعيدًا (وان يكن رأى بمعنى أبصر) بالف الاطلاق أي بمعنى رؤية العين (فليس ذا) أي رأى بذلك المعنى (مقتضيا) المفعول (الثاني نحو رأينا شجرات البان) وفي المعجم الوسيط البان ضرب من الشجر سبط القوام ليّن ورقه كورق الصفصاف ويشبّه به الحسان في الطول واللين اهـ. والثاني ان كان للحسبان يقتضيهما نحو (ظننت زيدًا للضيوف مكرمًا) مفعولا ثان ومتعلق للجار وقد يستعمل لليقين كقوله تعالى: ﴿وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ﴾، أي وأيقنوا (و ان يكن ظنّ بمعنى اتهما) بألف الاطلاق (لم يكن) المفعول (الثاني له) أي لظنّ (بمقتض) بصيغة المفعول (كما تقول قد ظننت هنبضا) أي عظيم البطن (و) الثالث ان كان بمعنى تيقن يقتضيهما نحو (علمت خالدًا متصفًا بالفضل) و (ان كان بمعنى عرفا) بألف الاطلاق (لم يقتض) المفعول (الثاني) نحو علمت زيدًا (حيث معرفة ذات بها) أي بكلمة علم حينئذ (مقصودة) فقط (دون الصفة) والرابع لازم لاقتضائهما فقط ولا يتعدى الى واحد نحو خلقت (خالدًا كريمًا و

وقد تستعمل لليقين كقول الشاعر:

دَعَانِي الْغَوَانِي عَمَّهُنَّ وَخِلْتُنِي ... لِي اسْمٌ فَلَا أُدْعَى بِهِ وَهُوَ أَوَّلُ



| | |
|---|---|
| وَإِنْ يُفِدْ مَعْنًى صَادَفْتَ لَمْ تُرِدْ | ثَانِي مَفْعُولٍ وَجَدْتَ مَا فُقِدْ |
| وَرُبَّمَا جَاءَ كَظَنَّ زَعَمَا | وَرُبَّمَا يَأْتِي بِمَعْنَى عَلِمَا |
| وَهُوَ بِمَعْنَى الْقَوْلِ فِي أَحْيَانِ | فَلَيْسَ مِنْ مُقْتَضَيَاتِ الثَّانِي |
| وَهَذِهِ الْأَفْعَالُ بِالتَّحْقِيقِ | خُصِّصْنَ بِالْإِلْغَاءِ وَالتَّعْلِيقِ |
| عَمْرٌو عَلِمْتُ مُبْطِلٌ زَيْدٌ مُحِقّ | حَسِبْتُ قَدْ خِلْتُ لَزَيْدٌ مُنْطَلِقْ |

والخامس كالرابع في اللزوم نحو (حسبت خالدًا كريمًا) وقد يستعمل لليقين كقوله

حَسِبْتُ التُّقَى وَالْجُودَ خَيْرَ تِجَارَةٍ ... رَبَاحًا إِذَا مَا الْمَرْءُ أَصْبَحَ ثَاقِلَا

(و) السادس ان كان بمعنى علم يقتضيهما نحو (قد وجدت مكرزًا) علم (لئيمًا وان يفد معنى صادفت لم يرد ثاني مفعول) نحو (وجدت ما فقد) أي صادفته (ورب ما جاء كظن) أي للشك (زعما) كقول الشاعر:

فَإِنْ تَزْعَمِينِي كُنْتُ أَجْهَلُ فِيكُمُو ... فَإِنِّي شَرَيْتُ الْحِلْمَ بَعْدَكِ بِالْجَهْلِ

(ورب ما يأتي بمعنى علما) أي لليقين بألف الاطلاق في القافيتين نحو زعمت زيدًا عاقلًا (وهو) أي زعم قد يجيء (بمعنى القول في) بعض الـ(أحيان) فليس) حينئذ (من مقتضيات) المفعول (الثاني) بل يقتضي مفعولًا واحدًا لقوله تعالى: ﴿زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن لَّن يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ﴾ (وهذه الأفعال) أي أفعال القلوب (بالتحقيق خصصن بالالغاء) وهو ابطال العمل لفظًا ومعنًى على سبيل الجواز اذا توسطت أو تأخرت (والتعليق) وهو ابطال العمل لفظًا فقط على سبيل الوجوب اذا توسط المانع بينها وبين معموليها وهو اللام وما الا ستفهام والنفي فالأول من الأول نحو (عمرو علمت مبطل) والثاني منه نحو (زيد محق حسبت) والأول من الثاني نحو

| | |
|---|---|
| وَقَدْ عَلِمْتُ أَيُّهُمْ فِي الدَّارِ | عَلِمْتُ مَا ابْنُ خَالِدٍ بِالدَّارِ |

## هٰذَا مَبْحَثُ الْعَوَامِلِ الْقِيَاسِيَّةِ

| | |
|---|---|
| أَمَّا الْقِيَاسِيُّ الَّذِي قَدْ سَبَقَا | فَسَبْعَةُ الْأَنْوَاعِ فِعْلٌ مُطْلَقَا |
| وَيَرْفَعُ الْفَاعِلَ وَهُوَ مُظْهَرُ | أَوْ مُضْمَرٌ يَبْرُزُ أَوْ يَسْتَتِرُ |
| وَالْمُتَعَدِّي يَنْصِبُ الْمَفْعُولَا | نَحْوُ الْمُشَوِّقِ يَمْدَحُ الرَّسُولَا |
| وَمَصْدَرٌ مِثَالُهُ يُعْجِبُنِي | مَدْحُ الْمَصَانِعِ النَّبِيَّ الْمَدَنِي |

(قد خلت لن يد منطلق و) الثّانى منه نحو (قد علمت أيّهم فى الدّار) و الثّالث منه نحو (علمت ما ابن خالد بالدّار)

هذا مبحث العوامل القياسية

(أمّا) العامل (القياسىّ الّذى قد سبقا) فى صدر الكتاب بألف الاطلاق و هو ماله ضابطة كلّية يعرف منها أحكام جزئيّاته (فسبعة الأنواع) الأوّل (فعل مطلقا) أى باقسامه العشر و هو ما وضع لمعنى مستقلّ مقترن بأحد الأزمنة الثّلاثة (ويرفع الفاعل وهو) ما أسند الفعل أو المشتقّ اليه و هو على قسمين (مظهر) كضرب زيد (أو مضمر) و هو أيضاً على قسمين أحدهما مضمر (يبرز) نحو ضربت ذيداً (أو) مضمر (يستتر) و هو نائبهما كزيد ضرب (و) الفعل (المتعدّى ينصب المفعولا) به لانه الفارق دون البواقى. و غيره لا ينصبه (نحو المشوّق يمدح الرسولا) بالف الاطلاق فى القافيتين قوله المشوّق بتشديد المهملة المتوسّطة اسم مفعول من شوّقه اليه أى حبّبه اليه (و) الثّانى (مصدر) و هو اسم اشتقّ منه الفعل على الأصحّ و يعمل عمل فعله فى اللّزوم و التّعدّى (مثاله) أعجبنى سير زيد و (يعجبنى مدح المصانع) أى البلغاء بالجرّ



| | |
|---|---|
| وَاسْمٌ لِفَاعِلٍ كَأَصْحَابِ الثَّنَاءِ | مَادِحَةٌ أَشْرَافُهُمْ نَبِيَّنَا |
| وَاسْمٌ لِمَفْعُولٍ كَزَائِرِ النَّبِيِّ | مَسْجُوَّةٌ يَدَاهُ كُلَّ مَطْلَبِ |
| وَصِفَةٌ مُشْبِهَةٌ اسْمَ الْفَاعِلِ | فِي الْجَمْعِ وَالتَّذْكِيرِ وَالْمُقَابِلِ |
| لِمَدْحَتِي فَصِيحَةٌ أَشْعَارُهَا | أَبْيَاتُهَا كَثِيرَةٌ أَسْرَارُهَا |
| كَذَاكَ كُلُّ اسْمٍ يُضَافُ لِاسْمِ | نَحْوُ كِتَابِي مِثْلُ قَطْرِ وَسْمِي |

للاضافة و فى الأصل فاعل الفاعل (النّبىّ المدنى) ﷺ مفعول و قد يضاف الى المرفوع فيبقى المنصوب على نصبه كالمثال المتقدّم و قد يكون بالعكس (و) الثّالث (اسم الفاعل) و هو ما اشتقّ من حدث لمن قام به. و عمله كالمصدر بشرطين أحدهما معنى الحال و الاستقبال و ثانيهما الاعتماد على المحكوم عليه أو الاستفهام أو النّفى (كأصحاب الثّناء مادحة أشرافهم نبيّا) محمّداً ﷺ مفعول (و) الرّابع (اسم المفعول) اى اسم المفعول و هو ما اشتقّ من حدث لمن وقع عليه الحدث و عمله كعمل اسم الفاعل بعينه (كزائر النبىّ) ﷺ (مسجوّة) أى ممدودة (يداه) نائب فاعل (كلّ مطلب) منصوب بنزع الخافض و هو الى (و) الخامسة (صفة مشبهة) و هو ما اشتقّ من حدث لا نم لمن قام به الحدث و انّما سميت مشبهة لأنّ لها شبهاً بـ (اسم الفاعل) لفظاً و معنىً فى الدّلالة على قيام الحدث بالذّات و (فى الجمع) و مقابليه (و التّذكير و المقابل) و هو التّأنيث و تعمل عمل فعلها من غير اشتراط الشّرط الأوّل فى اسم الفاعل (لمدحتى فصيحة أشعارها) و كذا (أبياتها كثيرة أسرارها) فالفصيحة و الكثيرة صفتان مشبهتان خبران لما قبلهما و تاليهما فاعلان لهما (كذاك) من العوامل القياسية (كلّ اسم يضاف لاسم) أى إلى اسم آخر و هو السّادس



| | |
|---|---|
| وَاسْمٌ لَهُ عَنِ الْإِضَافَةِ غِنَى | كَعِنْدَنَا مِلْءُ إِنَاءٍ لَبَنَا |
| وَمَنَوَانِ رُطَبًا وَبُسْرًا | عِشْرُونَ دِرْهَمًا وَصَاعٌ بُرًّا |

سواء كانت الاضافة معنويّة أو لفظيّة. ثمّ كون المضاف عاملاً فى المضاف اليه و هو مذهب الجمهور. و قال ابن الحاجب هو الحرف المقدّرة. و قيل هو المضاف و الحرف المقدّرة كلاهما و هو ضعيف جدّاً.

(اعلم) أنّ الاضافة المعنويّة امّا لامية أو بيانية أو ظرفية و قد مثّل النّاظم للاوّلين على التّرتيب (نحو كتاب) هذه المنظومة و ان كانت (مثل قطر) بفتح المثنّاة و سكون المهملة المطر أو ما قطر من الماء و الدّمع و غيرهما من السّوائل الواحدة قطرة كما فى المعجم الوسيط و المراد به هنا المعنى الثّانى أى القطرة و بكسرها النّحاس المذاب و بفتحها النّاحية (وسمى) بتشديد الأخر لانّ فى البيت لانّها بالتّخفيف للوزن و هو المطر فى أوّل الرّبيع أى مثل قطر المطر فى الظّاهر لكنّه فى الحقيقة كالبحر الذّاخر. فلفظ كتاب مثال للأوّل و لفظ قطر وسمى مثال للثّانى و مثال الثّالث نحو أعجبنى ضرب اليوم. لو قال النّاظم بدل المصراع الثّانى و نحو كتاب هذا مثل الوسمى) لأعنانا عن تكلّف تجريد الوسمى من الجزء الأوّل من معناه اذ الوسمى هو مطر أوّل الرّبيع و القطر على الأوّل المطر فيكون المعنى كتاب مثل مطر مطر أوّل الرّبيع فيكون تكراراً بلا فائدة فيلزم التّجريد. و اذا فترنا القطر بالمعنى الثّانى فلا يلزم هذا المحذور (و) السّابع (اسم له عن الاضافة) الى التّعيين (غنى) التّام به بواحد من الأشياء الأربعة الّتى هى الاضافة و نون التّثنية و نون شبه الجمع و التّنوين و أمثلة النّاظم على هذا التّرتيب. و التّعيين ما يرفع الابهام عن النّسبة أو عن المفرد امّا باعتبار المقياس (كعندنا ملؤ إناء لبنا) أو (و) باعتبار الموزون نحو عندنا (منوان رطباً و بسراً) الرّطب بضم ففتح نقيض البسر و البسر بضم



## هٰذَا مَبْحَثُ الْعَامِلِ الْمَعْنَوِيِّ

| | |
|---|---|
| الْمَعْنَوِيُّ عَامِلٌ فِي الْمُبْتَدَا | وَخَبَرٍ كَاللّٰهِ وَاسِعُ النَّدَا |
| وَالشَّيْخُ فِي عَامِلِ هٰذَيْنِ يَرَى | كَوْنَهُمَا مُبْتَدَأً وَخَبَرَا |
| لٰكِنَّهُ مُعْتَرَضٌ وَانْتُقِدَا | وَالْحَقُّ رَفْعُ الْمُبْتَدَا بِالِابْتِدَا |
| أَمَّا الَّذِي يَعْمَلُ فِي رَفْعِ الْخَبَرْ | فَالْمُبْتَدَا وَثَمَّ أَقْوَالٌ أُخَرْ |

فسكون ثمّ الفتح قبل النّفخ و هو الجضرم أو باعتبار المعدود نحو عندنا (عشرون درهماً) أو (و) باعتبار المكيال نحو عندنا (صاع برّاً).

(هذا مبحث العامل المعنوىّ)

العامل (المعنوىّ) عدد ان أحدهما (عامل فى المبتدا و خبر) اشار بهذين اللّفظين الى أنّ حقّ الأوّل أن يكون معرفةً و حقّ الثّانى أن يكون نكرةً كزيد قائم و قد يجيئان معرفتين (كالله واسع الندى و الشّيخ) عبد القاهر الجرجانى (فى عامل هذين) أى المبتدء و الخبر و النّظر فى صلة المؤثّر (يرى كونهما) أى كون المبتدء و الخبر (مبتدأ و خبرا لكنّه) أى قول الشّيخ هذا (معترض) اسم مفعول (و انتقد) بصيغة المجهول و بألف الاطلاق. بأنّ أقوى العوامل لا يعمل عملين رفع فكيف الأضعف (و الحقّ) ما ذهب اليه سيبويه من أنّ (رفع المبتدا بالابتداء) و هو التّجرّد عن العوامل اللّفظية (أمّا الّذى يعمل فى رفع الخبر) عنده (ف) هو (المبتدء و ثمّ) اى فى بيان عاملها (أقوال أخر) فقال الزّمخشرى و ابن الحاجب العامل فيهما هو الابتداء و انتقد هذا القول أيضاً بالانتقاد السّابق و قال الكوفيّون ترافعا و قال المبرّد المبتدء مرفوع بالابتداء و الخبر مرفوع بالابتداء و المبتدء كليهما. و ثانيهما العامل فى الفعل المضارع (و) هو (لا) كما ذهب اليه

وَلَا حُلُولُهُ مَحَلَّ الِاسْمِ ... بَلِ الْخُلُوُّ مِنْ أَدَاتِ الْجَزْمِ

وَالنَّصْبُ فَارْتِفَاعُ فِعْلٍ حَاضِرِ ... وَفِعْلُ حَاضِرٍ صَحِيحِ الْآخِرِ

وَذَاتُ غَيْبَةٍ بِضَمِّ يَظْهَرُ ... لٰكِنَّهُ بِضَمَّةٍ تُقَدَّرُ

إِنْ كَانَ ذَاكَ الْفِعْلُ ذَا الْاِعْلَالِ ... وَارْفَعْ بِنُونٍ خَمْسَةَ الْأَفْعَالِ

وَهْيَ يُنَاجُونَ وَيَسْئَلَانِ ... تَرْمُونَ تَرْمِينَ وَتَفْعَلَانِ

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى أَنْ كَمَّلَا ... نَظْمًا بَدِيعًا رَائِقًا مُسَلْسَلَا

البصريون واختاره الشيخ من أن عامله (حلوله محل الاسم) أي وقوعه موقعه (بل) عامله على ما ذهب اليه الكوفيون (الخلو من أدات الجزم و النصب) وذهب الكسائي الى أن عامله لفظي وهو حرف المضارعة (فارتفاع) مفردات الخمس وهي (فعل غائب و (حاضر صحيح الآخر) نحو ينصر وتنصر (وذات غيبة) للمؤنث أيضا منه نحو تنصر وفعلا متكلم نحو أنصر و ننصر (بضم يظهر) في اللفظ فالجار متعلق بمقدر خبر للارتفاع والمجرور موصوف بالجملة الفعلية (لكنه) أي ارتفاع تلك المفردات (بضمة تقدر ان كان ذاك الفعل) المرتفع (ذا اعتلال) في الآخر كيغزو ويرمي ويرضى (وارفع بنون خمسة الأفعال وهي) أي تلك الأفعال جمع الغائب نحو (يناجون و) تثنية الغائب نحو (يسئلان) وجمع المخاطب نحو (ترمون) ووحدة المخاطبة نحو (ترمين و) تثنية الغائبة والمخاطبة والمخاطب نحو (تفعلان. والحمد لله على أن كمّلا) التأليف بألف الاطلاق (نظما بديعا) أي غريبا (رائقا) أي خالصا (مسلسلا) أي سهلا ومليّنا (ألف) هذا التأليف (بالتماس عبد الله لا زال ذا فضيلة وجاه) جملة دعائية (أرخته) أي



| | |
|---|---|
| أَلِّفَ بِالْتِمَاسِ عَبْدِ اللّٰهِ | لَا زَالَ ذَا فَضِيلَةٍ وَجَاهِ |
| أَرَّخْتُهُ إِذْ فَرَغَتْ أَنَامِلِي | بِأَنَّتْ قَوَافِي شَامِلِ الْعَوَامِلِ |
| أَخْتُمُهُ بِالصَّلَوَاتِ الدَّائِمَةْ | عَلَى نَبِيِّنَا الْحَسَنِ الْخَاتِمَةْ |

هذا التأليف (اذ فرغت انا ملي) من كتابة النظم (بانت قوافي) جمع قافية وهي في الشعر آخره بحذف الياء الأصلية والثابتة للمتكلم أي قوافي منظومتي (شامل) بالجر أي ظهرت قوافي نظمي شاملا لكتاب العوامل للشيخ عبد القاهر الجرجاني رحمه الله تعالى ففي شامل العوامل حذف وايصال (العوامل) للجرجاني. حروف كلمات هذا الشطر من البيت هي التاريخ للتأليف بحساب الأبجد لأن مجموع حروف كلمة «بانت» أربعمائة وثلاثة وخمسون (٤٥٣) ومجموع حروف كلمة «قوافي» مائة وسبعة وتسعون (١٩٧) ومجموع حروف كلمة «شامل» ثلثمائة واحدى وسبعون (٣٧١) ومجموع حروف كلمة «العوامل» مائة وثمانية وسبعون (١٧٨) فالمجموع ألف ومائة و تسعة وتسعون (١١٩٩) تاريخ للتأليف.

(أخته) أي هذا التأليف (بالصلوات الدائمة) بدوام الملوين (على نبينا) محمد صلى الله عليه وسلم الحسن الخاتمة لنا ولجميع المسلمين. أمين، بجاه سيد المرسلين.

والحمد لله رب العالمين.

تمت

م م

م



قد تم شرح العوامل المنظومة على يد الراجي الى عفو المنان. زين العابدين الأمدي بن ملا رمضان. ستر الله ذنوبهما بالعفو والغفران. وجعل مكانهما في أعلا غرف الجنان. وأن يثقل بعمل الخيرات لهما الميزان ويجيرهما من عذاب القبر والنيران. ويحفظهما من خطوات الشيطان. بجاه سيد ولد عدنان. عليه وعلى آله وأصحابه أفضل الصلاة من قبل الرحمن. ليلة السبت من اثنين وعشرين من ذي القعدة في

سنة (١٣٨٦) هجرية وعلى

صاحبها أكمل الصلاة

وأزكى التحية،

أمين.

م م

م

3 Mart 1967

cuma

21 yaşında



فهرست الكتاب


| الصحيفة | |
|---|---|
| ٦ | النوع الأول من أنواع العوامل السماعية |
| ١٦ | النوع الثاني من أنواع العوامل السماعية |
| ١٩ | النوع الثالث من أنواع العوامل السماعية |
| ٢٠ | النوع الرابع من أنواع العوامل السماعية |
| ٢٣ | النوع الخامس من أنواع العوامل السماعية |
| ٢٦ | النوع السادس من أنواع العوامل السماعية |
| ٢٧ | النوع السابع من أنواع العوامل السماعية |
| ٣١ | النوع الثامن من أنواع العوامل السماعية |
| ٣٣ | النوع التاسع من أنواع العوامل السماعية |
| ٣٤ | النوع العاشر من أنواع العوامل السماعية |
| ٣٨ | النوع الحادي عشر من أنواع العوامل السماعية |
| ٤٠ | النوع الثاني عشر من أنواع العوامل السماعية |
| ٤٣ | النوع الثالث عشر من أنواع العوامل السماعية |
| ٤٦ | هذا مبحث العوامل القياسية |
| ٤٩ | هذا مبحث العامل المعنوي |


تمت